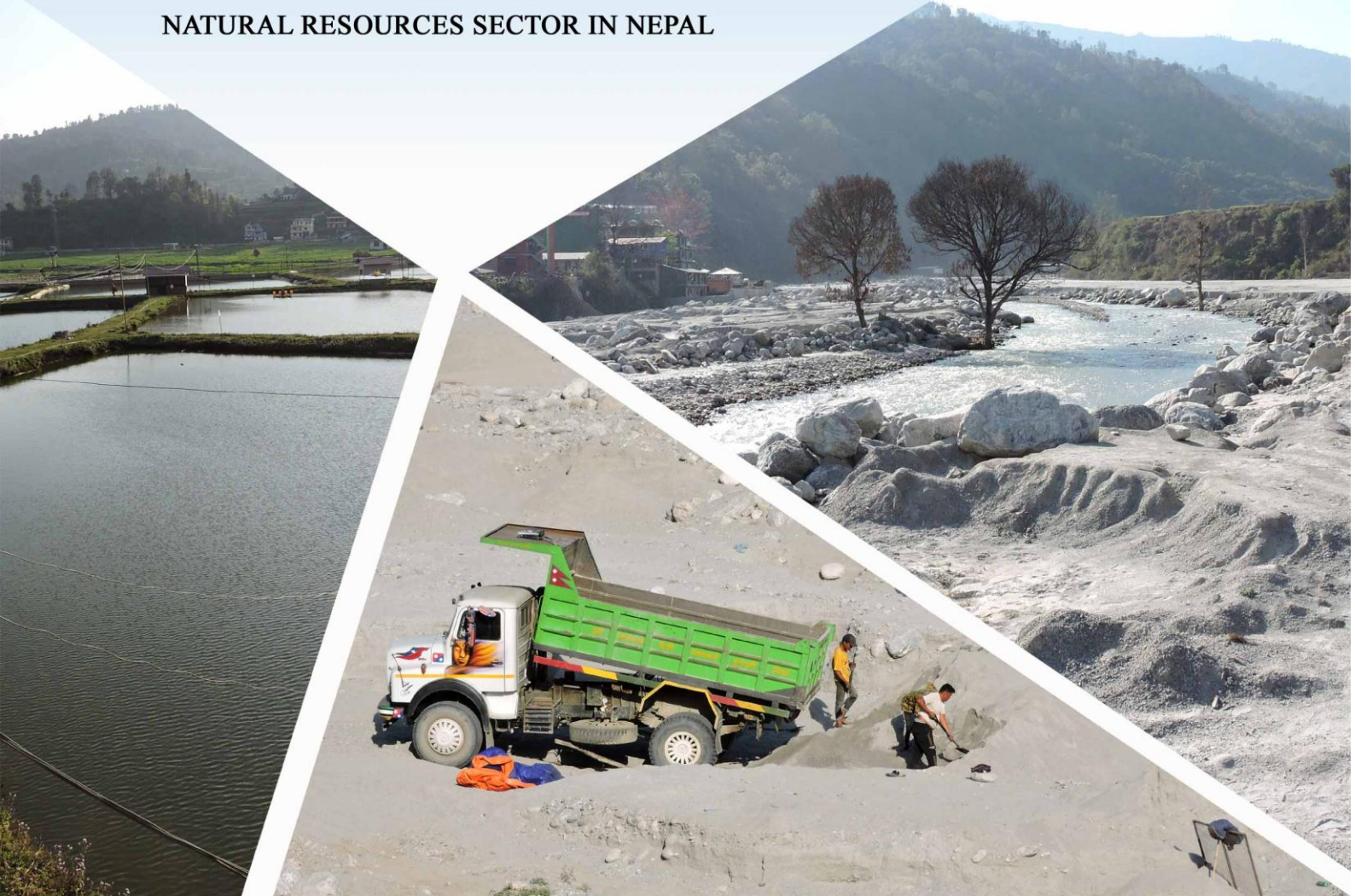

अन्तिम प्रतिवेदन

नेपालमा पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरुबाट रोयल्टीको संभावना अध्ययन

(STUDY OF ROYALTY POTENTIAL FROM
WATER RELATED AND OTHER
NATURAL RESOURCES SECTOR IN NEPAL)

प्रतिवेदन पेश गरिएको
राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
सिंहदरबार, काठमाडौं

२०७६ फागुन

प्राविधिक सहयोग संस्था

इन्भाईरोमेन्टल रिसर्च इन्स्टिच्युट फर सस्टेनेबल डेभलपमेन्ट प्रा .लि
निखिलेश्वर मार्ग, कोटेश्वर, काठमाडौं महानगरपालिका ३२, काठमाडौं,
बागमती प्रदेश, नेपाल ।

विज्ञ समुह

डा. भुवन केशर शर्मा
ई. जगन्नाथ अम्माई
डा. कृष्ण राज पन्त
ई. खिमानन्द कंडेल
शैलेन्द्र कुमार पोखरेल
सूर्यमान श्रेष्ठ

पद

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन विज्ञ
जलस्रोत विज्ञ
अर्थशास्त्री
जलस्रोत विज्ञ
प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन विज्ञ
वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकृत

प्रतिलिपि अधिकार

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
सिंहदरबार, काठमाडौं, बागमती प्रदेश, नेपाल ।

उद्धरण

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग (२०७८). नेपालमा पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरूबाट रोयल्टीको संभावना अध्ययन प्रतिवेदन । राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं, बागमती प्रदेश, नेपाल (इन्भाईरोमेन्टल रिसर्च इन्स्टिच्युट फर सस्टेनेबल डेभलपमेन्ट प्रा .लि, कोटेश्वर, काठमाडौं महानगरपालिका ३२, काठमाडौं, नेपाल द्वारा पेश गरिएको अन्तिम प्रतिवेदन) ।

कृतज्ञता

यस “नेपालमा पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरुबाट रोयल्टीको संभावना अध्ययन” कायर्का निमित्त यस इन्भाईरोमेन्टल रिसर्च इन्स्टिच्युट फर सस्टेनेबल डेभलपमेन्ट प्रा .लि लाई अवसर प्रदान गरिएकोमा नेपालमा सङ्घीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरिएसँगै तीन तहका सरकारहरुबीच गरिएको राज्यशक्तिको बाँडफाँटलाई वास्तविक अर्थमा कार्यान्वयन गर्नका लागि देशमा उपलब्ध प्राकृतिक एवम् वित्तीय स्रोतहरुको न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्न नेपालको संविधानमा व्यवस्था भए बमोजिम स्थापित राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सिंहदरवार, काठमाडौंलाई हामी हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं ।

यस अध्ययनलाई अमूल्य सलाह तथा सुझाव प्रदान गरी सफल बनाउन सहयोग पुऱ्याउनु हुने आयोगका माननीय सदस्यहरु ज्यू अध्यक्ष श्री बालानन्द पौडेल, श्री जुद्ध बहादुर गुरुड, श्री अमर राज मिश्र, श्री विपिन राज निरौला, तथा सचिव श्री भरतमणि सुवेदी, सह-सचिव श्री कृष्ण बहादुर बोहरा, उप-सचिव तथा सूचना अधिकारी श्री लक्ष्मी प्रसाद रेग्मी, वरिष्ठ डिभिजन इन्जिनियर श्री जय राम प्रजापति, इन्जिनियर (हाइड्रोपावर) श्री पोष्टराज पौडेल सहित सम्मानित आयोगका सम्पूर्ण कर्मचारी महानुभावहरु प्रति परामर्शदाताको तर्फबाट हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं ।

यस अध्ययनको लागि अति आवश्यक सूचनाहरु प्रदान गर्नु हुने ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयका डिजि ईन्जिनियर श्री बाबुराज अधिकारी, खानी तथा भूगर्भ विभागका सूचना अधिकृत श्री नारायण बास्कोटा, खानेपानी मन्त्रालयका सिडि ईन्जिनियर श्री योगेन्द्र चित्रकार, विद्युत नियमन आयोगका सचिव श्री गोकर्णराज पन्थ, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका उपनिर्देशक श्री सूर्य प्रसाद लामिछाने, बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रका उप कार्यकारी निर्देशक श्री नवराज ढकाल, उद्योग विभागका सूचना अधिकृत श्री ज्ञानेन्द्र पराजुली र कम्प्युटर अपरेटर श्री सुशिल खनाल, मेलम्ची खानेपानी प्रभाव क्षेत्रसँग सम्बन्धित स्थानीय अगुवा श्री हस्त पण्डित र बालकृष्ण देउजा, बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रका सौर्य ऊर्जा विज्ञः श्री जीवन कुमार मल्लिक, वायु ऊर्जा विज्ञ (निजी क्षेत्र) श्री कुशल गुरुड, वरिष्ठ अधिवक्ता राम शर्मा, मेलम्ची नगरपालिकाका नगर प्रमुख डम्बर बहादुर अर्यालका साथै सम्बन्धित सम्पूर्ण निकायहरु प्रति पनि हार्दिक धन्यवाद एवं आभार प्रकट गर्दछौं ।

अध्ययनको सिलशिलामा स्थलगत अवलोकन तथन अध्ययन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने र अन्तर्क्रियामा भाग लिई महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गर्नुहुने मेलम्ची नगरपालिकाका नगर प्रमुख श्री डम्बर बहादुर अर्याल, वडा नं. ११ का अध्यक्ष श्री रुद्र प्रसाद दुलाल, तथा उक्त नगरपालिका सम्पूर्ण कर्मचारीहरुको साथै मण्डन एग्रिकल्चर फाउण्डेशन (मण्डनदेउपुर न.पा. ७) का निर्देशक श्री पदमकुमार श्रेष्ठ ज्यूलाई हामी हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं ।

यस कार्यका लागि प्राविधिक एवं व्यवस्थापकीय भूमिका निर्वाह गरी कार्य सम्पन्न गर्नुहुने विज्ञ समूहका प्राकृतिक स्रोत विज्ञ/टोली प्रमुख डा. भुवन केशर शर्मा, जलस्रोत विज्ञ ई. जगन्नाथ अम्माई, डेल्फी प्यानलको तर्फबाट अर्थशास्त्री डा. कृष्ण राज पन्त, जलस्रोत विज्ञ ई. खिमानन्द कंडेल, वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकृत श्री सूर्यमान श्रेष्ठ लगायत सबैलाई यो संस्था उच्च सम्मान तथा धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

शैलेन्द्र कुमार पोखरेल

संचालक तथा कार्यकारी निर्देशक

इन्भाईरोमेन्टल रिसर्च इन्स्टिच्युट फर सस्टेनेबल डेभलपमेन्ट प्रा .लि

निखिलेश्वर मार्ग, कोटेश्वर, काठमाडौं महानगरपालिका ३२, काठमाडौं, बागमती प्रदेश, नेपाल ।

मिति: २१७८ फागुण २५ गते (March 9, 2022)

अध्ययनको शारांश

१. Environmental Research Institute for Sustainable Development को अध्ययन टोलीले पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरूबाट रोयल्टीको संभावना सम्बन्धी अध्ययन प्राप्त सूचनाको समीक्षा, विषय विज्ञहरूसँग स्वतन्त्र परामर्श, विद्यमान ऐन, नीति र कानूनको अध्ययन, सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको छलफल एवम् रोयल्टी संकलन र वितरणमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको समेत अध्ययन गरी यो प्रतिवेदन तयार पारेको छ ।
२. अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले पहिचान गरेका पर्वतारोहण, विद्युत, बन, खानी तथा खनीज क्षेत्रबाट हाल रोयल्टी संकलन भै रोयल्टीको हिस्सा कानून बमोजिम तीन तहकै सरकारहरूमा वितरण हुँदै आएको छ । यस अध्ययनबाट अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले पहिचान गरेको पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको थप पहिचान गरेको छ ।
३. अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ४ अर्न्तगत पहिचान गरिएका पाँचबटा प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरू अन्तरगत पाँचौँ बुँदामा रहेको पानी जन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू अर्न्तगत रोयल्टीको संभावना भएका स्रोतहरूको रूपमा पहिचान गरिएका पानीजन्य प्राकृतिक स्रोतहरू अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाई, पानीको बोटलिङ प्रयोग, पानीको औद्योगिक उपयोग, भूमिगत जलस्रोत, जल यातायात, जल मनोरन्जन, हाईड्रोजन ऊर्जा आदि रहेका छन् ।
४. अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ४ अर्न्तगत पहिचान गरिएका पाँचबटा प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरू अन्तरगत पाँचौँ बुँदामा रहेको पानी जन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू अर्न्तगत रोयल्टीको संभावना भएका स्रोतहरूको रूपमा पहिचान गरिएका अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूमा सौर्य ऊर्जा, बायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, जिबाश्म ऊर्जा, आणविक ऊर्जा, पेट्रोल, कोईला, दूरसंचार क्षेत्र आदि रहेका छन् ।
५. ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिबाट उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने संभावना रहेको र नेपालको संविधानमा नै प्रष्ट रूपमा यस क्षेत्रको परिचालन एवम् रोयल्टी संकलन सम्बन्धी अधिकार सम्बन्धित स्थानीय सरकारसँग रहेको देखिन्छ ।
६. पहिचान गरिएका स्रोतहरू मध्य दूरसंचार क्षेत्रबाट हाल उल्लेख्य परिमाणमा फ्रिक्वेन्सी दस्तुर नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुँदै आएको छ । आब २०७७/७८ मा रु. ३,७२,९९,७९,९२०/९२ (अक्षरूपी : तीन अर्ब बहत्तर करोड उनान्सय लाख उनन्सत्तरी हजार नौ सय बीस रुपैयाँ बाह्र पैसा) नेपाल सरकारको राजस्व खातामा दाखिला भएको देखिन्छ । यसरी प्राप्त हुने रोयल्टी रकम बाँडफाँडको हिस्सा निर्धारण समेत राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गर्न सकिने देखिन्छ । यसको लागि आवश्यक थप कानूनी एवम् नीतिगत सुधार समेत गर्नुपर्ने नेपाल दूरसंचार प्राधिकरणबाट सुझाव प्राप्त भएको छ ।
७. हाल नेपालमा विद्यमान प्राकृतिक स्रोतको उपयोग सम्बन्धमा बनेका ऐन, कानून, तथा नीतिहरूमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ प्रमुख ऐनहरू हुन् । रोयल्टीसँग सम्बन्धित ऐनहरूमा विद्युत ऐन २०४९, खानी तथा खनीज पदार्थ ऐन २०४२, खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली २०७३, दूरसंचार ऐन २०५३ महत्वपूर्ण ऐन तथा नियमावलीहरू हुन् ।

८. जलस्रोत ऐन २०४९ र यस अर्न्तगत बनेका नियमावली एवम् अन्य नीतिगत व्यवस्था अनुसार समग्र खानेपानी र सिंचाई क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको परिकल्पना गरेको देखिँदैन । सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरूसँग छलफल गर्दा ठूला खाले अन्तरबेसीन प्रकृतिका खानेपानी एवम् सिंचाई आयोजनाहरूमा रोयल्टीको व्यवस्था गर्ने गरी कानूनी तथा नीतिगत सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
९. विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) हाल संसदमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । यो ऐन संसदबाट अनुमोदन भैसकेपछि समग्र विद्युत क्षेत्र (सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, आणविक ऊर्जा तथा अन्य ऊर्जा क्षेत्रबाट उत्पादन हुने विद्युत) को लागि रोयल्टी संकलनको कानूनी आधार स्पष्ट हुने देखिन्छ । सम्बन्धित ऊर्जा क्षेत्रहरूमा हाल उक्त विधेयकमा तोकिए बमोजिम हुने भनिएकोले सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल गरी रोयल्टीका दरहरू तोकिनु बाञ्छनीय देखिन्छ ।
१०. रोयल्टी संकलन एवम् वितरणको सन्दर्भमा हाल विद्यमान सरकारी संस्थागत संरचनाहरूको अध्ययन गर्दा नयाँ संस्थागत संयन्त्रहरू आवश्यक नरहेको देखिन्छ ।
११. यस अध्ययनमा पानीजन्य एवम् अन्य पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूमा रोयल्टी संकलनको लागि भारत, चीन, भियतनाम, रसिया, ब्राजिल लगायतका देशहरूले गरेको अभ्यासलाई समावेश गरिएको छ । सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, माछापालन, जल मनोरञ्जन जस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा खासै अध्ययन भएको देखिँदैन भने खानी तथा खनीज क्षेत्रमा पर्याप्त अध्ययन अनुसन्धानहरू एवम् रोयल्टीसँग सम्बन्धित पर्याप्त दस्तावेजहरू उपलब्ध भएको देखिन्छ ।
१२. यस अध्ययनले पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रोयल्टी वितरणका लागि हाल आयोगबाट रोयल्टी वितरणको लागि प्रभावको आधारमा समन्यायिक ढंगबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई गर्दै आएको बाँडफाँडको विधि नै उपयुक्त भएको देखिन्छ ।
१३. यस अध्ययनमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट पर्ने सकारात्मक एवम् नकारात्मक सामाजिक आर्थिक प्रभावको बारेमा संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।
१४. यस अध्ययनले पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोगिता, लाभ एवम् रोयल्टीको वितरणमा आउन सक्ने संभावित विवादहरू एवम् विवाद निरुपणका उपायहरू समेत सुझाव गरिएको छ ।
१५. व्यवसायिक माछापालन, पानीको मनोरञ्जनात्मक प्रयोग, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा लगायतका प्राकृतिक स्रोतहरूमा रोयल्टीको व्यवस्थाको बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा यस अवधिमा गरिएको पुनरावलोकनमा अध्ययनहरू प्राप्त गर्न नसकिएकोले यस सम्बन्धी थप अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
१६. पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूको सम्बन्धमा अध्ययनको निचोड यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।
१७. यस अध्ययनसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण विवरणहरू अनुसूचीमा समावेश गरिएका छन् । यस प्रतिवेदनमा १० परिच्छेद र २६ अनुसूचीहरू छन् ।

विषयसूची

कृतज्ञता	iii
अध्ययनको शारांश	iv
विषयसूची	vi
परिच्छेद १ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
पृष्ठभूमि	१
उद्देश्य	२
संभाव्यता अध्ययनको दायरा	२
कार्य तालिका	३
अध्ययन विधि	४
परिच्छेद २ पूर्व कार्यको सिंहावलोकन एवम् स्रोतहरुको पहिचान	५
प्राकृतिक स्रोतहरु	५
पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु	५
रोयल्टी संकलनको संभावना रहेका प्राकृतिक स्रोतहरु	१०
पानीजन्य स्रोतहरु	१०
(क) अन्तरबेसीन खानेपानी	१०
(ख) पानीको ब्यवसायिक उपयोग (बोटलिङ)	१०
(ग) अन्तरबेसीन सिंचाइ	११
(घ) भूमिगत जलस्रोत	१२
(ङ) माछापालन	१३
(च) जल यातायात	१३
(छ) जल मनोरञ्जन	१४
(ज) हाईड्रोजन	१४
(झ) पानीको औद्योगिक उपयोग	१५
अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु	१५
(क) परम्परागत ऊर्जा	१५
(ख) सौर्य ऊर्जा	१५
(ग) वायु ऊर्जा	१७
(घ) भूतापीय ऊर्जा	१७
(ङ) जिवाश्म ऊर्जा	१८
(च) आणविक ऊर्जा	१८
(छ) फोहोरबाट ऊर्जा	१९
(ज) दूरसञ्चार क्षेत्र	२०
(झ) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि	२१
रोयल्टी संकलन एवम् वितरणको आवश्यकता एवम् औचित्यता	२३
परिच्छेद ३ विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था	२४
विगतको कानूनी व्यवस्था	२४
क. विद्युत्	२४
ख. खानी तथा खनिज पदार्थ	२४

ग. जलस्रोत	२४
विद्यमान संवैधानिक व्यवस्था	२५
प्राकृतिक स्रोत परिचालनका लागि नयां संस्थागत व्यवस्था	२६
अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४	२७
पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था	२८
परिच्छेद ४ कानूनी तथा नीतिगत सुधार	३२
जलस्रोत क्षेत्र	३२
पानीको बोटलिङ्ग उपयोग	३२
विद्युत क्षेत्र	३३
आणविक ऊर्जा	३४
बैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्र	३४
दूरसञ्चार क्षेत्र	३५
ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि	३५
परिच्छेद ५ रोयल्टी संकलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास	३७
भियतनाम	३७
रसिया	३८
फिलिपिन्स	३८
अन्य राष्ट्रहरु	३८
परिच्छेद ६ नेपालमा विद्यमान संस्थागत संयन्त्र	४१
विद्यमान संस्थागत संयन्त्रहरु	४१
थप संयन्त्रहरुको आवश्यकता	४२
परिच्छेद ७ सामाजिक आर्थिक प्रभाव	४३
रोयल्टी संकलन/प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव	४३
सकरात्मक प्रभावहरु	४३
नकरात्मक प्रभावहरु	४३
रोयल्टी वितरणबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव	४४
अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजनाको सामाजिक आर्थिक प्रभाव	४४
परिच्छेद ८ रोयल्टी वितरणका आधार र विधि	४६
रोयल्टी वितरणका आधारहरु	४६
रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण	४६
स्थानीय सरकारहरुबीच रोयल्टीको बाँडफाँड	४६
प्रदेश सरकारहरुबीच रोयल्टीको बाँडफाँड	४७
संघले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा	४७
रोयल्टीको वितरण	४७
दूरसञ्चार क्षेत्रमा रोयल्टी वितरणको संभावित विधि	४७
परिच्छेद ९ संभावित विवाद एवम् निरुपणका उपायहरु	४९
विवादका मुख्य विषयवस्तु र क्षेत्र	४९
सरोकारवालाहरू र विवादका स्रोतहरू	५०
सरोकारवालाहरू	५०
स्रोतहरू	५०

विवाद निरूपण	५१
संस्थागत सुदृढीकरण	५१
विधायिकी प्रक्रिया	५२
न्यायिक कार्य	५२
वित्तीय सहयोग	५२
सम्भाव्य मुद्दा र विवाद तथा समाधानका उपायहरू	५२
परिच्छेद १० निष्कर्ष र सुझावहरू	५४
सन्दर्भ सूची	१
सन्दर्भ कानूनी दस्तावेजहरू (कानून किताब व्यवस्था समितिद्वारा प्रकाशित सामग्रीहरू).....	३
अनुसूचीहरू	५
अनुसूची १ सिंचाई गुरुयोजना २०१९ ले पहिचान गरेका ठूला सिंचाई आयोजनाहरू	५
अनुसूची २ कोशी, नारायणी र कर्णाली बेसीनमा भूमिगत जलस्रोत	६
अनुसूची ३ विद्युत विकास विभागमा अनुमति प्राप्त सौर्य ऊर्जा आयोजनाहरूको विवरण	७
अनुसूची ४ विभिन्न जिल्लाहरूको वायु ऊर्जा घनत्व	१६
अनुसूची ५ नेपालमा भूतापीय ऊर्जाको संभावना बोकेका तातोपानीका स्रोतहरू	१७
अनुसूची ६ खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली २०५६ को चौथो संशोधन २०७३ मा गरिएको रोयल्टीको व्यवस्था.....	१८
अनुसूची ७ ढुंगा, गिटी, बालुवा, नून, माटो, फायरक्ले तथा स्लेट आदि खानीजन्य बस्तु सम्बन्धी संबैधानिक व्यवस्था	२०
अनुसूची ८ भियतनामको रोयल्टी सम्बन्धी कानूनको नियम ७ बमोजिमका रोयल्टीका दरहरू	२३
अनुसूची ९ खानी तथा खनीज पदार्थमा भारतको रोयल्टीको दर	२५
अनुसूची १० खानी तथा खनीज पदार्थमा विश्वव्यापी रोयल्टीको दर	२९
अनुसूची ११ विभिन्न देशहरूमा नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी गरेको व्यवस्था	३४
अनुसूची १२ मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले प्रभावित क्षेत्रमा संचालन गरेका केही कार्यक्रमहरू	३६
अनुसूची १३ कालीगण्डकी नदी क्षेत्रमा अत्याधिक ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खननको सन्दर्भमा प्रकाशित लेख	४०
अनुसूची १४ सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफलको लागि तयार गरिएको प्रश्नावली	४४
अनुसूची १५ हाल चितवनमा निर्माण हुँदै गरेको पानीजहाज सम्बन्धी बिबिसी नेपाली सेवामा प्रकाशित समाचार.....	४७
अनुसूची १६ नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा नियमन एवम् फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनको लागि चालेका केही कदमहरू	४८
अनुसूची १७ नेपाल सरकारलाई दूरसञ्चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले आब २०७७/७८ मा दाखिला गरेको फ्रिक्वेन्सी दस्तुरको विवरण.....	५१
अनुसूची १८ पानीको विक्री वा प्रयोगसँग सम्बन्धित उद्योग विभागमा दर्ता भएका केही कम्पनीहरूले बार्षिक पानी उपयोग परिमाण र कम्पनीहरूको जानकारी.....	५२
अनुसूची १९ आब २०७७/७८ मा स्थानीय सरकारहरूले ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खननबाट प्राप्त गरेको रोयल्टीको विवरण	५५
अनुसूची २० ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त भएको लिखित सुझाव	६२
अनुसूची २१ खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्राप्त लिखित सुझावहरू.....	६४
अनुसूची २२ नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट प्राप्त भएका लिखित सुझावहरू	६७
अनुसूची २३ आयोगबाट मस्यौदा प्रतिवेदन माथि प्राप्त सुझावहरू र प्रतिवेदनमा गरिएको परिमार्जन.....	६८
अनुसूची २४ मेलम्ची नगरपालिकामा गरिएको अन्तरकृया कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझावहरू	७९
अनुसूची २५ मेलम्ची अन्तरकृया र स्थलगत अध्ययन गर्दाका तस्वीरहरू	८२
अनुसूची २६ : ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खनन सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम आदेश २०७८/११/१५.....	८५

तालिकाहरूको सूची

तालिका १: अध्ययनका लागि नियोजित कार्यलतालिका.....	३
तालिका २: अध्ययनको क्रममा समन्वय गरिएका सरकारी निकाय र स्रोत व्यक्तिको विवरण.....	५
तालिका ३: विशेषज्ञहरूको टोली, उनीहरूको पद तथा कार्य विवरण	७
तालिका ४: सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी विद्युत विकास विभागको तथ्यांक	१६
तालिका ५: पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था	२८
तालिका ६: विश्वका केही देशहरूले हाईड्रोजन उत्पादन प्रवर्द्धनको लागि चालेका नीतिगत कदमहरू	४०
तालिका ७: विद्यमान संस्थागत संयन्त्रहरू	४१
तालिका ८: सम्भाव्य मुद्दा/विवादहरू र समाधानका उपायहरू.....	५३

चित्रहरूको सूची

चित्र १: पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी संकलन सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययनका लागि प्रस्तावित विधिको सचित्र विवरण ।.....	४
चित्र २: नेपालमा तातोपानी मुलहरूको अवस्थिती	१८
चित्र ३: नेपालका प्रमुख शहरहरूमा फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादनको संभावना.....	१९
चित्र ४: धरान उपमहानगरपालिकामा निर्माण भएको बायोग्याँस प्लान्टको संक्षिप्त फ्लोक	२०
चित्र ५: नेपालमा बालुवा उत्खननको लागि सम्बन्धित नीति एवम् संस्थागत संयन्त्रहरू	२२
चित्र ६: प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७ को परिच्छेद-९, दफा ३१ को व्यवस्था.....	३४
चित्र ७: रसियाको पानी सम्बन्धी कानूनको दफा २०	३८
चित्र ८: नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादनको क्षेत्रमा जर्मनीसँग सम्बन्धित तथ्यांक	३८

परिच्छेद १ अध्ययनको पृष्ठभूमि

पृष्ठभूमि

नेपाल भौगोलिक र सामाजिक-आर्थिक दुवै दृष्टिकोणले प्राकृतिक स्रोतका लागि प्रख्यात मुलुक हो । मुलुकमा विद्यमान प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको विवक पूर्ण परिचालन र प्रयोगबाट नेपालको संविधान-२०७२ को चाहना अनुरूप समुन्नत र समृद्ध संघिय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक नेपाललाई विश्व सामु पुऱ्याउन सकिनेमा कुनै दुविधा छैन । तथापी प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने लाभ सबै सरोकारवालाहरु जस्तै संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरु बीच तर्क सङ्गत र समतामूलक रूपमा बाँडफाँट राम्ररी गर्ने नसकेमा यस्तो जटिलतामा रहेका मूल्यवान् प्राकृतिक स्रोतको प्रयोगले कुनै पनि कारणवस विभिन्न तहका सरकारहरुबीच विवाद/द्वन्द्व सिर्जना हुन सक्छ । त्यसकारण अन्तर-सरकारी निकायहरु बीच प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित लाभको बाँडफाँट र रोयल्टीको वितरण ठुलो मुद्दा रहेको छ । उद्गम स्थल, आसन्न र सेरोफेरोका क्षेत्रमा प्राकृतिक स्रोतको अन्वेषण, दोहन, प्रशोधन गर्दा र प्रयोग गर्दा स्पष्ट रूपमा समाज स्वीकार्य समाधान आवश्यक पर्दछ । यस हिसाबले संघीय शासन पद्धतिको सफलता संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरुलाई समानुपातिक, पारदर्शी र न्यायपूर्ण ढंगबाट वित्तिय हस्तान्तरण गर्नुमा भर पर्दछ ।

प्राकृतिक साधन स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने लाभ वितरण एवम् वित्तिय हस्तान्तरणका सैद्धान्तिक आधारहरु नेपालको संविधान २०७२ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ मा प्रष्ट रूपमा व्यवस्था गरिएको छ । संघ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा वितरण गरिने रोयल्टीको हिस्सा वितरण सम्बन्धी व्यवस्था अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा व्यवस्था गरिएको छ । प्राकृतिक साधन स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको सन्तुलित र न्यायोचित वितरणको मापदण्ड राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ मा व्यवस्था गरिएको छ । माथि उल्लेखित अनुसारका प्राबधानका आधारमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको अन्तरसरकारी हिस्सा वितरणको लागि मापनयोग्य सूचकहरु समेत तयार गरिएको छ ।

नेपालको संविधानले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई प्राकृति स्रोतहरुको संरक्षण, परिचालन र वितरण गर्नको लागि महत्वपूर्ण जिम्मेवारी दिएको छ । संविधानको प्राबधान अनुसार विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको वितरणलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा पारदर्शी र न्यायोचित ढंगले वितरणको लागि सिफारिस गर्ने कार्य समेत आयोगले गर्दछ । स्थापनाकाल देखि नै आयोगले पर्वतारोहण, जलविद्युत, बन, खानी तथा खनीज क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई हिस्सा वितरणको सिफारिस गर्दै आएको छ । पहिचान गरिएका प्रमुख प्राकृतिक स्रोतहरु मध्य अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा उल्लेख गरिएको पाँचौ स्रोतको रूपमा रहेको पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको हिस्साको वितरण गर्न भने अझै बाँकि नै छ । यसै सिलसिलामा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त रोयल्टी वितरण गर्न एवम्

उल्लेखित क्षेत्रमा रोयल्टी संकलनको संभावनाको अध्ययन र संभावित संकलनको अध्ययनको लागि परामर्श कार्य 'इन्भार्डरोमेन्टल रिसर्च इन्स्टिट्युट फर सस्टेनेबल डेभलपमेन्ट प्रा. लि {(Environmental Research Institute for Sustainable Development Pvt. Lt (ERISDev)} लाई मिति २०७८.०८.१२ मा दिएको थियो । यो दस्तावेज यसै अध्ययन कार्यको अन्तिम प्रतिवेदनको हो ।

यस अध्ययनले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको दिगो परिचालन, रोयल्टी वितरण, स्रोतको संरक्षण र उपयोगमा विगत र हालका अवस्थाहरूका बारेमा विश्लेषणात्मक खोज गरी आयोगलाई सुझावहरू दिएको छ, छ ।

उद्देश्य

नेपाल सरकारले पाँचौ स्रोतको रूपमा पहिचान गरेको पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी संकलन सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ ।

संभाव्यता अध्ययनको दायरा

यो अध्ययन निम्न लिखित दायराको परिधि भित्र सिमित रहेको छ :

- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ४ मा व्यवस्था भए अनुसारको पाँचौ बुँदा अर्न्तगत रोयल्टी प्राप्त गर्न सक्ने पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू (खानेपानी, पानीको बोटलिङ, सिंचाई, जल यातायात, जल मनोरञ्जन, माछापालन, भूमिगत जलस्रोत, नदीबाट ढुंगा, गिटी, बालुवाको उत्खनन, माटो, वेभ फ्रिक्वेन्सी, जियोथर्मल, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा आदि) लगायतका प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान गर्ने ।
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरूको संकलन, पुनरावलोकन एवम् विश्लेषण गर्ने ।
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू परिचालनको लागि कानूनी एवम् संरचनागत व्यवस्थाको पहिचान, पुनरावलोकन र विश्लेषण गर्ने ।
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू सम्बन्धी विगतका र विद्यमान कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाको अध्ययन, पुनरावलोकन र पहिचान गर्ने ।
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अध्ययन, विश्लेषण र पहिचान गर्ने ।
- माथि उल्लेखित क्षेत्रबाट रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने सम्भाव्य प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने । उक्त क्षेत्रहरूबाट किन रोयल्टी संकलन गर्ने ? के विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाले उक्त क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन र वितरण गर्न मिल्ने व्यवस्था छ ? उक्त क्षेत्रहरूमा रोयल्टी संकलन र वितरण सम्बन्धी आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत सुधारका बारेमा समेत अध्ययन गर्ने ।
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोत माफत रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभावको अध्ययन गर्ने । यस्तो गर्दा हुनसक्ने विवाद र सो विवादको समाधानको उपयुक्त संयन्त्र समेत पहिचान गर्ने ।

- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रोयल्टी वितरणका आधारहरूको पहिचान गर्ने ।
 - अन्तमा, यस अध्ययनबाट पहिचान गरिएका पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूबाट रोयल्टी वितरण गर्नको लागि उपयुक्त ढाँचा (model) का बारेमा सुझाव राख्ने ।
 - सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी सरोकारवालाहरूसँग अध्ययन र सुझाव संकलनको लागि स्थलगत भ्रमण गर्ने ।

कार्य तालिका

अध्ययनको कार्य तालिका यस प्रकार रहेको छ :

तालिका १२ अध्ययनका लागि नियोजित कार्यलतालिका

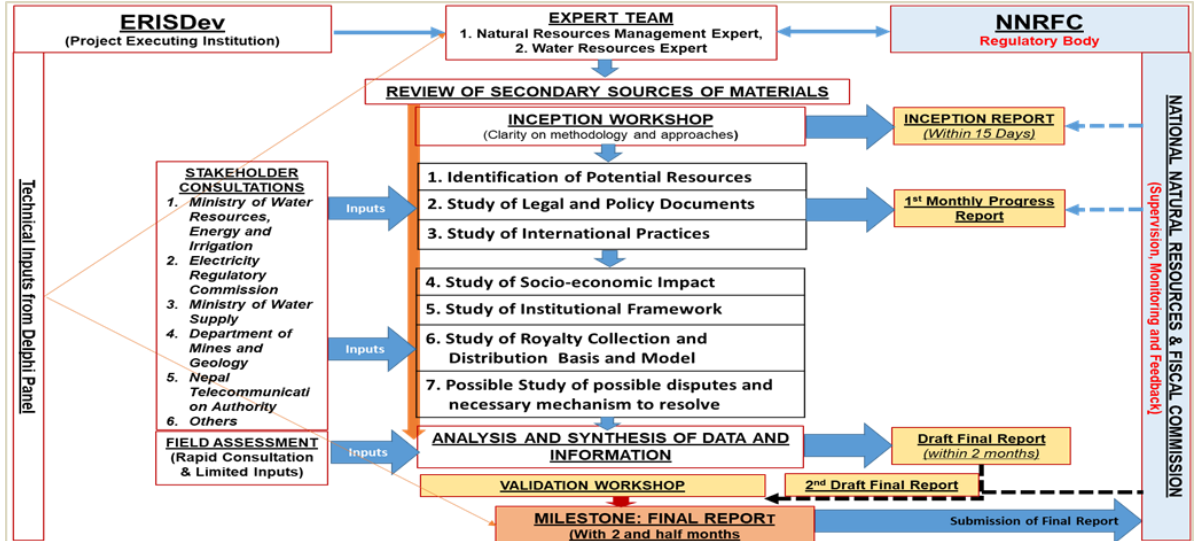
क्रस	गतिविविधिको विवरण	समय तालिका हप्तामा													
		१	२	३	४	१	२	३	४	१	२				
१	विज्ञ टालीको निर्माण	*													
२	सन्दर्भ समाग्रिहरूको पुनवरालोकन	*	*	*	*	*	*	*	*						
३	प्रारम्भिक प्रतिवेदनको तयारी र छलफल														
४	सरोकारवालाहरूसँग छलफल		*	*	*	*	*	*	*						
५	मासिक प्रगति प्रतिवेदनको तयारी र पेश				*										
६	स्थलगत अध्ययन भ्रमण							*							
७	तथ्यांकका विश्लेषण तथा संश्लेषण							*	*						
८	प्रारूप प्रतिवेदनको निर्माण तथा पेश								*						
९	प्रमाणीकरण गोष्ठी												*		
१०	अन्तिम प्रतिवेदनको तयारी र पेश														*
११	सबै दायित्वहरूको समापन तथा प्रमाणीकरण														*

अध्ययन विधि

यस अध्ययन कार्यको लागि अवलम्बन गरिने विधि चित्र १ मा क्रमबद्ध रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

विज्ञ टोलीको निर्माण: यस निर्दिष्ट कार्यका लागि रा.प्रा.स्रो.वि.आ.सँग सम्झौता भए लगत्तै ERISDev ले टोली नेता सहितको एक विज्ञ टोली बनाई विज्ञ सदस्यहरूको प्रघाड अनुबन्धन तथा समिप्यताका सहसम्बन्धका आधारमा अध्ययन कार्यलाई सम्पादन गर्ने र परिणाममूखि बनाईएको छ । टोलीको नेता र अन्य सदस्यहरूको नामावली र प्रतेका सदस्यले गर्ने कार्यको विवरण तालिका-१ मा राखिएको छ र डेल्फी प्यानलको तर्फबाट समेत यस अध्ययनमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । डेल्फी प्यानल ERISDev लाई सहयोग तथा सहकार्य गर्ने बहुविधा र विषयमा विशेषज्ञता र पहिचान राख्ने विज्ञहरूको समुह हो ।

सन्दर्भ समाग्रिहरूको पुनवरालोकन: सन्दर्भ समाग्रिहरूको पुनवरालोकन विधि यस कार्यको महत्वपूर्ण र प्रमूख पाटो हो । विज्ञ सदस्यहरूले यस कार्यको मर्मानुसार पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूबाट रोयल्टीका बारेमा माथि उल्लेखित उप-शिर्षक ३ (सम्भाव्यता अध्ययनको दायरा) भित्र पर्ने १ देखि ९ सम्मको बुँदाको सबै विषयवस्तु र प्रसङ्गहरूसँग प्रतक्ष्य सम्बन्ध राख्ने छापामा लिपिबद्ध आधिकारिक लेख, प्रतिवेदन, आधिकारिक संस्थाहरूका वेबसाईट, रा.प्रा.स्रो.वि.आ.सँग भएका तथ्याङ्क तथा विवरण र अन्य स्रोतबाट उपलब्ध हुने स्रोत समाग्रिहरूको पुनरावलोकन अध्ययन गर्ने छ, जो कार्य प्रारूप प्रतिवेदन तयार गरुन्जेलसम्म लगातार र अन्य गतिविधिका साथ

चित्र १: पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी संकलन सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययनका लागि प्रस्तावित विधिको सचित्र विवरण ।

समानान्तर रूपमा गरिएको छ ।

प्रारम्भिक प्रतिवेदनको तयारी र छलफल: यस कार्यको सम्झौता बमोजिम विज्ञ टोलीले सम्पादन गरिएका पुनवरा लोकन कार्य र रा.प्रा.स्रो.वि.आ.ले दिएको दायरा भित्र रहेर प्रारम्भिक प्रतिवेदन समेत पेश गरिएगरेको थियो । पेश गरीसम्झौता बमोजिम नै आयोगमा प्रस्तुती एवम् प्रारूप प्रतिवेदन समेत पेश गर्दै आयोगबाट प्राप्त भएका सुझावहरूलाई समेत संलग्न गरी अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

सरोकारवालाहरूसँग छलफल: प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गर्दाको अवस्था सँगसँगै विज्ञहरूले चित्र-१ मा देखाइएका प्रतक्ष्य सरोकार राख्ने निकायहरू जस्तै जलस्रोत, ऊर्जा तथा सिंचाई मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, नेपाल दूर संचार प्राधिकरण, खानेपानी मन्त्रालय, उद्योग विभाग, बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र तथा अन्य संस्थाहरूसँग यस अध्ययनको विषय भित्र केन्द्रित रहेर विशेषतः उप-शिर्षक ३ (सम्भाव्यता अध्ययनको दायरा) भित्रका १ देखि ९ सम्मको बुँदाका विषय र प्रसङ्गहरूमा सरोकारवालाहरुबाट सुझाव संकलन गरेको छ । यस अध्ययनले रोयल्टी संकलन र वितरण गर्न पानीजन्य तथा अन्य संभाव्य प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान, तत् सम्बन्धित प्रचलित नेपालको नीति तथा कानून र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको अभिलेखिकरण, पानीजन्य तथा अन्य संभाव्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी संकलन र वितरणबाट हुनसक्ने समाजिक तथा आर्थिक प्रभाव र यसबारे विद्यमान संस्थागत अवस्थाका बारेमा अध्ययन, रोयल्टी सङ्कलन र वितरण आधार र मोडेलको अध्ययन, र पानीजन्य तथा अन्य संभाव्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी संकलन र वितरणबाट हुनसक्ने सम्भावित विवादहरूको अध्ययन र सो को समाधान लागि आवश्यक संयन्त्रको बारेमा तथ्याङ्क लगायतका अन्य समाग्री र सुझावहरू सङ्कलन र अध्ययन पनि गरेको छ ।

तालिका २ मा समन्वय गरिएका सरोकारवाला निकाय र स्रोत व्यक्तिको विवरण राखिएको छ ।

तालिका २: अध्ययनको क्रममा समन्वय गरिएका सरकारी निकाय र स्रोत व्यक्तिको विवरण

क्रस	सम्पर्क गरिएको संस्था	सम्पर्क व्यक्ति
१	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	बाबुराज अधिकारी, डिजिई, ९८४१८८९५८७
२	खानी तथा भूगर्भ विभाग	नारायण बास्कोटा, सूचना अधिकृत, ९८४१६३१६५७
३	खानेपानी मन्त्रालय	योगेन्द्र चित्रकार, सिडिई, ९८५११९३४४४
४	विद्युत नियमन आयोग	गोकर्णराज पन्थ, सचिव, ९८५१०८३४४७
५	नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	सूर्य प्रसाद लामिछाने, उपनिर्देशक, ९८५११५३७९३
६	बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र	नवराज ढकाल, उप कार्यकारी निर्देशक, ९८५१००९२०४
७	नेपाल पानीजहाज कार्यालय	राजन प्रधान, सूचना अधिकारी, ९८४९०४७४३३
८.	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	नारायण देवी श्रेष्ठ, सूचना अधिकारी, ०१-४२६२३२६
९	उद्योग विभाग	ज्ञानेन्द्र पराजुली, सूचना अधिकृत: ९८४१९८५४०५, सुशिल खनाल, कम्प्युटर अपरेटर, ९८६०५६९३३३
१०	हस्त पण्डित	मेलम्ची खानेपानी प्रभाव क्षेत्रसँग सम्बन्धित स्थानीय अगुवा, ९८५१२०९४०७
११	जीवन कुमार मल्लिक	सौर्य ऊर्जा विज्ञ: ९८४१५२९२९०, बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र
१२	कुशल गुरुङ	वायु ऊर्जा विज्ञ: ९८५१२४६६६९, निजी क्षेत्र
१३	राम शर्मा	बरिष्ठ अधिवक्ता, ९८५७६२०७७५, बागलुङ
१४	मेलम्ची नगरपालिका	डम्बर बहादुर अर्याल, नगर प्रमुख, मेलम्ची नगरपालिका

मासिक प्रगति प्रतिवेदनको तयारी र पेश: विज्ञ टोलीले माथि उल्लेखित चरणबद्ध गतिविधिहरूको अध्ययनका आधारमा अध्ययन अविधि भित्र एक मासिक प्रगति प्रतिवेदन समेत आयोगमा पेश गरेको छ ।

स्थलगत अध्ययन भ्रमण: यस अध्ययनमा स्थलगत भ्रमणको लागि अत्यन्त न्यून स्रोत भएको कारणले नमूना स्थलगत भ्रमण मेलम्ची नगरपालिकामा गरिएको छ । मेलम्ची नगरपालिकाका नगर प्रमुख, वडा अध्यक्ष ज्यू लगायतका जनप्रतिनिधिहरू, मेलम्ची खानेपानी सरोकार समितिसँग सम्बन्धित प्रतिनिधिहरू, राजनीतिक दलसँग सम्बन्धित राजनीतिक अगुवा एवम् क्रसर व्यवसायीहरूसँग समेत अन्तरकृया गरी प्राप्त महत्वपूर्ण सुझावहरूलाई प्रतिवेदनमा समावेश गरेको छ । यसको विवरण **अनुसूची २४** मा छ ।

प्रारूप प्रतिवेदनको निर्माण: माथि उल्लेखित चरणबद्ध गतिविधिलाई समेटी विज्ञ सदस्यहरूले सम्बन्धित निकायहरूबाट प्राप्त सुझाव र तथ्याङ्कका आधारमा प्रारूप प्रतिवेदन तयार गरी आयोगमा सम्झौता अनुसार नै पेश गरी सो लाई समेत परिमार्जन गरी सकेको छ ।

अन्तिम प्रतिवेदनको तयारी र पेश: प्रमाणीकरण कार्यशाला गोष्ठीबाट प्राप्त सुझाव तथा निर्देशनलाई आयोगको तर्फबाट प्राप्त सुझावहरूलाई समेत आधार मानेर विज्ञ सदस्यहरूले समावेश गरी प्रतिवेदन (दोस्रो) लाई परिष्कृत गरी संशोधित मस्यौदा प्रतिवेदन (Revised Draft Report) तयार गरिएको र उक्त संशोधित मस्यौदा प्रतिवेदनमा आयोगमा सक्षातकार गर्दा यसबाट प्राप्त थप सुझावहरूलाई समावेश गरी यो अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिएको छ जस्मा निम्न विषयहरू परिष्कृत रूपमा समावेश गरिएको छन् :

- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ एवम् अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन,
- नेपालको सन्दर्भमा रोयल्टी संकलनको संभावना रहेका पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान,
- पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको अध्ययन,
- सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रूपमा पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूमा रोयल्टी संकलनको संभावनाहरूको विवरण,
- अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्ने सम्बन्धमा रहेको कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्थाका बारेमा विवरण ।
- पानीजन्य एवम् अन्य पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूमा संभावित रोयल्टी संकलन र वितरणको व्यवस्थाको लागि सिफारिसका बुँदाहरू ।
- माथि उल्लेखित प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी वितरणका आधारहरूका बारेमा सिफारिसका बुँदाहरू । माथि उल्लेखित प्राकृतिक स्रोतहरूको रोयल्टी वितरणको उपयुक्त विधिका बारेमा सिफारिसका बुँदाहरू ।

- माथि उल्लेखित प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान एवम् रोयल्टी वितरणबाट पर्न जाने सामाजिक आर्थिक प्रभावको बारेमा विवरण ।
- माथि उल्लेखित क्षेत्रहरूमा आउन सक्ने संभावित विवादहरूको पहिचान र विवाद निरूपणका उपायहरूका बारेमा सिफारिसका बुँदाहरू ।

अध्ययनको लागि विज्ञ टोलीको समुह र उनीहरूको कार्य विवरण : यस अध्ययनका लागि तल उल्लेखित तालिकामा विज्ञहरूको नाम, विशेषज्ञताको क्षेत्र, उनीहरूले गरेका जिम्मेवारीका विषयमा तालिका-३ मा वर्णन गरिएको छ :

तालिका ३: विशेषज्ञहरूको टोली, उनीहरूको पद तथा कार्य विवरण

विज्ञको नाम	विषय क्षेत्र र पद	कार्य विवरण/जिम्मेवारी
डा. भुवन केशर शर्मा	प्रकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, (टोली प्रमुख)	परियोजनाको समग्र व्यवस्थापन र समन्वय, विज्ञ र सहायकहरूको आवश्यकता अनुसार परिचालन, परियोजना अन्तर्गतको काम कार्यवाही उपर निगरानी, कार्य योजना अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरेको, र गुणत्मक प्रतिवेदन तयार गरी र अन्य दायित्व पूरा गरेको ।
ई. जगन्नाथ अम्माई	जलस्रोत विज्ञ	अध्ययन टोलीमा रहि टोली प्रमुखको निर्देशन वमोजिम परियोजनाको लागि आवश्यक कामहरू गरेको, कार्य योजना अनुसार जलस्रोत तथा अन्य क्षेत्रगत सूचकहरू सङ्कलन गरेको, तथ्याङ्क संकलन गरेको, जलस्रोत तथा अन्य प्रकृतिक स्रोतहरूको विषयगत प्रतिवेदनहरू तयार गरेको, समस्या, समस्याहरू अन्वेषण गर्ने समाधान उपायहरूको खोज गरेको, र प्रारम्भिक, मस्यौदा र अन्य प्रतिवेदनहरू तयार गर्न आवश्यक सहयोग प्रदान गरेको ।
डेल्फी प्यानलका सदस्यहरू		
डा. कृष्ण राज पन्त	अर्थशास्त्री	आर्थिक विज्ञको भूमिकामा रहि अध्ययन टोलीलाई जलस्रोत तथा अन्य प्रकृतिक स्रोतहरूबाट हालसम्म उठेका र भविष्यमा प्राप्त हुन सक्ने रोयल्टी सम्बन्धि सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा हुन सक्ने समस्याहरू अन्वेषण गरेको र समाधानका उपायहरूका बारेमा सुझाव दिएको र सरोकारवाला तथा विज्ञहरू विच समन्वय गर्न सहयोग गरेको र आवश्यक तथ्याङ्क र सुझावहरू दिएको ।
ई. खिमानन्द कंडेल	जलस्रोत विज्ञ	जलस्रोत विज्ञको भूमिकामा रहि अध्ययन टोलीलाई कार्य योजना अनुसार जलस्रोत तथा अन्य प्रकृतिक स्रोतहरूबाट हालसम्म उठेका र भविष्यमा प्राप्त हुन सक्ने रोयल्टी सम्बन्धि तथ्याङ्क संकलन गर्न, समस्याहरू अन्वेषण गरी समाधान उपायहरू सुझाव दिएको र सम्बन्धित सरोकारवाला तथा विज्ञहरू विच आवश्यक तथ्याङ्क र सुझावहरू संकलन गरी प्रतिवेदनहरू तयार गरेको ।
सूर्यमान श्रेष्ठ	वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकारी	विभिन्न स्रोत समीक्षा गरी आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गरेको र प्रतिवेदनहरू तयार पार्न सहयोग गरेको ।
शैलेन्द्र कुमार पोखरेल	प्रकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, वरिष्ठ ।	यस अध्ययनक सम्गुणात्मक प्रतिफलको लागि स्रोत व्यक्तिकारूपमा काम सम्पादन गरेको

परिच्छेद २ पूर्व कार्यको सिंहाबलोकन एवम् स्रोतहरुको पहिचान

प्राकृतिक स्रोतहरु

प्राकृतिक स्रोतहरु प्रकृतिमा हुने प्राकृतिक सम्पत्तिहरु (कच्चा माल) हुन् जुन आर्थिक उत्पादन वा उपभोगको लागि प्रयोग गरिन्छ। प्राकृतिक रूपमा पाईने सम्पदा वा सम्पत्तिहरु जसले आर्थिक गतिविधिमा प्रयोग हुने वा हुनसक्ने कच्चा माल र ऊर्जाको प्रावधानबाट मानव समुदायलाई लाभहरु प्रदान गर्दछ वा त्यसले भविष्यमा कुनै दिन वर्तमानको अवस्थामा भन्दा धेरै वा थोरै फाइदाहरु प्रदान गर्न सक्दछ (UN, EC, IMF, OECD, WB, 2005)। यो विषय हालको अवस्थामा मानवले स्रोतहरुको अत्यधिक दोहन गरेको कारणबाट गंभीर अवस्थामा छ, र यस विषयलाई यहाँ चर्चा गरिने छैन। प्राकृतिक स्रोतहरुलाई चार वर्गमा विभाजन गरिएको छ: १) खनिज र ऊर्जा स्रोत, २) माटो स्रोत, ३) जलस्रोत र ४) जैविक स्रोतहरु। यी स्रोतहरु मानवीय संलग्नता वा गतिविधि बिना नै संचित रहेका हुन्छन् प्रकृतिमा। यसको परिधिमा नेपालमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७३ को दफा ७ को उपदफा २ को अनुसूची ४ ले पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनीज एवम् पानी तथा अन्य अर्न्तगत हाल रोयल्टी संकलन तथा विरतणको अभ्यासमा नरहेका पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु भनि पहिचान गरेको छ। यस अध्ययन कार्यले प्राकृतिक स्रोतलाई नेपाल सरकारको नियामक र विश्वमा प्रचलित परिभाषाको दूरीलाई न लिई समप्यतालाई अंगिकरण गरेको छ।

यस्ता प्राकृतिक स्रोतका उदाहरण हावा, सौर्यको किरण, पानी, खानी तथा खनीज, माटो, ढुंगा, बोटविरुवा, जीवजन्तु र जिवाश्म ईन्धन आदि हुन्। प्राकृतिक स्रोतहरु मानिसको जीवनका लागि खाद्य सुरक्षा, निर्माणजन्य कार्य, कपडा उत्पादन, मल, धातु, पानी, ऊर्जा आदिको रूपमा उपलब्ध हुन्छन्। यस्ता स्रोतको उपयोग देशको अर्थतन्त्र निर्माणका लागि बलिया आधारहरु हुन्छन्।

उपलब्धताको आधारमा प्राकृतिक स्रोतहरुलाई नवीकरण गर्न सकिने र नवीकरण गर्न नसकिने स्रोत भनि वर्गीकरण गरिएको छ। (GES, 1997)। पानी, हावा, जीवजन्तु, बोटविरुवा आदि नवीकरणीय प्राकृतिक स्रोत हुन् भने खानीजन्य र जिवाश्म स्रोतहरु निश्चित परिमाणमा उपलब्ध हुने भएकोले एकपटक प्रयोग गरिसकेपछि यी स्रोत नवीकरण गर्न सकिदैन।

फोहरमैलाको पुनर्प्रयोग (recycling) ले प्राकृतिक स्रोतहरुलाई पनि सुरक्षित गर्छ र यसले खानी, लगिड र कच्चा मालको प्रशोधनबाट हुने वातावरणीय क्षतिलाई कम गर्छ,। OECD को एक रिपोर्टले दीगो सामग्रीको व्यवस्थापनले स्रोतमा पुनर्प्रयोग विधि प्रयोग गर्नाले स्रोतबाट फायदाहरु बढ्छ जसले उत्पादनहरु, सेवाहरु र उपभोग्य वस्तुहरुमा कार्बन र पानीको वास्तविक मात्रा कुन अवस्था कति छ भन्ने जनाउँछ। त्यसैले प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट हुने फोहरमैला पुनर्प्रयोग गर्ने र सो जस्ता सामग्रीलाई यस अध्ययनमा प्राकृतिक स्रोतको रूपमा मानिएको छ (Edie newsroom, 2012)।

पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ७ को उपदफा २ को व्यवस्था (अनुसूची ४) अनुसार प्राकृतिक स्रोतलाई पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनीज र पानी तथा अन्य

प्राकृतिक स्रोतहरूको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ । यी मध्ये पर्वतारोहण, वन, खानी तथा खनीज क्षेत्रबाट नेपाल सरकारले रोयल्टी संकलन गर्दै आएको छ भने विद्युत क्षेत्र अर्न्तगत जलविद्युतबाट मात्रै रोयल्टी संकलन हुन सकेको छ । हाल सम्म विद्युत क्षेत्रका सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, तापीय ऊर्जा र आणविक ऊर्जा लगायतका अन्य ऊर्जाबाट रोयल्टी संकलनको व्यवस्था भएको छैन तथापी सौर्य ऊर्जा क्षेत्रको व्यवसायिक उत्पादन भने शुरुवात भएको छ । त्यसैले यस अध्ययनमा पानी जन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू भन्नाले विगतमा रोयल्टी प्राप्त गर्न नसकिएका सौर्य ऊर्जा जस्ता ऊर्जाका संभाव्य क्षेत्रहरू र पानीको बहुउपयोगितासँग सम्बन्धित जलविद्युत क्षेत्र बाहेकको क्षेत्रलाई बुझ्नु पर्दछ ।

यस अध्ययन अन्तर्गत गर्नुपर्ने कामहरूमा ढुंगा, गिटी, बालुवा आदि सम्बन्धी विषय समेत समावेश गरिएकोले ढुंगा, गिटी, बालुवा आदि क्षेत्रलाई यस अध्ययन कार्यमा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

फोटो: मकवानपुरको कुलेखानी जलाशयमा ह्याचरी (माथी) र दुङ्गा सयर गर्न राखिएका दुङ्गाहरू (तल) (फोटो: सूर्यमान श्रेष्ठ/ERISDev २०२२)

रोयल्टी संकलनको संभावना रहेका प्राकृतिक स्रोतहरु

पानीजन्य स्रोतहरु

(क) अन्तरबेसीन खानेपानी

नेपालको संविधान २०७२ ले खानेपानी क्षेत्रलाई जनताले प्राप्त गर्नुपर्ने आधारभूत सुविधाको क्षेत्रको रूपमा परिभाषित गरेकोले हालसम्म खानेपानी क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिदैन । खानेपानी क्षेत्रबाट मुलतः निर्माण भएका खानेपानी आयोजनाहरुको मर्मत संभारको लागि शुल्क लिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । खानेपानी आपूर्ति गर्ने दायित्व सरकारको भएतापनि ठूलो परिमाणमा पानीलाई एक नदी बेसीनबाट अर्को नदी बेसीनमा लैजाँदा स्रोत भएको नदी बेसीनको किनारा क्षेत्रमा बस्ने समुदाय र त्यस क्षेत्रको समग्र पर्यावरणमा नकरात्मक प्रभाव पर्न जाने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा स्रोत क्षेत्रको नदी बेसीनमा नकरात्मक प्रभावहरु न्यूनीकरण गर्नको लागि खानेपानी क्षेत्रमा समेत न्यूनतम रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

उदाहरणको लागि केही समय संचालनमा समेत आईसकेर हाल पुनः निर्माणाधीन मेलम्ची खानेपानी आयोजनाबाट सुनकोशी नदी बेसीनबाट बागमती नदी बेसीनमा पानीको आपूर्ति हुन्छ । यस आयोजनाबाट काठमाडौं उपत्यकामा लाखौं मानिसहरुलाई खानेपानीको आपूर्ति हुन्छ । खानेपानी बाहेक काठमाडौं उपत्यकामा औद्योगिक प्रयोजन, मनोरञ्जन, सरसफाई लगायतका विभिन्न क्षेत्रमा पानीको प्रयोग हुन्छ । अर्कोतिर यस आयोजनाले मेलम्ची क्षेत्र एवम् ईन्द्रावती नदी किनारा हुँदै समग्र सुनकोशी नदी बेसीनमा नै सुख्खा याममा उल्लेख परिमाणमा पानीको मात्रा घट्न गई यस क्षेत्रमा सिंचाई उपयोग, जलचर एवम् समग्र पर्यावरणलाई नै नकरात्मक असर गर्दछ । मेलम्ची नदी किनारा बाढी पहिरोको जोखिमको क्षेत्र समेत भएकोले यस क्षेत्रमा नदी नियन्त्रणको क्षेत्रमा व्यापक पूर्वाधार निर्माणको समेत आवश्यकता छ । त्यसैले अन्तरबेसीन खानेपानी क्षेत्रबाट न्यूनतम रोयल्टी संकलन गरी प्राप्त रोयल्टी न्यायोचित ढंगबाट प्रभावित क्षेत्रमा वितरण गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ ।

(ख) पानीको ब्यवसायिक उपयोग (बोटलिड)

विश्वका विभिन्न देशहरुमा स्वच्छ खानेपानीको संकट हुँदै आएको छ । सयुक्त राज्य अमेरिकाको वर्ल्ड रिजोर्सेस ईन्स्टिच्यूटले गरेको एक अध्ययन अनुसार नेपालका छिमेकी राष्ट्रहरु भारत १३ औं र पाकिस्तान १४ औं जलसंकट भएका देशहरुमा पर्दछन् । यस अध्ययनका अनुसार नेपाल जलसंकट भएको ४० औं देशमा पर्दछ । यस्तो अवस्थामा नेपालको जलस्रोतलाई राम्रोसँग उपयोग गर्न सक्दा भविष्यमा स्वच्छ जलको नेपालले निर्यात गर्न सक्ने संभावना समेत रहेको छ । यस्तो अवस्थामा राज्यले स्वच्छ जलको निर्यात गर्न सक्दा यस क्षेत्रबाट उल्लेख्य रोयल्टी संकलन गर्ने संभावना रहेको छ । ठूलो परिमाणमा नभएपनि हाल रसुवाको गोसाईकुण्ड क्षेत्रको मुलबाट पानीलाई बोटलिड गरेर Super Premium Himalayan's Natural Spring Bottled Water को नाममा बोटलिड गरेर पानी विदेशमा निर्यात गर्न शुरु गरिएको छ । यसको कारखाना गोसाईकुण्ड, धुन्चे ६ लाडटाड रसुवामा रहेको छ । यसै गरी डिसेम्बर २००७ मा संचालनमा आएको Himalayas Spring Water (P) Ltd.ले समेत रसुवाको लाडटाड उपत्यकाबाट पानी बोटलिड गरी निर्यात गर्दै आएको छ । अझ, कान्तिपुर दैनिकले २०७८ फाल्गुन २३ गते प्रकाशित समाचार अनुसार नेपालले विगत १५

वर्ष अधिदेखि छिटफुट रुपमा पानी निर्यात गरे पनि यही २०७८ सालको मार्ग, पुस र माघ (३ महिना) को अवधिमा २४ करोड ३५ लाख ४५ हजार रुपैया वरावरको पानी अष्ट्रेलिया, यूएई, पोल्याण्ड, जापान र वेलायतमा निर्यात भइरहेको छ । गतवर्ष यो पानी भारत, चीन, कतारमा ६ करोड ३ लाख ८१ हजार वरावरको पानी निर्यात भएको भन्सार विभागले जानकारी दिएको छ ।

२०७८ साल फाल्गुण ११ गते हिमालखबर डट कममा “खाडीको मरुभूमिमा नेपालको पानी” शिर्षकमा रुद्रगंगा नेचुरल वाटर प्रालिले रसुवाको पानीलाई कतारको बजारमा निर्यात शुरु गरिएको समाचार छापेको छ । पहिलो चरणमा हवाईजहाजबाट ८ टन पानी विदेश निर्यात गरिएको छ । हुवानी खर्चलाई न्यूनीकरण गर्न सकेको अवस्थामा नेपालले उल्लेख्य परिमाणमा पानी विदेशमा निर्यात गर्न सक्ने देखिन्छ । उद्योग विभागबाट प्राप्त भएको तथ्यांक अनुसार पानीको बिक्री वितरण गर्ने निजी क्षेत्रका ४६ वटा कम्पनीहरूको विवरण र उक्त कम्पनीहरूले वार्षिक पानी बिक्री गर्ने अनुमानित विवरण **अनुसूची १८** मा समावेश गरिएको छ ।

नेपालका शहरी क्षेत्रमा समेत उल्लेख्य संख्यामा स्वच्छ पिउने पानीसँग सम्बन्धित कम्पनीहरू हाल संचालनमा रहेका छन् । पानीको व्यवसायिक उपयोग हुने यस क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको लागि कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

कान्तिपुर दैनिक २०७८ फाल्गुण २३ गते प्रकाशित समाचार अनुसार नेपालले विगत १५ वर्ष अधिदेखि छिटफुट रुपमा पानी निर्यात गरे पनि यही २०७८ सालको मार्ग, पुस र माघ (३ महिना) को अवधिमा २४ करोड ३५ लाख ४५ हजार रुपैया वरावरको पानी अष्ट्रेलिया, यूएई, पोल्याण्ड, जापान र वेलायतमा निर्यात भइरहेको छ । गतवर्ष यो पानी भारत, चीन, कतारमा ६ करोड ३ लाख ८१ हजार वरावरको पानी निर्यात भएको भन्सार विभागले जानकारी दिएको छ ।

(ग) अन्तरबेसीन सिंचाइ

नेपालको संविधान २०७२ ले सिंचाई क्षेत्रलाई जनताले प्राप्त गर्नुपर्ने आधारभूत सुविधाको क्षेत्रको रुपमा परिभाषित गरेकोले हालसम्म सिंचाई क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिदैन । सिंचाई क्षेत्रमा समेत खानेपानीमा जस्तै सम्बन्धित सिंचाईको मर्मत संभारको लागि शुल्क लिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सिंचाई सुविधा प्राप्त गर्ने जनताको मौलिक अधिकार भएतापनि भएतापनि ठूलो परिमाणमा पानीलाई एक नदी बेसीनबाट अर्को नदी बेसीनमा लैजाँदा स्रोत भएको नदी बेसीनको किनारा क्षेत्रमा बस्ने समुदाय र त्यस क्षेत्रको समग्र पर्यावरणमा नकरात्मक प्रभाव पर्न जाने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा स्रोत क्षेत्रको नदी बेसीनमा नकरात्मक प्रभावहरू न्यूनीकरण गर्नको लागि सिंचाई क्षेत्रमा समेत न्यूनतम रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

हाल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको भेरी बबई डाईभर्सन आयोजना र नेपाल सरकारले संभाव्यता अध्ययनको लागि अगाडि बढाएका कालीगण्डकी तिनाउँ डाईभर्सन परियोजना, सुनकोशी मरिन डाईभर्सन परियोजना जस्ता ठूला आयोजनाहरूले विशाल परिमाणमा पानीलाई एक नदी बेसीनबाट अर्को नदी बेसीनमा स्थान्तरण गर्ने भएकोले जल उपलब्ध हुने नदी किनारा क्षेत्रको तल्लो तटीय क्षेत्र र वरीपरीका क्षेत्रका जनताहरू, जलचर र समग्र पर्यावरणमा व्यापक नकरात्मक प्रभाव पर्न जान्छ । यस्ता नकरात्मक प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण गर्नको लागि समेत ठूला खाले अन्तरबेसीन सिंचाईहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । नेपाल सरकारले अगाडि बढाउन खोजेका

केही अन्तरबेसीन एवम् अन्य प्रकृतिका सिंचाई आयोजनाहरूको विवरण **अनुसूची १** मा समावेश गरिएको छ । ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त भएका लिखित सुझावहरू जनकारीका लागि **अनुसूची २०** मा छ ।

(घ) भूमिगत जलस्रोत

नेपालमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोगिताको समेत संभावना रहेको छ । विशेष गरी तराई क्षेत्र एवम् पहाडी उपत्यकाहरूमा भूमिगत जलस्रोतलाई खानेपानी एवम् सिंचाईको आवश्यकता पूर्ति गर्नको लागि उपयोग गरिँदै आएको छ । काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानी प्रयोजनको लागि अत्याधिक मात्रामा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग भएको छ । शहरी क्षेत्रमा जनसंख्या वृद्धि हुँदै जाँदा पिउने पानीको बिकल्पको रूपमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग हुँदै आएको छ ।

तराई क्षेत्रमा नेपाल सरकारले खानेपानीका अतिरिक्त सिंचाई प्रयोजनको लागि भूमिगत जलस्रोत उपयोगिता सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेको छ । हाल आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको लागि भूमिगत जलस्रोतको उपयोग भएतापनि भविष्यमा नेपालमा विभिन्न उपत्यकाहरू, तराई क्षेत्र एवम् भूमिगत जलस्रोतको संभावना भएका अन्य स्थानहरूमा उल्लेख्य परिमाणमा भूमिगत जलस्रोतको व्यवसायिक प्रयोग हुने अवस्थामा सम्बन्धित स्रोतको दीगो संरक्षण र यसले सम्बन्धित स्थानीय क्षेत्रको पर्यावरणमा पार्ने दीगो नकरात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालनको लागि समेत रोयल्टी संकलन गर्न सकिन्छ ।

तराई र पहाडी उपत्यका क्षेत्रमा वार्षिक १२४ देखि ६८५ मिलिमिटरसम्म पानी रिचार्ज हुन्छ (NENCID,1999) । नेपालको भूमिगत जलस्रोतको क्षमता ५.८ बिलियन क्युबिक मिटर देखि १२ बिलियन क्युबिक मिटर सम्म रहेको छ । एक मापनका अनुसार नेपालको भूमिगत जलस्रोत क्षमता ८.८ बिलियन क्युबिक मिटर रहेको छ ।

काठमाडौं उपत्यका, उदयपुर, चितवन, देउखुरी, दाङ, सुर्खेत जस्ता भित्री तराई र तराई क्षेत्रको सन्दर्भमा भूमिगत जलस्रोतको अध्ययनको उपलब्धताको तथ्यांक प्राप्त गर्न सकिएतापनि पहाडी क्षेत्रको जमिन भित्र भूमिगत जलस्रोतको अभै अध्ययन गर्न सकिएको छैन ।

जल तथा ऊर्जा आयोगले Water Resources of Nepal in the Context of Climate Change शिर्षकमा गरेको एक अध्ययनका अनुसार पानी रिचार्ज हुने क्षमता काठमाडौं उपत्यका ४.७५-१३.६५ (MCM/yr), चितवन १३६-४७१ (MCM/yr), देउखुरी १३३-१८१ (MCM/yr), दाङ १३०-१४० (MCM/yr) रहेको छ ।

सिंचाई गुरुयोजना २०१९ का अनुसार नेपालको कोशी, नारायणी र कर्णाली नदी बेसीनको वार्षिक भूमिगत जलस्रोत रिचार्ज ६९८३, २८६४ , ३३६८ (MCM/yr) रहेको छ । विस्तृत तथ्यांक **अनुसूची २** मा समावेश गरिएको छ ।

सन् २००९ मा दिवेश श्रेष्ठले गरेको एक अध्ययनका अनुसार काठमाडौंमा केयुकेएल, परम्परागत ढुंगे धारा, ईनार बाहेक ठूलो परिमाणमा विभिन्न स्रोतहरूबाट पानीका ट्यांकरहरूबाट काठमाडौंमा पानीको आपूर्ति गरिँदै आएको देखिन्छ । यस अध्ययनका अनुसार काठमाडौंमा सन् २००९ मा दैनिक २८० मिलियन टिलर प्रति दिन पानीको माग रहेको छ । सुख्खा याममा भण्डै ७०० पानी

ट्यांकरहरुले पानी आपूर्ति गर्ने गर्दछन् । यस अध्ययनका अनुसार केयुकेएलले कुल मागको ६८ %, निजी क्षेत्रका पानी ट्यांकरबाट ९% र बाँकी २३ % अन्य स्रोतहरुबाट पानीको आपूर्ति हुने गरेको देखिन्छ । यसरी हुने पानी आपूर्तिमा भूमिगत जलस्रोतको उल्लेख्य हिस्सा रहेको देखिन्छ ।

(ड) माछापालन

विश्वका कतिपय देशहरुमा नदीहरुमा व्यापक रुपमा माछापालन गर्ने गरिन्छ । विशेष गरी नदी किनारामा बस्ने जनताहरुको आर्थिक समुन्नतिको लागि गरिबी नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यका साथ विभिन्न देशहरुले विभिन्न नदीहरु, ताल तलैयाहरुमा माछापालन गर्ने गरेको पाईन्छ । नेपालमा प्रशस्त ठूला ठूला नदीहरु र केही ताल तलैयाहरु समेत भएको अवस्थामा यस्तो क्षेत्रमा माछापालनको व्यवसायिक संभावना बढ्दो छ (<http://biruwa.net/2018/09/fish-industry-nepal/>), तथापी यस विषयमा बृहत अध्ययन गरी व्यापारिक रुपमा माछापालन गर्नसकेमा रोयल्टी संकलनको संभावना छ । हाल नेपालमा माछापालन क्षेत्रमा रोयल्टी संकलन एवम् वितरणको सन्दर्भमा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

(च) जल यातायात

जल यातायातलाई सबैभन्दा सस्तो यातायातको माध्यमको रुपमा लिने गरिन्छ । समुद्रहरु, ठूला नदीहरु एवम् तालहरुमा जल यातायातको संभावना रहन्छ । यस बाहेक पनि नहरहरुको निर्माण गरेर सिंचाई एवम् जल यातायात सहितका बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरु मार्फत समेत पानीको उपयोग गर्न सकिन्छ । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अर्न्तगत पानी जहाज कार्यालय समेत नेपाल सरकारले स्थापना गरेको छ ।

समुन्द्रमा नेपाली पानी जहाज संचालन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीले अधिकार प्रदत्त गरेको अवस्था विद्यमान रहनु, छिमेकी मुलुकहरुले आ-आफ्नो आन्तरिक जलमार्ग प्रवर्द्धन गर्न प्राथमिकताका साथ काम अगाडि बढाउनु, क्षेत्रीय स्तरमा जल यातायात संजाल कायम गर्न इच्छुक रहनु, कोशी, गण्डकी, कर्णाली लगायतका नदीहरुमा जल यातायात विकासको सम्भावना रहनु, नेपालको समुन्द्रसम्म पहुँचको लागि वैकल्पिक यातायात विकासको संभावनाको रुपमा रहनु, ठूला नदी प्रणालीमा बहु-उद्देश्यीय अगला बाँधको निर्माण राष्ट्रिय प्राथमिकतामा रहनु, पानी जहाज व्यवसाय संचालन गर्न नेपाली लगानी लगानीकर्ताहरु इच्छुक देखिनु एवम् पर्यटकीय जलयात्राको उच्च सम्भावना समेत रहेको देखिन्छ । हाल यस क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका अनुसार सन् २०११ र १२ मा गरिएको एक अध्ययन अनुसार नेपालका तीन नदीहरु मध्य कोशी नदीमा कोशी ब्यारेजदेखि सुनकोशीको घुर्मुसम्म १७३ किलोमिटर, गण्डकीको देवघाटबाट फिस्लिडसम्म १८५ किलोमिटर र कर्णालीको भेरी बेसीनमा १२३ किलोमिटर नदी क्षेत्रमा पानीजहाज सञ्चालनको संभावना रहेको छ ।

हाल नारायणी नदीको किनारा चितवनमा राईनो वाटर इन्टरटेन्मेन्ट प्रालिले पानी जहाजको निर्माण गरिरहेको छ । यस सम्बन्धी विबिसी नेपाली सेबाले सम्प्रेषण गरेको समाचार **अनुसूची १५** मा समावेश गरिएको छ ।

(छ) जल मनोरञ्जन

नेपालमा जल मनोरञ्जनको क्षेत्रलाई विशेष गरी पर्यटन प्रवर्द्धनको माध्यमबाट व्यवसायिक क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने संभावना रहेको छ । कोशी, गण्डकी, कर्णाली, बागमती, राप्ती, भेरी, सेती, महाकाली लगायतका नदीहरू, विभिन्न जलविद्युत आयोजनाहरूका जलाशयहरू, रारा ताल, फेवा ताल लगायतका विभिन्न ताल तलैयाहरू आदिमा व्यवसायिक डुङगा सयारको संभावना रहेको छ । हाल नेपालका त्रिशुली, कालीगण्डकी लगायतका नदीहरूमा व्यवसायिक र्याफ्टिङ समेत संचालन हुँदै आएको छ (<http://www.raftnepal.com/>) । यसै गरी नारायणी नदी, कोशी नदी, कालीगण्डकी जलविद्युत आयोजनाको जलाशय, कुलेखानी जलविद्युत आयोजनाको जलाशय ईन्द्रसरोवर, रारा ताल, फेवा ताल जस्ता पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा जल मनोरञ्जनका लागि डुङ्गाहरू संचालनमा रहेका छन् । हाल यस क्षेत्रबाट नेपाल सरकारले मनोरञ्जन कर लगायतका व्यवसायिक करहरू लगाउँदै आएतापनि रोयल्टीको दायरामा यो क्षेत्र आउन सकेको छैन ।

जल मनोरञ्जनसँग सम्बन्धित संभावना बोकेका खेलहरूमा नदीहरूमा र्याफ्टिङ, क्यानोनिङ, बोटिङ, जेट बोटिङ, स्कुबा डार्इभिङ (नदी, ताल तलैयाको गहिराईमा डुबेर खेल्ने खेल), स्किईङ लगायतका खेलहरूको संभावना रहेको छ ।

(ज) हाईड्रोजन

पानी, मिथेन लगायतका विभिन्न विभिन्न पदार्थहरूबाट हाईड्रोजन उत्पादनको लागि विश्वव्यापी रूपमा अध्ययन अनुसन्धान भैरहेको छ । कतिपय देशहरूमा हाईड्रोजनबाट चल्ने यातायातका साधनहरू समेत संचालनमा रहेका छन् । उल्लेख्य परिमाणमा हाईड्रोजन उत्पादन गर्ने प्रमुख स्रोत पानी भएको र नेपालमा पानीको व्यापक उपलब्धता भएको सन्दर्भमा भविष्यमा हाईड्रोजन उत्पादन समेत ऊर्जाको मुख्य स्रोत हुन सक्ने संभावना रहेकोले यस क्षेत्रबाट व्यापारिक उत्पादन शुरु हुन सक्दा रोयल्टी संकलन गर्ने संभावना समेत रहेको छ ।

नेपालमा समेत जल तथा ऊर्जा आयोगले मिति २०७८/०८/०१ गते विद्युतीय ऊर्जा उपयोग गरेर हाईड्रोजन ऊर्जा उत्पादन गरी विद्युतको माग र आपूर्तिमा सन्तुलन कामय गर्न ऊर्जाका सम्बद्ध पक्षहरूसँग आवश्यक समन्वय गरी अध्ययन कार्य अगाडि बढाउने उद्देश्यले सचीव स्तरीय समन्वय समिति समेत गठन गरेको छ^१ । काठमाडौं विश्वविद्यालयका सहायक प्राध्यापक डा. विराज सिंह थापाले ०२.०१.२०२२ मा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगमा गरेको Green Hydrogen Economy, Contributing to Carbon Neutral and Energy Independent Nepal सम्बन्धी प्रस्तुतीलाई आधार मान्दा नेपालमा यातायात क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र (मिथेन एमोनिया, युरिया आदि), खानी तथा खनीज क्षेत्र र ग्रामीण विद्युतीकरणको क्षेत्रमा हाईड्रोजन ऊर्जा उपयोगको संभावना

^१ नेपाल सरकार, जलस्रोत, सिचाई तथा उर्जा मन्त्रालय ऊर्जा तथा शक्ति आयोगको सहसचिवको संयोजकत्वमा उर्जा क्षेत्रमा संलग्न विज्ञहरू सहितको ८ सदस्यीय नेपालमा हरित हाइड्रोजन सम्बन्धि अध्ययन गर्न टोली वि. सं. २०७८ मार्ग १ गते गठन गरेको थियो । यस टोलीले अध्ययनको कार्य सकिए पछि वि.सं.२०७८ फाल्गुन ६ गते नेपालमा हरित हाइड्रोजन ऊर्जा सम्बन्धि प्रारम्भिक अध्ययन प्रतिवेदन मानानिय मन्त्रि ज्यू लाई हस्तान्तरण गरेको थियो । यस प्रतिवेदनले अल्पकालिन, मध्यकालिन र दीर्घकालिन गरी तीन चरणको मार्गचित्र सुझाएको छ । प्रारम्भिक चरणमा नीति निर्माण र आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने अवधि भनि ५ वर्ष लाग्ने गरी सन् २०२१-२०२५ सम्म प्रवेशको चरण भनिएको छ । यसको उत्पादन र व्यावसायिक प्रयोगका भनि अर्को ५ वर्ष (२०२५-२०३० सम्म) र तेस्रो चरणमा विश्व बजारमा नेपालको उपस्थिति भनि अर्को १० वर्ष (सन् २०३०-२०४०) गरी २० वर्षलाई लक्षित गरी मार्गचित्र तयार गरेको छ । (नेपालमा हरित हाइड्रोजन ऊर्जा सम्बन्धि अध्ययनको प्रारम्भिक प्रतिवेदन २०७८)

रहेको देखिन्छ । साथै यस अध्ययन टोलीले हाईड्रोजन ऊर्जा सम्बन्धी २० वर्षे प्रतिवेदन तयार गरी ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयमा हस्तान्तरण समेत गरेको छ ।

हाईड्रोजन ऊर्जा विकासको लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका विभिन्न प्रयासहरु एवम् जानकारी यस अध्ययनको अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन परिच्छेद ५ एवम् अनुसूचीमा समेत समावेश गरिएको छ ।

(भ) पानीको औद्योगिक उपयोग

उद्योग संचालनको लागि पानी अपरिहार्य आवश्यकता हो । उद्योगको कच्चा पदार्थहरुको प्रशोधन एवम् सरसफाईको प्रयोगमा पानी उपयोगको ठूलो हिस्सा औद्योगिक क्षेत्रमा उपयोग हुन्छ ।

विश्वव्यापी रूपमा कुल पानी प्रयोगको १९ % हिस्सा औद्योगिक प्रयोजनमा उपयोग हुन्छ । विकसित देशहरुमा पिउने पानी प्रयोगको भण्डै आधा पानी औद्योगिक क्षेत्रमा उपयोग हुन्छ । उद्योगहरु देशको आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हुन्, तर नेपालमा औद्योगिक क्षेत्रको पानीको उपयोग र यसको आपूर्तिबारे पर्याप्त तथ्याङ्क र जानकारी छैन (Malla, Rabin & Sapkota, Aashis & Prajapati, Palpasa, 2019) । यस विषयमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल र अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु

(क) परम्परागत ऊर्जा

मानव विकास क्रमको आदिम काल देखि नै काठ, दाउरा, गुँईठा लगायतका उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरुलाई ऊर्जाको स्रोतको रूपमा उपयोग हुँदै आएको छ । यस्ता स्रोतहरुबाट प्रत्यक्ष रूपमा स्वच्छ ऊर्जाको उपलब्धता र औद्योगिक प्रयोजनको लागि प्रयाप्त ऊर्जा उपलब्ध हुँदैन । हाल आम नागरिकहरुबाट एवम् केही स-साना उद्योगहरु संचालनको लागि परम्परागत ऊर्जाको प्रयोग भैरहेको छ । परम्परागत ऊर्जालाई व्यवसायिक ऊर्जा उत्पादनको लागि प्रयोग गर्न सकेमा यस क्षेत्रबाट समेत रोयल्टी संकलनको संभावना रहन्छ ।

(ख) सौर्य ऊर्जा

सौर्य ऊर्जा विश्व ऊर्जा बजारमा महत्वपूर्ण ऊर्जाको स्रोतको रूपमा रहेको छ । १ बर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलको जमिनबाट भण्डै ३५ मेगावाट ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिन्छ । विश्वका विकसित देशहरुले सौर्य ऊर्जालाई दीगो ऊर्जाको भरपर्दो विकल्पको रूपमा प्रयोग गर्दै आएका छन् । नेपालमा समेत वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र मार्फत घरायसी एवम् संस्थागत ऊर्जा प्रणालीको प्रयोग हुँदै आएको छ भने विद्युत विकास विभाग मार्फत निजी क्षेत्रले समेत १ मेगावाट भन्दा माथिल्लो क्षमताका सौर्य ऊर्जा केन्द्रहरुको निर्माण गर्न शुरु गरिसकेका छन् ।

सुनिल प्रसाद लोहनी (काठमाडौं विश्वविद्यालय) र Andrew Blakers (अष्ट्रेलियन नेसनल युनिभर्सिटी)ले गरेको एक अध्ययन अनुसार सैद्धान्तिक रूपमा नेपालमा ५०,००० terawatt-hours per year सौर्य ऊर्जा उत्पादनको संभावना रहेको छ । यो कुल जलविद्युत उर्जा उत्पादन क्षमता भन्दा १०० गुणा बढी र वर्तमान ऊर्जा खपत क्षमता भन्दा ७,००० गुणा बढी हो ।

संयुक्त राष्ट्र संघ अर्न्तगत वातावरणीय ईकाईले बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र मार्फत सन् २००८ मा गरेको Solar and Wind Energy Resource Assessment in Nepal (SWERA) सम्बन्धी अध्ययनमा नेपालको शहरी क्षेत्र, ग्रीड नजिकैको क्षेत्र एवम् दुर्गम क्षेत्रमा सौर्य ऊर्जा उत्पादन क्षमताको संभाव्यता उल्लेख गरिएको छ । राष्ट्रिय प्रसारण लाईनको १५ किलोमिटरसम्मको क्षेत्रलाई आधार मानेर तयार गरिएको यस प्रतिवेदनका अनुसार Concentrated Solar Power (CSP) भण्डै ३७,५०१ बर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलबाट उत्पादन गर्न सकिन्छ । यस अर्न्तगत 5.5 kWh/m²/day भन्दा बढी Solar Radiation भएको कुल क्षेत्रफल २,७२९ बर्ग किलोमिटरको जम्मा २ प्रतिशत जमिनमा प्रति बर्ग किलोमिटर ३३.५ मेगावाट उत्पादनको अनुमान गर्दा भण्डै १,८२९ मेगावाट विद्युत सौर्य ऊर्जा क्षेत्रबाट उत्पादन गर्न सकिन्छ । यसै गरी शहरी क्षेत्रमा Grid Connected Concentrated PV सम्बन्धी अध्ययन अनुसार 5 kWh/m² /day भन्दा बढी Solar Radiation भएको कुल क्षेत्रफल २,१६७ बर्ग किलोमिटरको जम्मा २ प्रतिशत जमिनमा प्रति बर्ग किलोमिटर ५० मेगावाट उत्पादनको अनुमान गर्दा भण्डै २,१०० मेगावाट विद्युत सौर्य ऊर्जा क्षेत्रबाट उत्पादन गर्न सकिन्छ ।

यस बाहेक राष्ट्रिय प्रसारण लाईन नपुगेको दुर्गम भूगोलबाट समेत उल्लेख्य परिमाणमा सौर्य ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने संभावना यस प्रतिवेदनमा औल्याईएको छ । Solar and Wind Energy Potential Assessment at Provincial Level in Nepal सम्बन्धी अध्ययन अनुसार नेपालमा व्यवसायिक उत्पादन गर्न सकिने सौर्य ऊर्जा क्षमता ४७, ६२८ मेगावाट रहेको छ ।

हाल विद्युत ऐन २०४९ ले सौर्य ऊर्जाको क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्ने कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था नगरेको भएता पनि ठूला ठूला सौर्य ऊर्जा आयोजनाहरूको निर्माण हुने अवस्थाको लागि यस क्षेत्रबाट समेत रोयल्टी संकलन गर्न कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत विकास विभागमा सौर्य ऊर्जा आयोजनाको लागि विभिन्न चरणमा रहेका आयोजनाहरूको विवरण तालिका-४ मा छ ।

तालिका ४: सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी विद्युत विकास विभागको तथ्यांक

क्रस	विवरण	संख्या	कुल क्षमता (MW)
१	सर्वे लाईसेन्सको लागि निवेदन पेश	३३	४०७.९
२	सर्वे लाईसेन्स जारी	२३	५८८.९
३	निर्माण लाईसेन्सको लागि निवेदन पेश	९	५९.५९
४	निर्माण लाईसेन्स जारी	१६	९२.९७
५	निर्माण सम्पन्न	४	२०.१८
	कुल	८५	११६९.५४

(स्रोत: सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी विद्युत विकास विभागको तथ्यांक (As of Dec 21, 2021))

मथि उल्लेखित विद्युत विकास विभागबाट विभिन्न चरणको लाईसेन्स जारी भएका सौर्य ऊर्जाहरूसँग सम्बन्धित विवरण अनुसूची ३ मा समावेश गरिएको छ ।

(ग) वायु ऊर्जा

वायु ऊर्जा विश्व ऊर्जा बजारमा महत्वपूर्ण ऊर्जाको स्रोतको रूपमा रहेको छ । विशेष गरी समुद्री किनाराहरु, ठूला नदीहरुको किनारा एवम् उच्चतम हावाको प्रवाह रहेका विभिन्न स्थानहरुमा विश्वव्यापी रूपमा उल्लेख्य परिमाणमा वायु ऊर्जाको उत्पादन हुँदै आएको छ । वायु ऊर्जा नवीकरणीय ऊर्जाको स्रोतको रूपमा रहेको र विभिन्न देशहरुले यस स्रोतबाट गरिने ऊर्जा उत्पादनलाई प्राथमिकतामा राख्दै गएको सन्दर्भमा नेपालमा समेत भविष्यमा ठूला खाले वायु ऊर्जा आयोजनाहरु निर्माण हुन सक्ने भएकोले (<https://globalelectricity.org/capacity-building-activities/workshop-wind-energy-nepal/>) वायु ऊर्जाबाट समेत रोयल्टी संकलनको व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

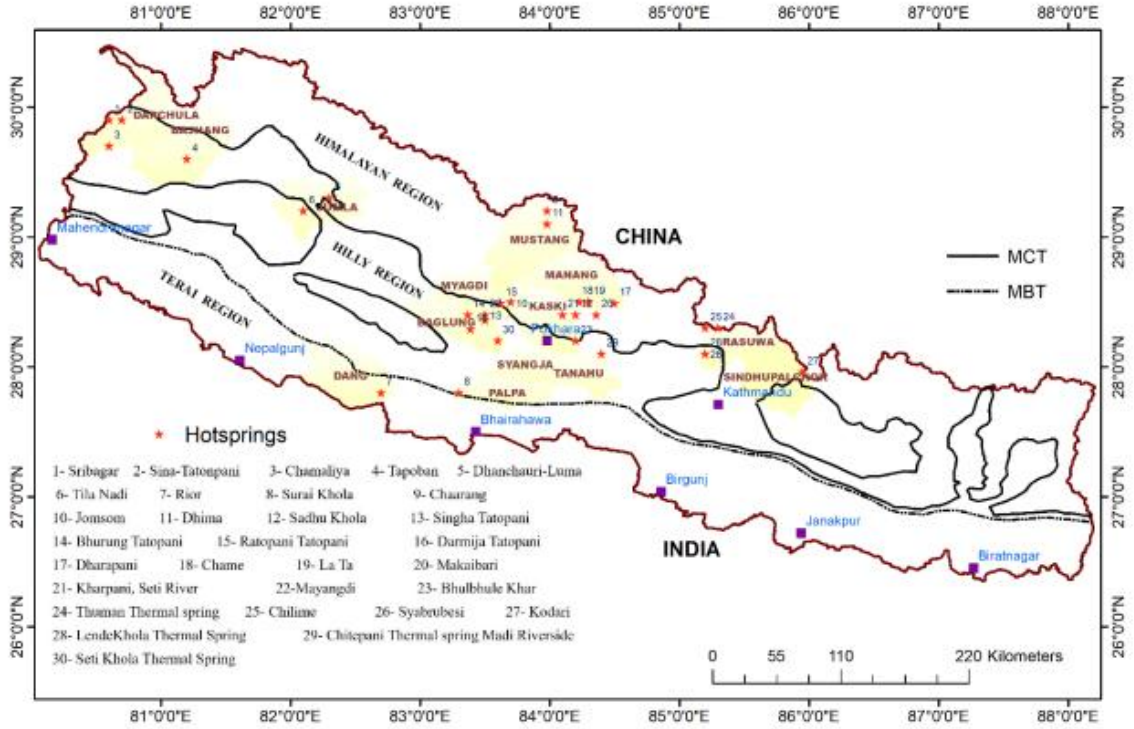
संयुक्त राष्ट्र संघ अर्न्तगत वातावरणीय ईकाईले बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र मार्फत सन् २००८ मा गरेको Solar and Wind Energy Resource Assessment in Nepal (SWERA) सम्बन्धी अध्ययनका अनुसार वायु ऊर्जा घनत्व 300 w/m^2 भन्दा बढी भएका जिल्लाहरु अर्न्तगत भण्डै ६,०७४ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल अर्न्तगत १० प्रतिशत क्षेत्रफलबाट वायु ऊर्जा उत्पादन गर्न सकेको अवस्थामा ५ मेगावाट प्रति वर्ग किलोमिटरको दरले भण्डै ३,००० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनका अनुसार विभिन्न जिल्लाहरुको वायु ऊर्जा घनत्व **अनुसूची ४** मा समावेश गरिएको छ ।

SWERA को अध्ययन अनुसार नेपालमा व्यवसायिक उत्पादन गर्न सकिने वायु ऊर्जा क्षमता १, ६८६ मेगावाट रहेको छ ।

(घ) भूतापीय ऊर्जा

पृथ्वीको भित्री संग्रहित भएर रहेको तापबाट, खनीजको रेडियोधर्मी क्षय एवम् पृथ्वीको सतहमा पृथ्वीले संग्रहित गरेको सौर्य ऊर्जा नै भूतापीय ऊर्जा हो । पृथ्वीको भित्री सतह र बाहिरी सतहमा भएको तापमानको भिन्नताबाट विद्युत ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने भएकोले भूतापीय ऊर्जा उत्पादनको व्यापक रूपमा विश्वव्यापी संभावना रहेको छ (John W. Lund and Aniko N. Toth, 2021) । हाल भूतापीय ऊर्जाले विश्वको ऊर्जा उत्पादनको भण्डै ०.३% हिस्सा ओगटेको छ । हाल नेपालमा भूतापीय ऊर्जा उपयोगमा रोयल्टीको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा भूतापीय ऊर्जा उत्पादनमा रोयल्टी संकलनको संभाव्यताको समेत अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

नेपालमा विशेष गरी भूतापीय ऊर्जा उत्पादन वा भूतापीय शक्तिको बहुउपयोगिताको संभावना समेत रहेको छ । हालसम्म देशका विभिन्न ३५ स्थानहरुमा तातोपानीका मुलहरु भेटिएका छन् । यस्ता तातोपानीका मुलहरु विशेष गरी प्राकृतिक उपचारको लागि व्यापक रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन् । भूतापीय शक्तिबाट ऊर्जा उत्पादनको संभावनाको बारेमा हालसम्म नेपालमा अध्ययन भएको देखिँदैन । त्यसैले यस क्षेत्रबाट स्थानीय स्तरमा कर वा रोयल्टी उठाउन सकिने भएतापनि संघीय सरकार स्तरबाट रोयल्टी संकलनको संभावना तत्कालै देखिँदैन । हालसम्म पहिचान गरिएका तातोपानीका मुलहरुको विवरण **अनुसूची ५** मा समावेश गरिएको छ ।

चित्र २: नेपालमा तातोपानी मुलहरुको अवस्थिती

(स्रोत: (Modified After Ranjit, 1994) । नेपालमा तातोपानीका ३५ स्रोत पाइएको भएता पनि यस चित्रमा ३० वटा स्रोतको नक्सा मात्र देखाईएको छ ।)

(ड) जिवाश्म ऊर्जा

पृथ्वीको सतह भित्र रहेका विभिन्न प्राकृतिक जिवाश्महरु जस्तै कोईला, पेट्रोलियम पदार्थ, प्राकृतिक ग्याँस आदि समेत ऊर्जाका भरपर्दो स्रोतहरु हुन् । नेपालको सन्दर्भमा कोईला, पेट्रोलियम पदार्थ र प्राकृतिक ग्याँसको संभावनाको अध्ययनको कार्य खानी तथा भूगर्भ विभागले अगाडि बढाउँदै लगेको देखिन्छ । यस क्षेत्र अर्न्तगतका प्राकृतिक स्रोतको नेपालमा हाल खासै उपयोग भएको छैन तथापी भविष्यमा यस्ता स्रोतहरुबाट ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने भएकाले रोयल्टी संकलनको दृष्टिले अहिले देखिनै कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

हाल नेपालमा कोईला र पेट्रोलियम पदार्थको उत्खनन् गर्ने संभावना देखिएको छ । नेपाल सरकारको विशेष पहलमा खानी तथा भूगर्भ विभागले नेपालका विभिन्न स्थानहरुमा पेट्रोलियम पदार्थको उत्खनन्को संभावनाको अध्ययनको कार्यलाई अगाडि बढाउँदै लगेको देखिन्छ । चाईना जियोलोजिकल सर्वे चीनका प्राविधिकहरुको टोलीले पाल्पा, नेपालगञ्ज, सुर्खेत र दैलेख जिल्लाका केही स्थानमा रहेको पेट्रोलियम पदार्थको प्रकृति र परिमाणको बारेमा प्रारम्भिक अध्ययनको शुरुवात गरेको देखिन्छ, (http://www.petroleumnepal.gov.np/content/exploration_activities.html) । नेपाल सरकारले नेपालको पेट्रोलियम पदार्थको संभावना अध्ययन र संभावित उत्खनन् गर्नको लागि तराई र चुरे क्षेत्रलाई १० भागमा समेत बर्गीकरण गरेको देखिन्छ ।

(च) आणविक ऊर्जा

विश्वका विभिन्न देशहरुले देशको ऊर्जा प्रणालीको भरपर्दो स्रोतको रूपमा आणविक ऊर्जालाई उपयोग गर्दै आएका छन् । आणविक ऊर्जा मुख्य गरी स्वच्छ ऊर्जाको रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ

। यस बाहेक विभिन्न देशहरूले सैन्य उपयोग, अन्तरिक्ष मिसन, औद्योगिक प्रयोजन, स्वास्थ्य क्षेत्र, कृषि, परिवहन आदिमा प्रयोग गर्दै आएका छन् । नेपालमा पनि आणविक ऊर्जाको लागि आवश्यक पर्ने युरोनियम जस्ताहरू धातुको संभावना देखिएको सन्दर्भमा यस क्षेत्रबाट समेत रोयल्टी संकलनको प्रष्ट वैज्ञानिक विधि अबलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आणविक ऊर्जा उत्पादनको लागि प्रयोग हुने धातु युरोनियमको खानी तथा भूगर्भ विभागले गरेको अध्ययन अनुसार मुस्ताङको लोमान्थाङ, मकवानपुरको तीनभँगाले, मनाङ र गोरखा जिल्लाका केही स्थानमा युरोनियम पाईने संभावना देखिएको छ । युरोनियम आणविक ऊर्जाको स्रोत भएको कारणले यसको उपयोगिताबाट प्रयाप्त रोयल्टी आर्जन गर्न सक्ने संभावना रहेको छ ।

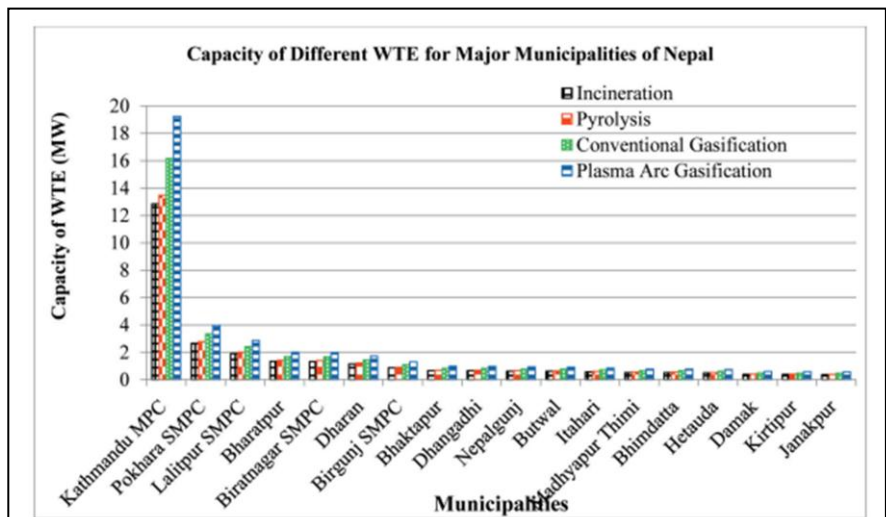
नेपाल संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय ऊर्जा एजेन्सी (आईईईए) को सदस्य भएकोले यस्ता खानीको उत्खनन् गर्न राष्ट्रसंघले तोकेका मापदण्डहरू पूरा गर्नुपर्छ ।

(छ) फोहोरबाट ऊर्जा

विकसित देशहरूमा फोहोरबाट ऊर्जा समेत उत्पादन गर्ने गरिन्छ । ठूला ठूला शहरहरूमा विभिन्न प्रकृतिका फोहोरहरूलाई उपयोग गरेर ऊर्जा उत्पादन गर्दा एकातिर वातावरणीय प्रदुषणलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ भने अर्कोतिर फोहोरबाट स्वच्छ ऊर्जा उत्पादन गर्दा अर्थतन्त्रलाई समेत टेवा पुग्दछ । फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने संभावनाको बारेमा बैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रले समेत नीतिगत तहमा प्रयास गरेको देखिन्छ । काठमाडौं महानगरपालिकाले केही वर्ष अगाडि काठमाडौंको टेकुमा फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादनको लागि १४ किलोवाट क्षमताको प्लान्ट संचालनमा ल्याएतापनि विभिन्न कारणले गर्दा हाल यो प्लान्ट संचालनमा छैन । फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादन अन्य ऊर्जाहरूको तुलनामा महँगो पर्न जाने हुन्छ । हालसम्म यस क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्ने गरिएको छैन ।

ईन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुल्चोक क्याम्पसको मेकानिकल विभागले गरेको Electricity Generation Potential of Municipal Solid Waste of Nepal and GHG Mitigations सम्बन्धी

अध्ययनका अनुसार नेपालका प्रमुख शहरहरूबाट उत्पादित हुने फोहोरबाट 71,895,056 MJ (4262 MWh) ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिन्छ । यसबाट ५२ मेगावाट क्षमता बराबरको Plasma Arc Gasification प्लान्ट संचालन गर्न सकिने प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादन गर्ने

चित्र ३: नेपालका प्रमुख शहरहरूमा फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादनको संभावना (स्रोत: Krishna Bahadur Sodari and Amrit Man Nakarmi, Jan 2018)

प्रविधि खर्चिलो भएको र निजी क्षेत्र समेत हाल खासै आकर्षित नभएको अवस्थामा यस क्षेत्रबाट तत्कालै रोयल्टी संकलनको संभावना देखिदैन ।

नेपालका प्रमुख शहरहरुमा फोहोरबाट ऊर्जाको निम्नानुसारको संभावना रहेको देखिन्छ (चित्र-३) :

हालै मात्र वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको अनुदान सहयोगमा निजी क्षेत्रको लगानीमा धरान

उपमहानगरपालिका वडा नं १३ मा ३० टन क्षमताको बायोग्याँस प्लान्ट समेत स्थापना गरिएको छ । यस्ता आयोजनाहरुमा समेत शहरी क्षेत्रबाट प्राप्त हुने फोहोरमैलाबाट

परियोजनाको नाम : नगरपालिकाको फोहोरबाट ऊर्जा परियोजना
 परियोजनास्थल : धरान उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ पानमारा
 परियोजनाको क्षमता : ३० टन (प्रतिदिन भरण गर्नुपर्ने जैविक फोहोरको परिमाण)
 बायोग्याँस उत्पादन : १८०० घनमिटर प्रतिदिन (१२०० केजी प्रशोधित कम्प्रेस्ड नेचुरल ग्यास)
 जैविकमल उत्पादन : ६.५ टन प्रतिदिन
 कूल लगानी : जग्गा बाहेकको लगानी १७ करोड २७लाख (जग्गा सहित लगानी : २७ करोड)
 अनुदान सहयोग : वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र र विश्ववैक (६ करोड ९० लाख)
 आयोजना विकासकर्ता : भेश्वर वेष्ट टु इनर्जी प्रा.लि.
 परियोजना शुरुवात भएको मिति : २०७४ आषाढ
 परियोजना सम्पन्न तथा परीक्षण सञ्चालन भएको मिति : २०७८ साउन ३१
 परियोजना समुद्राटन : २०७८ पौष २० मंगलवार

चित्र ४: धरान उपमहानगरपालिकामा निर्माण भएको बायोग्याँस प्लान्टको संक्षिप्त भलक

बायोग्याँस समेत उत्पादन गर्न सकिन्छ । वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रका अनुसार कन्काई, दमक, ईटहरी, घोराही, विरेन्द्रनगर, विरगंज, धनगढी लगायतका नगरपालिकाहरुमा समेत ठूला खाले बायोग्याँस प्लान्टहरु निर्माणाधीन रहेका छन् । देशका भण्डै २९३ वटा नगरपालिकाहरुमा यस्ता आयोजनाहरु निर्माण गर्न सकिने संभावना रहेको छ । अनुदानमा आधारित यस्ता आयोजनाहरु स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले रोयल्टी वा स्थानीय कर स्थानीय सरकारबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । धरान उपमहानगरपालिकामा निर्माण भएको बायोग्याँस प्लान्टको संक्षिप्त भलक चित्र ४ मा छ ।

(ज) दूरसञ्चार क्षेत्र

नेपाल दूरसंचार नियमावली २०५४ को परिच्छेद-७, बुँदा नं २६ (१) को नियम १० को उपनियम (५) र (६) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा सरकारलाई बुझाउने व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण अर्न्तगत रहेका विभिन्न सेवा प्रदायक कम्पनीहरु (नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, एनसेल एक्जियुटा लिमिटेड, स्मार्ट टेलिकम प्रालि, वल्डलिंक कम्प्युनिकेसन लिमिटेड, सुबिसु केबल नेट प्रालि, भायोनेट कम्प्युनिकेसन प्रालि, टेक्माईण्स् प्रालि, क्लासिक टेक प्रालि, सिजी नेट प्रालि) ले प्रदान गर्ने प्रमुख सेवाहरु Landline Service(Voice), GSM Service (3G,4G/LTE), CDMA Service, Data Service एवम् विभिन्न Value Added Service हरु हुन् । दूरसञ्चार क्षेत्रका विभिन्न सेवाहरु जस्तै मोबाईल, माईक्रोवेभ, भीस्याटमा फ्रिक्वेन्सी प्रयोग गरे बापत सेवा प्रदायकहरुबाट नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले उल्लेख्य परिमाणमा फ्रिक्वेन्सी दस्तुर संकलन गर्दै आएको छ । नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको वार्षिक प्रतिवेदनका अनुसार आब २०७७/७८ मा रु. ३,७२,९९,७९,९२०/१२ (अक्षरूपी : तीन अर्ब बहत्तर करोड उनान्सय लाख

उनन्सत्तरी हजार नौ सय बीस रुपैयाँ बाह्र पैसा) नेपाल सरकारको राजस्व खातामा दाखिला भएको छ ।

नेपाल सरकारलाई दूरसञ्चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले आ.व. २०७७/७८ मा दाखिला गरेको फ्रिक्वेन्सी दस्तुरको विवरण **अनुसूची १७** मा समावेश गरिएको छ ।

अनुसूची २२ मा छलफल र समन्वयका क्रममा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट प्राप्त लिखित सुझावहरू समावेश गरिएको छ ।

(भ) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि

ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिबाट रोयल्टी संकलन गर्ने व्यवस्था खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली, २०७३ को **अनुसूची ६** मा गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन् एवम् उपयोग गर्ने अधिकार प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको क्षेत्रको रूपमा समावेश गरेकोले गण्डकी प्रदेशको हकमा गण्डकी प्रदेश सरकारले जारी गरेको ढुंगा, गिटी मापदण्ड, २०७७ को आधारमा निश्चित मापदण्ड पूरा गरेर उत्खनन्लाई अगाडि बढाउने अधिकार सम्बन्धित स्थानीय सरकारलाई दिईएको छ भने यस्ता स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको ६० प्रतिशत रकम सम्बन्धित स्थानीय सरकारको कोषमा जाने र बाँकी ४० प्रतिशत रकम प्रदेश सरकारको विभाज्य कोषमा जाने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

सुदुर पश्चिम प्रदेशमा Fiscal Act, 2018 को परिधिमा रहेर प्रति घनमिटर बालुवा उत्खनन्को लागि रु. ७५ रोयल्टी कायम गरिएको छ । सम्बन्धित पालिकाले उत्खनन् गर्ने ठेकेदार कम्पनीबाट रोयल्टी उठाई मासिक रूपमा उठेको रोयल्टीको ४० प्रतिशत प्रदेशमा र बाँकी स्थानीय तहमा दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । The Sudurpaschhim Province Riverine Material Management Directive (2018) को व्यवस्था अनुसार उठेको रोयल्टीको १५ प्रतिशत रोयल्टी प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय जनताको जीवनस्तर सुधार्न एवम् नदी नियन्त्रणको लागि खर्च गर्नेपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक बजेटमा खानीजन्य ढुंगा, गिटी तथा बालुवा विदेश निर्यात गर्न सकिने बारेमा वार्षिक बजेट वक्तव्यमा नै उल्लेख भएकोले यस क्षेत्रबाट भविष्यमा रोयल्टी संकलन गर्ने संभावना देखिन्छ ।

नेपालको संविधान अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेको खानी तथा खनीज सम्बन्धी अधिकारको विवरण **अनुसूची ७** मा समावेश गरिएको छ ।

विभिन्न स्थानीय सरकारहरूले ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खनन्बाट रोयल्टी संकलन गर्दै आएका छन् आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा विभिन्न प्रदेशका २०२ स्थानीय तहमा संकलन भएको ढुंगा, गिटी, बालुवा सम्बन्धी रोयल्टी एवम् संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा गरिएको बाँडफाँडको विवरण **अनुसूची १९** मा समावेश गरिएको छ ।

खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्राप्त भएका लिखित सुभाबहरु अनुसूची २१ मा समावेश गरिएको छ ।

चित्र ५: नेपालमा बालुवा उत्खननको लागि सम्बन्धित नीति एवम् संस्थागत संयन्त्रहरु

(श्रोत: *Built on Sand an Examination of The Practice of Sand Mining in South Asia With Reflections From The Mahakali and The Teesta Rivers*)

सर्वोच्च अदालतले देशैभर भइरहेको अनियन्त्रित नदी दोहन रोक्न विस्तृत अध्ययन गरी ६ महिनाभित्र प्रतिवेदन पेस गर्न संघीय सरकारका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरेको छ । न्यायाधीशद्वय आनन्दमोहन भट्टराई र टंकबहादुर मोक्तानको संयुक्त इजलासले सातै प्रदेशमा अनियन्त्रित नदी दोहन नियन्त्रण गर्न र जथाभावी गिटी, बालुवा, ढुंगा निकाल्दा परेको असरका विषयमा अध्ययन गरी प्रतिवेदन बुझाउन आदेश गरेको हो ।

सरकारले राजनीतिक स्वार्थका आडमा नदीहरूमा गरिने अवाञ्छित गतिविधि रोक्न र विकास तथा वातावरणबीच उचित सन्तुलन कायम गर्न नीतिगत, कानूनी एवं संस्थागत संरचना आवश्यकताको विषयमा पनि प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्नेछ । देशभरि कानूनविपरीत भइरहेको नदी दोहनका विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालय, सातवटा प्रदेश सरकार र ७५३ वटा स्थानीय तहसँग समन्वय गरी ६ महिनाभित्र विस्तृत अध्ययन गरी त्यसको प्रतिवेदन अदालतमा पेस गर्नु भनी संघीय सरकारका नाममा आदेश भएको छ ।

नदीहरूबाट ढुंगा, गिटी, बालुवा अनियन्त्रित उत्खननका कारण मानव जीवन, बस्ती र वातावरणमा प्रतिकूल असर परेको इजलासको ठहर छ। नदी दोहनविरुद्ध सातै प्रदेशका अधिवक्ताहरूले सर्वोच्च अदालतमा संयुक्त रिट निवेदन दिएका थिए ।

सर्वोच्च अदालतले २०७८ साल फाल्गुण २० गते जारी गरेको अन्तरिम आदेश अनुसूची २६ मा समावेश गरिएको छ ।

रोयल्टी संकलन एवम् वितरणको आवश्यकता एवम् औचित्यता

देश भित्र रहेका प्राकृतिक साधन स्रोतहरू मुलतः सम्बन्धित देशका सम्पत्तिहरू हुन् । यस्ता प्राकृतिक साधन स्रोतहरू कुनै पनि व्यक्ति, संस्था वा कम्पनीले उपयोग गर्दा सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरेबापत न्यूनतम लाभ सम्बन्धित देशको कानून बमोजिम सम्बन्धित देशले प्राप्त गर्दछ । खानेपानी, सिंचाई, पानीको बोटलिङ उपयोग, माछापालन, जल यातायात, जल मनोरञ्जन, ऊर्जा क्षेत्र, दूरसञ्चार क्षेत्र आदिबाट प्राप्त हुन सक्ने रोयल्टी पनि राज्यका विभिन्न स्रोतहरूलाई उपयोग गरेबापत राज्यले प्राप्त गर्ने लाभको एउटा हिस्सा हो । यही मान्यताको आधारमा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतका क्षेत्रहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्ने गरिन्छ ।

प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा दीर्घकालीन रूपमा सम्बन्धित आयोजनाहरूको प्रभावित क्षेत्र र सम्बन्धित आयोजना क्षेत्रमा रहेको प्राकृतिक स्रोत माथि निर्भर रहने स्थानीय समुदायले परम्परागत ढंगबाट गर्दै आएका पेशा व्यवसायमा नकरात्मक प्रभाव पर्न जाने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रभावमा परेका समुदायको दीगो आर्थिक विकास, प्रभावित क्षेत्रहरूमा न्यायोचित विकास, सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको दीगो उपयोग गरी प्रभावित समुदायको जीवनस्तरलाई उकास्ने सन्दर्भमा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतबाट रोयल्टी संकलन गरी विभिन्न विधिहरूबाट प्रभावित क्षेत्रमा वा सरकारले तोकेको प्राथमिकताको क्षेत्रमा रोयल्टी वितरण गर्ने गरेको विश्वव्यापी मान्यता रहेको देखिन्छ ।

निम्न कारणहरूले रोयल्टी संकलन तथा वितरणको आवश्यकता तथा औचित्यता पुष्टि हुने देखिन्छ ।

- अधिकांश सन्दर्भमा सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोग गर्दा उल्लेख्य परिमाणमा जमिन स्थानीय समुदायले दीर्घकालीन रूपमा प्रयोग गर्न पाउँदैनन् । आयोजना निर्माणको क्रममा जग्गाको न्यूनतम क्षतीपूर्ति दिने व्यवस्था भएतापनि सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको उपयोगिताबाट आर्थिक उपार्जन गर्दै आएका समुदायको नियमित आमदानीको स्रोत नै प्रभावित हुन जाँदा पर्ने नकरात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न लाभको हिस्सा रोयल्टीको रूपमा वितरण हुनु न्यायोचित देखिन्छ ।
- प्रभावित क्षेत्र र समुदायलाई नियमित रूपमा रोयल्टीको हिस्सा उपलब्ध हुँदा स्थानीय क्षेत्रमा आयआर्जनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुन गई नयाँ नयाँ रोजगारीका अवसर सृजना हुँदा जनताको जीवनस्तर उकासिँदै जाने अवसर प्राप्त हुन्छ ।
- रोयल्टीको हिस्साबाट प्राप्त हुने रकमबाट प्रभावित स्थानीय क्षेत्रहरूमा विद्युतीकरण, खानेपानी आयोजनाको निर्माण, पहिरो नियन्त्रण, सडक निर्माण, पर्यटकीय महत्वका धार्मिक, सांस्कृतिक वा ऐतिहासिक महत्वका पूर्वाधारहरूको संरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन हुँदा प्रभावित स्थानीय जनताहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित हुन्छन् ।
- रोयल्टीबाट प्राप्त रकमले सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको दीगो संरक्षणमा सहयोग पुग्दछ ।
- न्यायोचित विधि र मापदण्डबाट रोयल्टीको वितरण हुँदा सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन् /उपयोगकर्ता व्यक्ति वा कम्पनी र प्रभावित समुदायको बीचमा सुमधुर सम्बन्ध स्थापित हुन गई विवादहरू न्यूनीकरणमा समेत सहयोग पुग्दछ ।

परिच्छेद ३ विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था

प्राकृतिक स्रोतको उपयोगिता एवम् रोयल्टी संकलनका आधार, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रोयल्टी वितरणको व्यवस्था, सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरुबाट रोयल्टी तथा विभिन्न शुल्कहरु संकलन गर्ने सम्बन्धमा नेपालको संविधान २०७२ मा महत्वपूर्ण व्यवस्थाहरु गरिएका छन् । प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ :

विगतको कानूनी व्यवस्था

एकात्मक व्यवस्थामा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनलाई नियमन गर्न नेपालमा केही क्षेत्रगत कानून, नियम र नियमावलीहरू थिए । ती मध्येका अधिकांश अहिले पनि सक्रिय छन् र केही नयाँ संघीय संरचना अनुकूल बनाउन प्रतिस्थापनको प्रक्रियामा छन् । यस सम्बन्धमा विगतक महत्वपूर्ण प्रावधानहरूमध्येको एक स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ हो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २२० ले खानी, पेट्रोलियम पदार्थ, वन, जलस्रोत र अन्य प्राकृतिक स्रोत जस्ता प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँटको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै, स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५५ को अनुसूची २६ मा केन्द्र र स्थानीय सरकारबीच रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने प्रावधान उल्लेख गरिएको छ ।

क. विद्युत्

विद्युत् ऐन, २०४९ ले उत्पादक कम्पनीबाट रोयल्टी सङ्कलन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनको दफा ११ ले उत्पादक कम्पनीले जडित क्षमता तथा प्रति एकाइ विक्री मूल्यका आधारमा केन्द्र सरकार/विद्युत् विकास विभागलाई रोयल्टी तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरि, विद्युत् नियमावली, २०५० ले अनुमति पत्र दस्तुर र अनुमति पत्र नवीकरण दस्तुर जस्ता दस्तुर सङ्कलनको व्यवस्था गरेको छ । यस ऐन अन्तर्गत रोयल्टी बाँडफाँटको प्रावधान छैन, तथापि बाँडफाँटको पद्धतिले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लाई अवलम्बन गरेको छ ।

ख. खानी तथा खनिज पदार्थ

खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ को दफा १८ ले उत्खननका लागि अनुमति पत्र लिएकाहरुबाट रोयल्टी र अन्य दस्तुर लिने व्यवस्था गरेको छ । खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ को नियम २१ ले उत्खननको परिमाणका आधारमा खानी तथा खनिज पदार्थमा रोयल्टी तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ तथापि, अनुसूची १० ले खानीको वर्गीकरणका आधारमा रोयल्टीको दर र अनुसूची ४ ले अनुमति पत्र दस्तुर, निर्यात शुल्क र खानी र खनिज पदार्थको उत्खननका लागि धरौटीको व्यवस्था गरेको छ । यसका अतिरिक्त वन नियमावली २०५१ को अनुसूची ६ ले यदि वनक्षेत्रमा खानी/खनिज पदार्थ उत्खनन गरेमा थप २५ प्रतिशत वन कार्यालयलाई तिर्नु पर्ने विशेष व्यवस्था गरेको छ ।

ग. जलस्रोत

जलस्रोत ऐन, २०४९ र जलस्रोत नियमावली, २०५० दुवैले जलस्रोतको परिचालनमा अनुमति पत्र आवश्यक पर्ने व्यवस्था गरेका छन् । जलस्रोत नियमावली, २०५० को अनुसूची ८ ले स्थानीय

निकायको स्वामित्वका जलस्रोतको वर्गीकृत प्रयोगका लागि अनुमति पत्र दस्तुर निर्धारण गरेको छ । जलयात्रा नियमावली, २०६३ मा अनुमति पत्रका लागि लाग्ने शुल्क तथा नवीकरण संयन्त्रको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरि, सिँचाइ नियमावली २०५६ को नियम २९ र अनुसूची ३ मा सिँचाइ सेवा शुल्क संरचना र सिँचाइ सुविधाबाट प्राप्त हुने सेवा शुल्कलाई केन्द्रीय सरकार र जल उपभोक्ता संस्थाहरूमा बाँडफाँटको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ ।

विद्यमान संवैधानिक व्यवस्था

नेपालमा प्राकृतिक स्रोतको लाभको बाँडफाँटको वर्तमान कानूनी प्रावधान विगतको अभ्यास भन्दा बढी स्पष्ट रूपमा उल्लिखित भएको छ । नेपालको संविधानले प्राकृतिक स्रोतको लाभको बाँडफाँट र प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा लगानीको सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरेको छ । उदाहरणका लागि धारा ५९(४) मा प्रभावित क्षेत्र तथा स्थानीय समुदायहरूबीच लाभको बाँडफाँटको व्यवस्था छ भने धारा ५९(५) ले लगानीको प्रकृति र आकारका आधारमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनको क्षेत्रमा स्थानीय समुदायलाई लगानीको ढोका खोलिदिएको छ । त्यस्तै, धारा ६० (२) मा सरकारका तीन तहहरूबीच समतामूलक आधारमा राजस्वको बाँडफाँटको व्यवस्था छ भने धारा ६० (३) ले प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा वित्तीय हस्तांतरणको हिस्सा निर्धारणमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा

बक्स १ नेपालको संविधान अन्तर्गत प्राकृतिक स्रोत राजस्व सम्बन्धी प्रावधान

धारा ५९ : आर्थिक अधिकारको प्रयोग

(४) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नु पर्नेछ ।

(५) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारका आधारमा कानून बमोजिमको अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

धारा ६० : राजस्व स्रोतको बाँडफाँट

(२) नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।

(३) प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुनेछ । **स्रोत : कानून किताब**

वित्त आयोगको सिफारिसको भूमिकालाई पहिचान गरेको छ -बक्स १)।

नेपालको संविधानले प्राकृतिक स्रोतका आयोजनाहरूमा अन्तर-सरकारी लगानी प्रणालीको परिकल्पना गरेको छ । धारा २५० मा संविधानले प्राकृतिक स्रोत परिचालनका मुद्दा लगायत वित्तीय बाँडफाँटको विधि सिफारिस गर्नका लागि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था गरेको छ । धारा २५१ को उपधारा १ (ज) ले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा अन्तर-सरकारी लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी आयोगलाई दिएको छ । त्यसैगरि, धारा २५१ को उपधारा १ -भ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा ठाडो (Vertical) तथा तेर्सो (Horizontal) तहका सरकारबीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादका विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी विवाद निरूपण प्रणाली सम्बन्धमा सुझाव दिने व्यवस्था गरेको

छ -बक्स-२) । संविधानको अनुसूची ९ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीका रूपमा प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी र प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त गर्ने रोयल्टीको अधिकारको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

बक्स २ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार

धारा २५१ (१) : राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार-

(ज) प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने,

(झ) प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी विषयमा संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरूबीच उठ्न सक्ने सम्भावित विवादको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यसको निवारण गर्न समन्वयात्मक रूपमा काम गर्न सुझाव दिने । **स्रोत : कानून किताब, २०७२**

- आर्थिक विधेयक, २०७५

प्राकृतिक स्रोत परिचालनका लागि नयां संस्थागत व्यवस्था

संविधानको धारा २५० र २५१ लाई सम्बोधन गर्ने क्रममा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको संगठनात्मक स्वरूप, काम, कर्तव्य र अधिकारको विस्तृत ढाँचा सहित राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ लागु गरेको छ । यस ऐनको दफा १४ (२) ले दफा १४ (१) बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्न परिचालित सार्वजनिक लगानीबाट प्राप्त प्रतिफल बाँडफाँट सम्बन्धी मापदण्डबारे सरोकार राख्दछ (बक्स ३) ।

बक्स ३ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन अन्तर्गत प्राकृतिक स्रोत परिचालनका मापदण्ड

१४. प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा लिइने आधार:

(२) आयोगले उपदफा (१) बमोजिम प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको हिस्सा देहायका आधारमा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नु पर्नेछ :-

(क) परिचालित प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति,

(ख) प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रभावित क्षेत्र,

(ग) परिचालित प्राकृतिक स्रोत उपरको निर्भरता,

(घ) प्रतिफलबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या,

(ङ) प्राकृतिक स्रोतमा आश्रित जनसङ्ख्या,

(च) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा सहभागिता । **स्रोत : कानून किताब, २०७४क**

ऐनको यो प्रावधानले मुख्य रूपमा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनका सन्दर्भमा अवस्थिति, असर परेको क्षेत्र, जनसङ्ख्या र योगदानलाई समेट्छ । अर्कातर्फ लाभको बाँडफाँटका सिद्धान्त -यस

प्रतिवेदनको खण्ड २.४ मा उल्लेख भए बमोजिम) का सम्बन्धमा दफा १४ (२) ले प्राकृतिक स्रोतको लाभको बाँडफाँटलाई निर्धारण गर्ने देहायका महत्त्वपूर्ण विषयवस्तुलाई अवलम्बन गर्दछ :

- पहिलो र छैटौँ मापदण्डले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा स्थानीय अधिकार/स्वामित्व पहिचान गर्दछ ।
- दोस्रोले आयोजना क्षेत्रमा पर्ने नकारात्मक असर/बाह्य प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्दछ ।
- तेस्रो र पाँचौँ मापदण्डले आयोजना क्षेत्रको जनसङ्ख्यामा पर्ने प्रभावलाई समेट्छ ।
- चौथोले स्थानीय सकारात्मक प्रभाव/वा स्थानीय विकासको प्रवर्द्धनसँग सरोकार राख्छ ।
- सबै मापदण्डहरूलाई सही तवरबाट अवलम्बन गर्ने हो भने बाँडफाँटको पद्धतिले प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा लाभ प्राप्त गर्ने सरकारहरू तथा स्थानीयबीचका द्वन्द्व/विवाद कम गर्नेछ ।
- यसले लाभ -प्रतिफल) को बाँडफाँटको मिश्रित प्रणाली अवलम्बन गर्दछ ।

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटका लागि नेपालमा मुख्य कानूनी साधन वा औजारका रूपमा अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ रहेको छ । सरकारका विभिन्न तहहरूमा प्रभावित क्षेत्रलाई रोयल्टी वितरण गर्ने सन्दर्भमा यसले हदसम्म यसले नेपालको संविधानको धारा ५९ (४) लाई आंशिक रूपमा सम्बोधन गर्दछ, तर समुदायको स्तरमा भने सम्बोधन गर्दैन । यस ऐनको दफा ७ ले संघीय विभाज्य कोषको व्यवस्था गरेको छ र रोयल्टीको हिस्सा सम्बन्धित सरकारको सञ्चित कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था पनि गरेको छ । यसका साथै, ऐनको अनुसूची ४ ले

बक्स ४ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

७. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट :

(१) नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच संघीय कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक संघीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रोयल्टीबाट प्राप्त रकम सो कोषमा जम्मा गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कोषमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले अनुसूची -४ बमोजिम वार्षिक रूपमा गर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम बाँडफाँट भएको रकममध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम संघीय सञ्चित कोषमा, प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी उपलब्ध गराइने छ ।

द्रष्टव्य :

१. नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तह, सम्बन्धित स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति) लाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट तथा वितरण गर्नेछ ।

२. यस अनुसूची बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहलाई गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

संघीय विभाज्य कोषमा संकलित रोयल्टीको तहगत वा ठाडो (Vertical) वितरणको अनुपात

समावेश गरेको छ, जस अनुसार संघीय सरकारले ५० प्रतिशत र सम्बन्धित प्रदेश २५ प्रतिशत र सम्बन्धित स्थानीय सरकारले २५ प्रतिशत प्राप्त गर्नेछन् (बक्स-४) ।

सरकारहरूबीच लाभको वितरणका लागि यस ऐनले निम्न गुणात्मक मापदण्डहरू निर्दिष्ट गरेको छ :

- प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहलाई मात्र वितरण
- प्रभावको अनुपातका आधारमा समन्यायिक वितरण
- स्थानीय मागदावीको सम्बोधन र नकारात्मक असर/बाह्य प्रभावको क्षतिपूर्ति
- मुख्यतः अधिकारको बाँडफाँटको मिश्रित प्रणालीलाई अवलम्बन गर्छ ।

विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको विभाज्य कोषमा जाने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

अनुसूची - ४ (दफा ७ को उपदफा २ सँग सम्बन्धित)				
प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट (प्रतिशतमा)				
क्र.स.	रोयल्टीको शीर्षक	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह
१	पर्वतारोहण	५०	२५	२५
२	विद्युत्	५०	२५	२५
३	वन	५०	२५	२५
४	खानी तथा खनिज पदार्थ	५०	२५	२५
५	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू	५०	२५	२५

पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था
प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित ऐन तथा नीतिहरूमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, आर्थिक विधेयक २०७५ आदि रहेका छन् । हाल पहिचान गरिएका रोयल्टी संकलनको संभावना रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ (तालिका-५) ।

तालिका ५: पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था

क्र.स.	प्राकृतिक स्रोतहरू	कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
१	अन्तरबेसीन खानेपानी	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
२	पानीको व्यवसायिक उपयोग (बोटलिङ)	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९,

क्रस	प्राकृतिक स्रोतहरु	कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
		<ul style="list-style-type: none"> ■ खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, ■ खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
३	अन्तरबेसीन सिंचाई	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, ■ सिंचाई नीति २०७०, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ सिंचाई नियमावली २०५६
४	भूमिगत जलस्रोत	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, ■ सिंचाई नीति २०७०, ■ खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, ■ जलस्रोत नियमावली २०५०, सिंचाई नियमावली २०५६, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, ■ खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
५	माछापालन	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, ■ सिंचाई नीति २०७०, ■ खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, ■ जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ जलचर (ठेक) नियम, २०१९, ■ सिंचाई नियमावली २०५६, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, ■ खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
६	जल यातायात	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ जलस्रोत नियमावली, २०५० ■ जलयान नियमावली, २०६३ ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, ■ सिंचाई नीति २०७०, ■ खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, ■ सिंचाई नियमावली २०५६, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, ■ नेपालको व्यापारिक पानी जहाजको भण्डा सम्बन्धी ऐन २०२७ ■ नेपाल पानी जहाज (प्रमाणपत्र र रोजनामचा) ऐन २०२७ ■ पानी जहाज दर्ता ऐन २०२७ ■ नेपाली पानी जहाज दर्ता नियमावली २०२८

क्रस	प्राकृतिक स्रोतहरु	कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
७	जल मनोरञ्जन	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ पर्यटन ऐन, २०३५ ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, ■ सिंचाई नीति २०७०, खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ सिंचाई नियमावली २०५६, ■ जलचर (ठेक) नियम, २०१९ ■ खानेपानी नियमावली २०५५, ■ खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
८	पानीको औद्योगिक प्रयोग	<ul style="list-style-type: none"> ■ जलस्रोत ऐन २०४९, ■ नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६, ■ भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९, खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१, ■ जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२, ■ राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, ■ खानेपानी नियमावली २०५५, खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५० ■ Environmental Protection Act (1996), ■ Local Self-Governance Act (1999), ■ Industrial Enterprises Act (1993), ■ National Wetland Policy Act (2003), ■ National Sanitation Act (1994), ■ Pesticide Act (1992), ■ Solid Waste Management and Resource Mobilization Act (1988)
९	परम्परागत ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति , २०७३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान परिचालन कार्यविधि, २०७३ ■ जैविक ऊर्जा रणनीति, २०७३ ■ National Renewable Energy Framework, 2017 ■ राष्ट्रिय ऊर्जा दक्षता रणनीति, २०७५
१०	सौर्य ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति , २०७३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान परिचालन कार्यविधि, २०७३ ■ जैविक ऊर्जा रणनीति, २०७३ ■ National Renewable Energy Framework, 2017 ■ राष्ट्रिय ऊर्जा दक्षता रणनीति, २०७५ ■ विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)

क्रस	प्राकृतिक स्रोतहरु	कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
११	वायु ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति , २०७३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान परिचालन कार्यविधि, २०७३ ■ जैविक ऊर्जा रणनीति, २०७३ ■ National Renewable Energy Framework, 2017 ■ राष्ट्रिय ऊर्जा दक्षता रणनीति, २०७५ ■ विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)
१२	भूतापीय ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति , २०७३ ■ नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान परिचालन कार्यविधि, २०७३ ■ जैविक ऊर्जा रणनीति, २०७३ ■ National Renewable Energy Framework, 2017 ■ राष्ट्रिय ऊर्जा दक्षता रणनीति, २०७५ ■ विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)
१३	जिवाश्म ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ पेट्रोलियम नियमावली, २०४१
१४	आणविक ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ राष्ट्रिय परमाणु नीति, २०६४ ■ रेडियोधर्मी पदार्थ (उपयोग तथा नियमन) ऐन, २०७७ ■ विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)
१५	हाईड्रोजन ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ हाल कानूनी व्यवस्था नभएको
१६	फोहोरबाट ऊर्जा	<ul style="list-style-type: none"> ■ फोहरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७० ■ विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)
१७	दूरसंचार क्षेत्र	<ul style="list-style-type: none"> ■ दूरसञ्चार ऐन, २०५३ ■ Telecommunication Regulation 1997 A. D. ■ दूरसञ्चार पूर्वाधार सम्बन्धि नियमाली ■ दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति, २०६९ ■ ब्रोडब्याण्ड नीति, २०७१ ■ सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ ■ दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति (पहिलो संशोधन), २०७३ ■ भ्रउपग्रह नीति २०७७ ■ साईबर सुरक्षा नीति, २०७७
१८	ढुंगा, गिटी, बालुवा आदि	<ul style="list-style-type: none"> ■ खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ ■ राष्ट्रिय खनीज नीति, २०७४ ■ खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६ ■ स्थानीय तह संचालन ऐन २०७४ ■ प्रदेश सरकारको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था

माथि उल्लेखित स्रोतहरूसँग सम्बन्धित विषयमा केही प्रदेशहरु एवम् स्थानीय तहहरुले समेत ऐन, नियमावली, कार्यविधि एवम् मापदण्ड समेत बनाएको देखिन्छ ।

परिच्छेद ४ कानूनी तथा नीतिगत सुधार

पहिचान गरिएका सबै प्राकृतिक स्रोतहरू हाल व्यवसायिक ढंगबाट सञ्चालनमा आई नसकेको अवस्थामा सबै पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूबाट तत्कालै रोयल्टी संकलनको संभावना नरहेतापनि कानूनी तथा नीतिगत सुधार गर्दा तत्कालै उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने क्षेत्रहरू अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाइ, पानीको औद्योगिक उपयोग, पानीको बोटलिङ उपयोग, सौर्य ऊर्जा, फोहोरबाट ऊर्जा, दूरसञ्चार क्षेत्र आदि रहेका छन् । क्षेत्रगत रूपमा निम्नानुसारको कानूनी तथा नीतिगत सुधारको आवश्यकता देखिन्छ ।

जलस्रोत क्षेत्र

यस क्षेत्र अन्तरगत खानेपानी, सिंचाइ, पानीको औद्योगिक उपयोग, पानीको बोटलिङ उपयोग, माछापालन, जल यातायात, जल मनोरञ्जन, भूमिगत जलस्रोत आदि पर्दछन् । जलस्रोत ऐन २०४९ मा खानेपानी, सिंचाइ तथा अन्य क्षेत्रमा रोयल्टीको परिकल्पना गरेको देखिँदैन । निर्माण गरिएका खानेपानी आयोजना र सिंचाइ आयोजनाहरूको मर्मत संभार र न्यूनतम शुल्क लिने गरी ऐन तथा नियमावली बनेको देखिन्छ । त्यसैले जलस्रोत क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्नको लागि विद्यमान जलस्रोत ऐन २०४९, राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७, जलस्रोत नियमावली २०५०, खानेपानी नियमावली २०५५, सिंचाइ नियमावली २०५६, भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९ लगायतका ऐन, नीति तथा नियमावलीहरूमा परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

जलस्रोत ऐन २०४९ को दफा ८ को उपदफा (५) अनुसार जलस्रोतको उपयोग गर्दा तोकिए बमोजिमको दस्तुर वा वार्षिक शुल्क बुझाउनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । हालको कानूनी व्यवस्था अनुसार जलस्रोत क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको लागि व्यवस्था गरिएको छैन । जलस्रोत नियमावली २०५० को परिच्छेद-५ मा वार्षिक शुल्क एवम् सेवा शुल्कको व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यसैले अन्तरबेसीन जलस्रोत स्थानान्तरण खानेपानी वा सिंचाइ आयोजनाको हकमा जलस्रोत ऐन, २०४९ मा परिमार्जन गरी रोयल्टी संकलनको व्यवस्था गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ । सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल गरेर जलस्रोत नियमावलीको परिच्छेद-५ मा अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाइ, भूमिगत जलस्रोत, पानीको औद्योगिक प्रयोग, पानीको बोटलिङ प्रयोग, माछापालन, जल यातायात, जल मनोरञ्जन लगायतको उपयोगमा रोयल्टीको दर तोक्नु बाञ्छनीय हुने देखिन्छ । सिंचाइ नियमावली २०५६ मा अन्तरबेसीन सिंचाइको लागि रोयल्टीको दर तोक्नु बाञ्छनीय देखिन्छ । खानेपानी नियमावली २०५५ मा अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजना र पानीको विभिन्न व्यवसायिक प्रयोजन (औद्योगिक प्रयोजन एवम् पानी बोटलिङ आदि) को लागि रोयल्टीको दर तोक्नु बाञ्छनीय देखिन्छ ।

पानीको बोटलिङ उपयोग

पानीको बोटलिङ सम्बन्धी उद्योगहरूको हाल ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय एवम् खानेपानी मन्त्रालय जस्ता जलस्रोत क्षेत्रका प्रमुख सरकारी निकायहरूसँग सहकार्य नगरी नै उद्योग विभागको तर्फबाट अनुमतिपत्र दिने व्यवस्था देखिएको यो अवस्थालाई सुधार्न पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ

। अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा यस क्षेत्रबाट पानीको निर्यातको समेत संभावना देखिएकोले यस क्षेत्रमा रोयल्टी संकलन एवम् समग्र क्षेत्रको प्रष्ट कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्युत क्षेत्र

विद्यमान व्यवस्था अनुसार विद्युत ऐन २०४९ को दफा ११ मा जलविद्युत क्षेत्रबाट मात्रै रोयल्टी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । विद्युत ऐन २०४९ को दफा २ परिभाषा अर्न्तगत पानी, खनीज तेल, कोईला, ग्याँस, सौर्य शक्ति, वायु शक्ति, आणविक शक्ति वा अन्य कुनै शक्तिबाट उत्पादन हुने विद्युतबारे प्रष्ट उल्लेख गरिएको छ । विद्युत ऐन २०४९ को दफा १७ मा विद्युत क्षेत्रको रोयल्टी एवम् अन्य करहरूको निर्धारण गर्ने अधिकार विद्युत नियमन आयोगलाई दिइएको छ । त्यसैले हाल जलविद्युत क्षेत्रबाट मात्रै रोयल्टी संकलनको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था रहेकोले विभिन्न शक्तिबाट उत्पादन हुने ऊर्जाका स्रोतहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्नको लागि विद्यमान ऐन, नीति र नियमावलीमा कानूनी सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

समग्र विद्युत क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित ढंगबाट अगाडि बढाउनको लागि ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयले विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) समेत तयार गरेको छ । यस प्रस्तावित ऐनमा विद्युतलाई जलस्रोत, खनिज तेल, कोईला, ग्याँस, सौर्य, वायु, आणविक, भूतापीय, जैविक पदार्थ, गुरुत्व बल वा अन्य कुनै स्रोतबाट उत्पादन गरिएको विद्युतको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७ को परिच्छेद-९, दफा ३१ अनुसार बमोजिम विद्युत उत्पादन तथा प्रसारण अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले नेपाल सरकारलाई देहाय बमोजिमको रोयल्टी बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरको छ । जस अर्न्तगत विद्युत गृहबाट व्यापारिक उत्पादन शुरु गरे पश्चात जडित मेगावाट र विद्युत विक्री (किलोवाट घण्टा) वापत तोकिए बमोजिमको रकम एवम् विद्युत प्रसारण शुल्क प्राप्त गरे वापत तोकिए बमोजिमको रकम रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनुपर्ने कानून बन्दै गरेको देखिन्छ ।

यस प्रस्तावित विधेयकमा रोयल्टीको व्यवस्था तोकिए बमोजिम उल्लेख गरिएकोले नयाँ बन्ने विद्युत नियमावलीमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूका बीचमा व्यापक छलफल गरी ऊर्जाका विभिन्न स्रोतहरूमा रोयल्टीको दर निर्धारण गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । विद्युत ऐन २०४९ को दफा १७ मा विद्युत क्षेत्रको रोयल्टी एवम् अन्य करहरूको निर्धारण गर्ने अधिकार विद्युत नियमन आयोगलाई दिइएको छ ।

लगानी बोर्डको सार्वजनिक निजी सहकारी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७६ को व्यवस्था अनुसार २०० मेगावाट भन्दा बढीको सौर्य ऊर्जा र वायु ऊर्जाको लागि जल विद्युत रोयल्टी सरह रोयल्टी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । पछिल्लो तथ्यांक अनुसार सौर्य ऊर्जा उत्पादनको लागि विभिन्न कम्पनीहरूले विभिन्न आयोजनाहरूलाई निर्माण एवम् अनुमतिप्राप्त एवम् सर्वेक्षणको लागि अनुमतिको लागि आवेदन दिएको देखिन्छ । यसले नेपालमा छिट्टै नै ठूला खाले सौर्य ऊर्जा आयोजनाहरू निर्माण हुन सक्ने संभावनालाई औल्याउँदछ ।

वायु ऊर्जाको हकमा हाल मुस्ताङ जिल्लामा एउटा आयोजनाको लागि मात्रै निजी क्षेत्रले विद्युत विकास विभागबाट सर्वेक्षण अनुमति लिएको देखिन्छ । सामान्यतया जलविद्युत आयोजनाको तुलनामा सौर्य ऊर्जा र वायु ऊर्जा आयोजना निर्माणको लागत बढी हुने भएकोले हाल सार्वजनिक

निजी सहकारी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७६ मा २०० मेगावाट भन्दा माथिका सौर्य ऊर्जा र वायु ऊर्जाको लागि जलविद्युत आयोजना सरह रोयल्टी लिने नीतिगत व्यवस्था भएतापनि प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७ को परिच्छेद-९, दफा ३१ अनुसार बमोजिम विद्युत उत्पादन तथा प्रसारण अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले नेपाल सरकारलाई रोयल्टी बुझाउनुपर्ने जस अर्न्तगत विद्युत

रोयल्टी तथा विद्युत महसुल सम्बन्धी व्यवस्था

३१. रोयल्टी : (१) विद्युत उत्पादन तथा प्रसारण अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले देहाय बमोजिमको रोयल्टी नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्नेछ:-

(क) विद्युत गृहबाट व्यापारिक उत्पादन शुरु गरे पश्चात जडित मेगावाट र विद्युत विक्री (किलोवाट घण्टा) वापत तोकिए बमोजिमको रकम,

(ख) विद्युत प्रसारण शुल्क प्राप्त गरे वापत तोकिए बमोजिमको रकम ।

(२) उत्पादन अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाले जुन मुद्रामा विद्युत विक्री गरेको हो सोही मुद्रामा उपदफा (१) बमोजिमको रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको रोयल्टी तोकिएको समयभित्र बुझाउनु पर्नेछ । यसरी तोकिएको समयभित्र रोयल्टी नबुझाएमा प्रचलित कानून बमोजिम असुल गरिनेछ ।

(४) रोयल्टी सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

चित्र ६: प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७ को परिच्छेद-९, दफा ३१ को व्यवस्था

गृहबाट व्यापारिक उत्पादन शुरु गरे पश्चात जडित मेगावाट र विद्युत विक्री (किलोवाट घण्टा) वापत तोकिए बमोजिमको रकम एवम् विद्युत प्रसारण शुल्क प्राप्त गरे वापत तोकिए बमोजिमको रकम रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनुपर्ने कानून बन्दै गरेको देखिन्छ ।

आणविक ऊर्जा

विद्युत ऐन २०४९ को दफा २ परिभाषा अर्न्तगत विद्युत उत्पादनको स्रोत ऊर्जाको रूपमा आणविक शक्तिलाई परिभाषित गरिएको छ । खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६ मा युरेनियम उत्खननमा रोयल्टीको व्यवस्था गरिएको छ । आणविक ऊर्जाको सन्दर्भमा हाल नेपालका केही भूभागहरूमा युरेनियम लगायतका धातुहरू उत्खननको संभावना रहेको प्रारम्भिक अध्ययनबाट देखिएकोले कच्चा पदार्थमा उपयुक्त रोयल्टीको दर खानी तथा भूगर्भ विभागको तर्फबाट गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्र

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रले अनुदानमा आधारित सौर्य ऊर्जा, लघु जलविद्युत, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, फोहोरबाट ऊर्जा, बायोमास ऊर्जा, सार्य वायु मिश्रित ऊर्जा लगायतका ऊर्जाको प्रवर्द्धन गरिरहेको छ । १०० किलोवाट भन्दा साना आयोजनाहरू मुलतः समुदायमा आधारित आयोजनाहरूमा रोयल्टीको व्यवस्था छैन भने विद्युत विकास विभागले अनुमति प्रदान गर्ने १ मेगावाट भन्दा माथिका आयोजनाहरूबाट रोयल्टी लिने गरिएको छ । बैकल्पिक उर्जाका स्रोतहरूको निर्माण लागत महँगो पर्ने भएको सन्दर्भमा हाल वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रबाट सञ्चालित सबै

खाले ऊर्जा कार्यक्रमहरु अनुदानमा आधारित भएकोले स-साना आयोजनाहरुबाट रोयल्टी संकलनको संभावना देखिँदैन ।

फोहोरबाट ऊर्जामा आधारित बायोग्याँस प्लान्टहरु एवम् ठूला खाले परम्परागत ऊर्जाको प्रयोग गर्ने अवस्थामा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने संभावना रहन्छ । हाल यस क्षेत्रमा ठूला आयोजनाहरु निर्माणको लागि विद्युत विकास विभागसँग अनुमति लिएर काम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

संभावित ठूला आयोजनाहरुबाट विद्युत उत्पादन भएको अवस्थामा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयले विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) को परिच्छेद-९, दफा ३१ अनुसार बमोजिम नै रोयल्टी संकलन गर्न सकिनेछ । यस क्षेत्रबाट लिने रोयल्टीको दर निर्धारण गर्नको लागि यस ऐन पश्चात बन्ने नियमावलीमा प्रष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

दूरसञ्चार क्षेत्र

नेपाल दूरसंचार ऐन २०५३ को दफा २४ र ३२ मा रोयल्टी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल दूरसंचार नियमावली २०५४ (परिच्छेद -७, बुँदा नं २६) को बुँदा नं १ नियम १० को उपनियम (५) र (६) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने र सो अवधि भित्र नबुझाएमा बुझाउन बाँकी रहेको रकमको दुई प्रतिशतका दरले प्रत्येक महिना थप दस्तुर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । अन्तसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा दूरसंचार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँडको लागि पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतको व्याख्या नभएको सन्दर्भमा हालको व्याख्याले यस क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँड सिफारिस समेत राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट गर्न सकिने अवस्था रहेको देखिन्छ ।

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट प्राप्त सुझावहरु अनुसार रोयल्टी व्यवस्थापनको लागि स्पष्ट कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको आवश्यकता देखिएकोले यस सन्दर्भमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने, रोयल्टी पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था नरहेको र रोयल्टीका दरहरु दूरसञ्चार सेवा अनुसार फरक फरक कायम भएमा सेवा अनुसारको रोयल्टीका दरहरु उपयुक्त हुने देखिएको छ ।

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले नीतिगत क्षेत्रमा दूरसञ्चार सेवा नियमन एवम् फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनको लागि महत्वपूर्ण कार्यहरु गर्दै आएको छ । केही महत्वपूर्ण नीतिगत सुधार एवम् फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनको लागि गरिएका केही कार्यहरु **अनुसूची १६** मा समावेश गरिएको छ ।

ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि

स्थानीय तह संचालन ऐन २०७४ को दफा ६४ (च) अनुसार ढुंगा, गिटी, स्लेट, बालुवा, चुनढुंगा, खरीढुंगा, अभ्रख र दहत्तर बहत्तरमा प्राकृतिको स्रोत करको दर र प्रकृत्या प्रदेशले निर्धारण गर्ने र गाउँपालिका वा नगरपालिकाले संकलन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

खानी तथा खनीज पदार्थ ऐन २०४२ अनुसार उत्खनन् गरेर उपयोग गरिने प्राकृतिक स्रोतहरुको कर संकलन खानी तथा भूगर्भ विभागबाट हुने र यस्तो उत्खनन्मा आधारित ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिबाट प्राप्त रोयल्टी संघीय सरकार मार्फत संघ, प्रदेश स्थानीय सरकारको विभाज्य

कोषमा पठाईने भएकोले नदीजन्य बाहेकको ढुंगा, गिटी, बालुवा माटो आदिको उत्खनन्लाई व्यवस्थित गर्दा प्रयाप्त रोयल्टी प्राप्त हुने देखिन्छ। खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली २०५६ मा ढुंगा, गिटी, बालुवा आदिबाट संकलन गरिने रोयल्टीको दरको व्यवस्था गरिएको छ।

हाल ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि उत्खनन्को लागि अनुमतिपत्र खानी तथा भूगर्भ विभागले दिने एवम् उत्खनन् सम्बन्धित प्रदेशहरुले निर्माण गरेको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाका आधारमा सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्ने गरको देखिन्छ। नेपालको संविधान २०७२ अनुसार ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खनन्को विषय, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साभा अधिकारको विषय समेत रहेको अवस्थामा कुन कुन क्षेत्र वा क्षमतामा ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो स्थानीय सरकारलाई उत्खनन् गर्न दिने र कुन कुन क्षेत्रको उत्खनन् सिधै खानी तथा भूगर्भ विभागको माताहतमा संघ सरकारको तर्फबाट गर्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ।

परिच्छेद ५ रोयल्टी संकलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

भियतनाम

विश्वका धेरैजसो देशहरुमा सिंचाई, खानेपानी लगायतको पानीको उपयोगमा प्रत्यक्ष रूपमा रोयल्टी लिने गरेको देखिँदैन । भियतनामले पानीको उपयोगका निश्चित रोयल्टी (Natural mineral water, natural thermal water and refined natural water, bottled or tinned, 8-10%, Natural water used for hydropower generation 2-5%, Natural water used for production and business activities, Surface Water 1-3 %, Ground Water 3-8 %) को व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

भियतनामले रोयल्टीका विभिन्न क्षेत्रहरु र उक्त क्षेत्रहरुमा रोयल्टीको दरको सम्बन्धमा प्रष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । भियतनामको रोयल्टी सम्बन्धी कानूनको नियम २ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार रोयल्टीका क्षेत्रहरुको रूपमा पहिचान गरेका प्राकृतिक स्रोतहरु (१) धातुजन्य खनिजहरु (Metallic Minerals), (२) गैरधातुजन्य खनिजहरु (Non-Metallic Minerals), (३) कच्चा तेल (Crude Oils), (४) प्राकृतिक ग्याँस, कोईला (Natural Gas, Coal gas), (५) प्राकृतिक वनपैदावर (जीवजन्तु बाहेक) (Natural Forest Productions, other than Animals) , (६) प्राकृतिक पानीजन्य विरुवा एवम् जीवजन्तु (Natural Aquatic Products, including animals and Plants) , (७) पानी (सतहको जलस्रोत एवम् भूमिगत जलस्रोत) (Natural Water including surface water and Groundwater), (८) Natural swallow's nests , (९) Others resources prescribed by the National Assembly Standing Committee आदि रहेका छन् । भियतनामले विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरुमा तय गरेको रोयल्टीका दर **अनुसूची ८** मा समावेश गरिएको छ ।

भियतनामको रोयल्टी सम्बन्धी कानूनको नियम ९ अनुसार निम्न क्षेत्रहरुमा रोयल्टी एवम् करछुटको व्यवस्था गरिएको छ ।

- (१) प्राकृतिक दैवी प्रकोप एवम् आगलागी आदिबाट नष्ट भएको प्राकृतिक स्रोत
- (२) प्राकृतिक पानीजन्य जीवजन्तुहरुको उपयोग
- (३) दैनिक उपभोगको लागि प्रयोग गरिने दाउरा, बाँस लगायतका बस्तु
- (४) आधारभूत आवश्यकताको लागि विद्युत उत्पादन गरी पारिवारिक एवम् समुदायमा उत्पादन गरिएको विद्युतको लागि प्रयोग भएको पानी
- (५) कृषि, वन, माछापालन, नून प्रशोधन र घरायसी प्रयोगको लागि प्रयोग भएको पानी
- (६) सुरक्षा, सैन्य काम एवम् जमिन सम्प्राप्तिको लागि प्रयोग हुने माटो
- (७) Others cases eligible for royalty exemption or reduction as prescribed by the National Assembly Standing Committee

(Source: The Law on Royalties, which was passed on November 25, 2009, by the XIth National Assembly of the Socialist Republic of Vietnam at its 6th session. President of the Socialist Republic of Vietnam NGUYEN MINH TRIET)

रसिया

रसियाको पानी सम्बन्धी कानूनको दफा २० मा पानीको उपयोगमा रोयल्टीको निम्नानुसारको

Article 20. Royalty for the use of a water body

1. A water use agreement shall provide for royalties to be paid for the use of a water body or a part thereof.
2. The amount of any royalty shall be specified on the basis of the following principles:
 - 1) encouraging water users to use water bodies in an efficient manner and to protect water bodies;
 - 2) differentiation of royalty rates for the use of water bodies depending on the water basin;
 - 3) payment of royalties in consistent manner throughout the year.
3. Royalty rates for the use of water bodies owned by the federal government, constituent territories of the Russian Federation or municipalities as well as the terms and procedures of payment shall be established by the Federal Government, government authorities of the constituent territories of the Russian Federation or bodies of local self-government, respectively.

चित्र ७: रसियाको पानी सम्बन्धी कानूनको दफा २०

(स्रोत: Article 20: Royalty for the Use of Water Body, Russian Federation)

व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

फिलिपिन्स

फिलिपिन्समा पानीको उपयोग सम्बन्धी व्यवस्थामा Water Code of Philipines का अनुसार पानीलाई निम्न प्राथमिकतामा उपयोग गर्न सकिने उल्लेख गरिएको छ । (१) घरायसी प्रयोजन, (२) नगर क्षेत्रमा उपयोग, (३) सिंचाई, (४) विद्युत उत्पादन, (५) व्यवसायिक माछापालन, (६) व्यवसायिक पशुपालन, (७) औद्योगिक उपयोग, (८) मनोरञ्जनात्मक प्रयोग, (९) अन्य उपयोग । Water Code of Philipines को Article 83 ले पानीको व्यवसायिक उपयोगमा शुल्कको व्यवस्था हुने उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

खानी तथा खनीजको क्षेत्रमा भारतले विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरूमा रोयल्टीको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । खानी तथा खनीजको अत्याधिक उत्खनन् गर्ने देश भारतमा विद्यमान रोयल्टीको दर अनुसूची ९ मा समावेश गरिएको छ ।

अन्य राष्ट्रहरू

अष्ट्रेलियाका विभिन्न प्रान्तहरू, ब्राजिल, चिली, क्यानडाका विभिन्न प्रान्तहरू, चीन, बोत्स्वाना, एंगोला, घाना, मोजाम्बिक, नामिबिया, जाम्बिया लगायतका देशहरूमा खानी तथा खनीजहरूमा रोयल्टी लिने व्यवस्था रहेको छ । यसको संक्षिप्त विवरण अनुसूची १० मा समावेश गरिएको छ ।

- International Energy Agency (IEA) ले सन् २०२० मा गरेको एक अध्ययनका अनुसार नवीकरणीय ऊर्जा अर्न्तगत सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, बायाग्वाँस

Bioenergy (including renewable waste): 26.0 Mtoe (8.7% of TPES) and 51.2 TWh (8.0% of electricity generation)
Solar: 4.7 Mtoe (1.6% of TPES) and 44.2 TWh (7.2% of electricity generation)
Wind: 111.6 TWh (17.3% of electricity generation)
Hydro: 18.0 TWh (2.8% of electricity generation)
Geothermal: 0.3 Mtoe (0.1% of TPES) and 0.2 TWh (0.03% of electricity generation)

चित्र ८: नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादनको क्षेत्रमा जर्मनीसँग सम्बन्धित तथ्यांक

प्रवर्द्धन लगायतका नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादनमा जर्मनीले महत्वपूर्ण उपलब्धी हाँसिल गरेको देखिन्छ । स्वच्छ ऊर्जा उत्पादन एवम् वातावरण संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राखेकोले लगानीकर्ताहरूलाई विभिन्न प्रोत्साहनमूलक करछुटको व्यवस्था गर्दै निम्नानुसारको उपलब्धी जर्मन सरकारले गरेको देखिन्छ ।

- KPMG International ले Taxes and Incentives for Renewable Energy गरेको विश्वका विभिन्न देशहरूमा नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी अध्ययनले उक्त देशहरूमा नवीकरणीय ऊर्जा नीति र नवीकरणीय ऊर्जा प्रवर्द्धनमा लिएका प्रोत्साहनमूलक नीतिहरूको बारेमा अध्ययन गरेको देखिन्छ । यस अध्ययनमा सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा लगायतका नवीकरणीय ऊर्जामा विभिन्न देशमा रहेको कर र प्रोत्साहनमूलक नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययनको संक्षिप्त विवरण अनुसूची ११ मा समावेश गरिएको छ ।
- व्यवसायिक माछापालन, पानीको मनोरञ्जनात्मक प्रयोग, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा लगायतका प्राकृतिक स्रोतहरूमा रोयल्टीको व्यवस्थाको बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा यस अवधिमा गरिएको पुनरावलोकनमा अध्ययनहरू पर्याप्त रूपमा प्राप्त गर्न नसकिएकोले आगामी समयमा यस सम्बन्धी थप अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- International Energy Association (IEA) को अध्ययन अनुसार कच्चा पदार्थको प्रशोधन, ठूला उद्योगहरू, रासायनिक पदार्थको उत्पादन, फलाम तथा स्टील उद्योग, यातायात क्षेत्र र ऊर्जा उत्पादनमा हाईड्रोजनको उपयोग विश्वव्यापी रूपमा शुरु भएको देखिन्छ । सन् २०२० सम्ममा विश्वका १० देशहरूले हाईड्रोजन रणनीति अबलम्बन गरिसकेका छन् ।
- सन् २०२० मा विश्वव्यापी हाईड्रोजनको माग ९० मेट्रिक टन रहेको थियो । यो माग कच्चा पदार्थ प्रशोधन र औद्योगिक प्रयोजनको लागि रहेको देखिन्छ । भण्डै ४० मेट्रिक टन हाईड्रोजन कच्चा तेल प्रशोधनको लागि प्रयोग भएको देखिन्छ । औद्योगिक क्षेत्रमा भण्डै ५१ मेट्रिक टन माग मध्य रासायनिक पदार्थको उत्पादनमा ४६ मेट्रिक टन प्रयोग भएको देखिन्छ भने बाँकी फलाम तथा स्टील उद्योगमा प्रयोग भएको देखिन्छ (तालिका ६) ।
- यातायातको क्षेत्रमा हाईड्रोजनलाई उपयोग गर्न विभिन्न देशहरूले नीतिगत प्रयास समेत शुरु गरेको देखिन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिका, दक्षिण कोरिया, जापान, चीन, केही युरोपियन देशहरूमा Hydrogen Refueling Stations हरू समेत बनाइँदै गएको देखिन्छ र सन् २०२० मा जापानले १४०, जर्मनीले ९०, चीनले ८५, दक्षिण कोरियाले १८, जर्मनीले ९ वटा Hydrogen Refueling Stations हरू निर्माण गरेको देखिन्छ । जर्मनी, नेदरल्याण्ड, अष्ट्रिया र ईटालीले रेलवेको क्षेत्रमा समेत हाईड्रोजन ऊर्जालाई उपयोग गर्न प्रारम्भिक सफल परिक्षण गरिसकेका छन् । यूरोप बाहिर चीन, दक्षिण कोरिया, जापान, क्यानडा र संयुक्त राज्य अमेरिकाले समेत रेलवे क्षेत्रमा हाईड्रोजन ऊर्जा प्रयोगको लागि प्रयास गरेको देखिन्छ । एअरबसले सन् २०३५ सम्ममा २०० यात्रु बोक्ने जहाजमा ३,७०० किलोमिटरसम्मको दूरीसम्म उपयोग गर्ने गरी लक्ष्य निर्धारण गरेको देखिन्छ ।
- जापानले सन् २०३० सम्ममा १ गिगावाट आवर ऊर्जा हाईड्रोजनबाट उत्पादन गर्दै दीर्घकालीन रूपमा १५ देखि ३० गिगावाट विद्युत यस क्षेत्रबाट उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखेको देखिन्छ । यस क्षेत्रबाट दक्षिण कोरियाले सन् २०२२ सम्म १.५ गिगावाट आवर र सन् २०४० सम्म १५ गिगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखेको देखिन्छ ।

- विश्वका विभिन्न देशहरूले हाईड्रोजनको क्षेत्रमा नीतिगत व्यवस्था एवम् माग बृद्धिको लागि निम्नानुसारको नीति अबलम्बन गरेको देखिन्छ, (तालिका ६) ।

तालिका ६: विश्वका केही देशहरूले हाईड्रोजन उत्पादन प्रवर्द्धनको लागि चालेका नीतिगत कदमहरू

Government	Policy Type	Description	Status
California	Mandate	A state government-issued executive order mandates that all vehicles sold in the state be zero-emissions by 2035.	In force
China	Financial Rewards	The FCEV pilot programme rewards clusters of cities that deploy more than 1 000 FCEVs that meet certain technical standards, achieve a maximum delivered hydrogen price of CNY 35/kg (~USD 5/kg) and establish at least 15 operational HRSs.	In force
Germany	Auctions	The government's H2 Global programme will tender ten-year purchase agreements on hydrogen-based products, providing investor certainty on project bankability.	In force
Norway	Public Procurement Requirements	The government has announced that the country's largest ferry connection will be hydrogen-fuelled	In force
Switzerland	Tax	The country adopted the LSVA road tax, which levies trucks weighing more than 3.5 tonnes but waives fees for ZEVs.	In force
European Union	Quota	As part of Fit for 55, the European Commission has proposed a Renewable Energy Directive modification to mandate 50% renewable hydrogen consumption in industry by 2030.	Proposed
European Union	Quota	In the ReFuel Aviation Initiative, the European Commission proposed a rising quota for synthetic aviation fuels (from a 0.7% share in 2030 to 28% in 2050).	Proposed
Germany	Carbon Contracts for Difference	The National Hydrogen Strategy announced a new Carbon Contracts for Difference (CCfD) pilot programme for the steel and chemical industries. It will pay the difference between a project's CO ₂ abatement costs and the CO ₂ price in the EU ETS. If the EU ETS price is higher than the project's CO ₂ abatement costs, companies will have to repay the government the difference.	Proposed
India	Quota	The government announced that, from 2023/24, 10% of refinery hydrogen demand (increasing to 25% in the following five years) and 5% of hydrogen demand for fertiliser production (increasing to 20% in the following five years) should be met with renewable hydrogen.	Proposed
Portugal	Quota	The National Hydrogen Strategy targets blending 10-15 vol% of hydrogen in natural gas by 2030.	Proposed

Source: IEA Global Hydrogen Review 2021

परिच्छेद ६ नेपालमा विद्यमान संस्थागत संयन्त्र

विद्यमान संस्थागत संयन्त्रहरु

पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरुबाट रोयल्टी संकलन एवम् वितरणको लागि हाल निम्नानुसारको संस्थागत संयन्त्र रहेको छ ।

तलिका ७:विद्यमान संस्थागत संयन्त्रहरु

क्रस	प्राकृतिक स्रोत	प्रमुख संस्था	अन्य संस्थागत संयन्त्र
१	अन्तरबेसीन खानेपानी	खानेपानी मन्त्रालय	खानेपानी विभाग, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
२	पानीको व्यवसायिक उपयोग (बोटलिङ)	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	उद्योग विभाग, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, भूमिगत जलस्रोत विकास बोर्ड, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
३	अन्तरबेसीन सिंचाई	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
४	भूमिगत जलस्रोत	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, भूमिगत जलस्रोत विकास बोर्ड, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
५	माछापालन	कृषि तथा पशुपंछी विकास मन्त्रालय	पशुपंछी तथा मत्स्य विकास महाशाखा, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
६	जल यातायात	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अर्न्तगत रहेको पानी जहाज कार्यालय, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, पानीजहाज विभाग, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
७	जल मनोरञ्जन	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
८.	पानीको औद्योगिक प्रयोग	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
९	परम्परागत ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत विकास विभाग, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१०	सौर्य ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	लगानी बोर्ड, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, सम्बन्धित आयोजना, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
११	वायु ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	लगानी बोर्ड, सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, सम्बन्धित

क्रस	प्राकृतिक स्रोत	प्रमुख संस्था	अन्य संस्थागत संयन्त्र
			आयोजना,वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१२	भूतापीय ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत विकास विभाग, विद्युत नियमन आयोग, सम्बन्धित आयोजना,सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१३	जिवाश्म ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत नियमन आयोग, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र,सम्बन्धित आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१४	आणविक ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत विकास विभाग, विद्युत नियमन आयोग, सम्बन्धित आयोजना,सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१५	हाईड्रोजन ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत विकास विभाग, विद्युत नियमन आयोग, सम्बन्धित आयोजना,सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१६	फोहोरबाट ऊर्जा	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	विद्युत नियमन आयोग, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र,सम्बन्धित आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१७	दूरसंचार क्षेत्र	सूचना तथा संचार मन्त्रालय	नेपाल दूरसंचार प्राधिकरण, सम्बन्धित दूरसंचार सेवा प्रदायक कम्पनीहरु, ,सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
१८	ढुंगा, गिटी, वालुवा आदि	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	खानी तथा भूगर्भ विभाग, सम्बन्धित उत्खननकर्ता, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु

थप संयन्त्रहरुको आवश्यकता

माथि उल्लेखित सम्पूर्ण संस्थागत संयन्त्रहरुसँग समन्वय गरी प्राप्त हुने रोयल्टीको वितरणको हिस्सा निर्धारण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले गरी संघ, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहको विभाज्य कोषमा पठाउनको लागि सिफारिस गर्ने गर्दछ । हालको लागि पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरुबाट रोयल्टी संकलन र वितरण व्यवस्थापनको लागि अलगगै संयन्त्र स्थापना गर्नुपर्ने देखिँदैन ।

परिच्छेद ७ सामाजिक आर्थिक प्रभाव

रोयल्टी संकलन/प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव

सम्बन्धित देशको कानून तथा नीतिको परिधिभित्र रही प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्ने गरिन्छ । पहिचान गरिएका तर उपयोगको लागि प्रयाप्त कानून नबनेका प्राकृतिक स्रोतहरूको हकमा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गरेर मात्रै यस्ता स्रोतहरू उपयोग गरिन्छ ।

रोयल्टी संकलनबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव मुलत प्राकृतिक स्रोतको उपयोगितासँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । रोयल्टी संकलन/प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभावहरू पर्ने गर्दछन् । यस्ता प्रभावहरू प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रकारमा समेत भर पर्दछ । केही प्रभावहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

सकारात्मक प्रभावहरू

केही सकारात्मक प्रभावहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

१. प्रभावित समुदाय स्तरमा रोजगारीको उपलब्धता हुन जान्छ ।
२. दुर्गम स्थानहरूमा प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन् एवम् उपयोग गर्नको लागि सडक, विद्युत, खानेपानी, संचार लगायतका व्यवस्थित पूर्वाधारहरूको विकास हुन जाँदा प्रभावित क्षेत्र वरीपरी उल्लेख्य रूपमा भौतिक विकास हुन जान्छ ।
३. रोयल्टी संकलन एवम् प्राकृतिक स्रोतको उपयोगिताबाट कानून बमोजिम सरकारले रोयल्टी संकलन गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तह स्तरमा उल्लेख्य बजेटको उपलब्धता हुँदा प्रभावित क्षेत्रको सामाजिक आर्थिक विकास एवम् सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको दीगो व्यवस्थापनको लागि सहयोग पुग्दछ ।
४. उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरूलाई विभिन्न देशहरूमा निर्यात गर्न सक्दा देशको सबल अर्थतन्त्र निर्माणमा टेवा पुग्दछ ।
५. देश भित्रका उपयुक्त प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोग गरी सम्बन्धित क्षेत्रको आयातालाई न्यूनीकरण गर्न सक्दा व्यापार घाटा न्यूनीकरण हुन गई बलियो राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माणमा सहयोग पुग्दछ ।

नकारात्मक प्रभावहरू

केही नकारात्मक प्रभावहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

१. प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा कतिपय प्राकृतिक स्रोतहरू (जस्तै : खानी तथा खनीज, जलविद्युत आदि) को उपयोग गर्दा ठूलो संख्यामा स्थानीय बस्तीहरू विस्थापित हुन पुग्दछन् ।
२. खानी तथा खनीजजन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोग गर्दा भूक्षय एवम् सम्बन्धित भौगोलिक क्षेत्रको सुन्दरतामा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्दछ ।

३. प्राकृतिक स्रोतको उत्खननको लागि पूर्वाधार निर्माण गर्दा एवम् प्राकृतिक स्रोत उत्खनन गर्दा पानीका मुलहरु सुक्न सक्ने संभावना रहन्छ । यसले मानव जीवन, जीवजन्तु, बोटविरुवा, कृषि लगायतका क्षेत्रमा व्यापक नकरात्मक प्रभाव पार्दछ ।
४. कतिपय प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा लोपोन्मुख प्रजातीका बोटविरुवा एवम् जीवजन्तुहरुको संरक्षणमा प्रत्यक्ष रुपमा नकरात्मक प्रभाव पार्दछ ।
५. प्राकृतिक स्रोतहरुको उत्खनन गर्दा पानीका स्रोतहरु दुषित हुन जाने, वायु प्रदुषण, ध्वनी प्रदुषण लगायतका विभिन्न प्रदुषणको संभावना रहन्छ ।

रोयल्टी वितरणबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव

रोयल्टी वितरणबाट मुलतः सकारात्मक प्रभावहरु पर्ने गर्दछन् । रोयल्टी वितरण गर्दा कानूनले अबलम्बन गरेका मुलभूत सिद्धान्त र अवधारणाहरु व्यवहारिक रुपमा कार्यान्वयन भएका छन् वा छैनन् भन्ने महत्वपूर्ण सवाल हो ।

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको हिस्सालाई समन्यायिक, न्यायोचित एवम् पारदर्शी ढंगले वितरण गर्नुपर्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा गरिएको छ । यसै गरी सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको वितरण गर्दा लिईनुपर्ने आधारहरु राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ मा व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजनाको सामाजिक आर्थिक प्रभाव

सिन्धुपाल्चोकको मेलम्चीमा रहेको मेलम्ची खोलाबाट काठमाडौंको सुन्दरीजलसम्म सुरुङ्ग मार्ग निर्माण गरी काठमाडौंका लाखौं जनताहरुलाई स्वच्छ खानेपानी आपूर्ति गर्नको लागि निर्माणाधीन मेलम्ची खानेपानी आयोजनामा कोशी नदी बेसीनबाट बागमती नदी बेसीनमा पानी जाने र यसको कारणले मेलम्ची क्षेत्रका साविकका १४ गाविसहरु प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित क्षेत्रको रुपमा पहिचान गरिएको छ । यस आयोजना निर्माणको कारणले आयोजनाको निर्माणका क्रममा स्थानीय जनताहरुलाई रोजगारीको उपलब्धता, निर्माण कार्यमा स्थानीय सहभागिता एवम् नकरात्मक प्रभाव न्यूनीकरणको लागि आयोजनाको हिस्साको रुपमा प्रभावित क्षेत्रमा सामाजिक आर्थिक क्षेत्रमा कार्यक्रमहरु समेत संचालन हुँदै आएका छन् ।

प्राकृतिक स्रोतको उपयोगिताबाट एकातिर सरकारको लक्षित कार्यक्रम सफल बन्न पुग्छ भने अर्कोतिर प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय विकासमा समेत टेवा पुग्दछ । मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले समेत मेलम्ची क्षेत्रका साविकको १४ वटा स्थानीय तहहरुको विकास एवम् स्थानीय जनताको आयआर्जन अभिवृद्धिको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्दै आएको छ । मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले संचालन गर्दै आएको आ.व. ०६५/६६ देखि आ.व. ०७२/७३ सम्मका प्रभावित क्षेत्र लक्षित कार्यक्रमहरुलाई अनुसूची १२ मा समावेश गरिएको छ ।

मेलम्ची नगरपालिकामा गरिएको स्थलगत भ्रमण र अन्तरकृयात्मक छलफलको आधारमा प्राप्त भएको तल्लो तटीय सामाजिक आर्थिक प्रभावलाई बक्स ५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

बक्स ५ : मेलम्ची खानेपानीको कारणले पर्न सक्ने तल्लो तटीय प्रभाव

- (क) हिउँदको समयमा तल्लो तटीय क्षेत्रमा सिंचाई सेवा नराम्रोसँग प्रभावित हुने । मेलम्ची खोलाको किनारा धान उत्पादनको महत्वपूर्ण क्षेत्र रहेको । हाल बाढीबाट प्रभावित भएतापनि विगतमा धान मेलम्ची भन्दा बाहिर समेत आपूर्ति हुने गरेको ।
- (ख) हिउँदको समयमा मेलम्चीबाट पानी काठमाडौं जान शुरुगर्दा स्थानीय क्षेत्रका माछापालन व्यवसायहरु प्रभावित हुने ।
- (ग) सुरुङ निर्माणको कारणले मेलम्ची किनारामा संकलित ठूलो परिमाणको ढुंगा, गिटी, बालुवा वर्षादको समयमा बाढीको रुपमा तल्लो तटीय क्षेत्रमा बग्दा ठूलो क्षती हुने तथ्यसत्य २०७८ सालको बाढीले देखिएको ।
- (घ) बाढीको कारण हजारौं घरधुरीहरु घरबार विहिन भई बिस्थापित भएको ।
- (ङ) पानीको डाईभर्सनको कारण संभावित र्याफ्टिङ हिउँदमा प्रभावित हुने ।
- (च) मेलम्चीबाट काठमाडौं जाने बराबरको पानीबाट उत्पादन हुने विद्युत ऊर्जाको लाभबाट मेलम्ची बेसीनलाई घाटा पर्ने देखिएको ।
- (छ) सुरुङ निर्माण गर्दा मुलहरु सुक्ने र सर्ने समस्या ।

स्रोत : (स्थानीय स्तरमा गरिएको छलफलबाट प्राप्त विवरण)

स्थानीय वासिन्दाको भनाइनुसार खानेपानी योजनाले तल्लो तटमा पार्नसक्ने प्रभाव: मेलम्चीको तस्वीर

(स्रोत स्थलगत अध्ययन २०७८ र

https://www.google.com/search?q=image+due+to+flood+in+melamchi&newwindow=1&rlz=1C1GTPM_enNP984NP984&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj6sqjmkbH2AhXG4zgGHVEgAYsQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1366&bih=625&dpr=1#imgrc=eb8C58o_Dj--WM)

परिच्छेद ८ रोयल्टी वितरणका आधार र विधि

रोयल्टी वितरणका आधारहरु

पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त हुने प्रतिफल वितरणका आधारहरु अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले निर्धारण गरेका आधारहरु नै प्रयाप्त रहेका छन् । अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा १४ (२) अनुसार प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको हिस्सा देहाय बमोजिमका आधारमा निर्धारण गरी नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

- (क) परिचालित प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति,
- (ख) प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रभावित क्षेत्र,
- (ग) परिचालित प्राकृतिक स्रोत उपरको निर्भरता,
- (घ) प्रतिफलबाट लाभान्वित जनसंख्या,
- (ङ) प्राकृतिक स्रोतमा आश्रित जनसंख्या,
- (च) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनमा सहभागिता ।

आयोगले माथि उल्लेखित आधारहरु मध्य हाल सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति, सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतबाट प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षेत्रफल र त्यहाँ बसोबास गर्ने जनसंख्यालाई आधार मानी रोयल्टी वितरण गर्दै आएको छ । संरक्षण गर्नुपर्ने प्राकृतिक स्रोतहरुको हकमा प्रयाप्त तथ्यांक भएको अवस्थामा न्यूनतम रोयल्टीको हिस्सा वितरण गर्नु न्यायोचित देखिन्छ ।

रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण

स्थानीय सरकारहरुबीच रोयल्टीको बाँडफाँड

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अर्न्तगत प्रतिफलको हिस्सा वितरणको लागि पहिचान गरिएका आधारहरुलाई आधार मान्दा स्थानीय सरकारहरुबीच लाभ (रोयल्टी) बाँडफाँडका लागि प्रयोग हुने समीकरण निम्न बमोजिम हुन जान्छ ।

$$\text{रोयल्टीको स्थानीय हिस्सा, } LSR = e_1s_1 + e_2s_2 + e_3s_3 + \dots + e_6s_6 + \dots$$

प्रत्येक स्थानीय सरकारका लागि रोयल्टीको हिस्सा निर्धारणको समीकरण :

जहाँ, $e_1, e_2, e_3, \dots, e_6, \dots$ प्राप्त गरिएको सूचकाङ्कलाई दिइएको भारको प्रतिनिधित्व गर्ने गुणाङ्क र $s_1, s_2, s_3, \dots, s_6, \dots$ को प्रयोग गरेर प्राप्त गरिए जस्तै स्थानीय सरकारको लाभ (रोयल्टी) को हिस्साका विभिन्न आयामलाई प्रतिनिधित्व गर्ने वा असर पार्ने तत्त्वको व्याख्या गर्ने सूचकाङ्कका मान हुन् । माथि उल्लेखित आधारहरु मध्य सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको भौगोलिक अवस्थिति,

सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतबाट प्रभावित भौगोलिक क्षेत्रफल र सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतबाट प्रभावित जनसंख्यालाई आधार मानेर रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण गर्न सकिन्छ । प्रयाप्त तथ्यांकको उपलब्धता भएको अवस्थामा) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनमा सहभागितालाई समेत समावेश गर्न सकिन्छ ।

प्रदेश सरकारहरुबीच रोयल्टीको बाँडफाँड

$$\text{रोयल्टीको प्रादेशिक हिस्सा, SSR} = f_1t_1 + f_2t_2 + f_3t_3 + \dots + f_6t_6 + \dots$$

अतः, प्रत्येक प्रदेश सरकारको रोयल्टीको हिस्सा निर्धारणको समीकरण

जहाँ, $f_1, f_2, f_3, \dots, f_6, \dots$ प्राप्त गरिएको सूचकाङ्कलाई दिइएको भारको प्रतिनिधित्व गर्ने गुणाङ्क र $t_1, t_2, t_3, \dots, t_6, \dots$ को प्रयोग गरेर प्राप्त गरिए जस्तै प्रदेश सरकारको लाभ (रोयल्टी) को हिस्साका विभिन्न आयामलाई प्रतिनिधित्व गर्ने वा असर पार्ने तत्त्वको व्याख्या गर्ने सूचकाङ्कका मान हुन् । प्रयाप्त तथ्यांकको उपलब्धता भएको अवस्थामा) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनमा सहभागितालाई समेत समावेश गर्न सकिन्छ ।

संघले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा

संघीय सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले गरेको बाँडफाँडको प्रतिशत (५०/२५/२५) को आधारमा ५० प्रतिशत रकम सिधै संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुन्छ ।

रोयल्टीको वितरण

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को व्यवस्था अनुसार प्राकृतिक स्रोतहरुको उपयोगिताबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई सम्बन्धित प्रभावित क्षेत्रमा समन्यायिक ढंगबाट वितरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । हाल उपयोग गरिँदै आएका प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त रोयल्टी नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रभावित प्रदेश र सम्बन्धित प्रभावित स्थानीय तहहरुमा पठाउँदै आएको भएतापनि यसरी प्राप्त भएको रोयल्टीलाई स्पष्ट मापदण्ड बनाई प्रभावित क्षेत्रमा वितरण भएको देखिँदैन । त्यसैले स्थानीय तह र प्रदेश सरकारलाई प्राप्त हुने रोयल्टीलाई सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय सरकारहरुले स्पष्ट मापदण्ड बनाई नकरात्मक प्रभाव न्यूनीकरणको लागि वितरण गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

दूरसञ्चार क्षेत्रमा रोयल्टी वितरणको संभावित विधि

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को व्यवस्था अनुसार प्राकृतिक स्रोतहरुको उपयोगिताबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई सम्बन्धित प्रभावित क्षेत्रमा समन्यायिक ढंगबाट वितरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । हाल नेपाल सरकारले पर्वतारोहण, खानी तथा खनिज, विद्युत, बन लगायतका क्षेत्रमा प्राप्त रोयल्टीलाई प्रभावको आधारमा वितरण गरेको देखिन्छ ।

दूरसञ्चार क्षेत्रको हकमा प्रभावको आधारमा रोयल्टी वितरण गर्ने उपयुक्त विधि निर्माण सहज देखिँदैन । नेपाल दूरसंचार प्राधिकरणले नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टीलाई दूरसञ्चार प्राधिकरणको कोषमा जम्मा गरी प्राधिकरणले सो रकम दूरसञ्चार क्षेत्रकै बिकासमा लगाउने नीति बनाउन सुझाव समेत दिएको छ । त्यसैले दूरसञ्चार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई ग्रामीण दूरसञ्चार कोष निर्माण गरी स्पष्ट कोष खर्च गर्ने मापदण्ड बनाई ग्रामीण क्षेत्रमा दूरसञ्चार सेवालाई प्रभावकारी ढंगले विस्तार गर्ने विधि अबलम्बन गर्न उपयुक्त हुने यस अध्ययनले देखाएको छ ।

परिच्छेद ९ संभावित विवाद एवम् निरूपणका उपायहरु

यस अध्यायले नेपालको सन्दर्भमा प्राकृतिक स्रोत परिचालनका कारण उठ्न सक्ने सम्भाव्य विवादको रोकथाम गर्न र समाधान गर्न सहयोग गर्न सक्ने केही सिद्धान्त र अभ्यासहरूबारे व्याख्या गर्दछ। प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सन्दर्भमा विवाद/द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्न यस प्रतिवेदनको अध्याय २ मा व्याख्या गरिए जस्तै गरी लाभको बाँडफाँट र लगानीका पद्धति सम्बन्धी असल सिद्धान्तहरू लागु गर्नु यहाँ महत्त्वपूर्ण छ। विवाद निरूपण गर्दा उल्लेखनीय रूपमा गम्भीरता अपनाउन सकियोस् भनेर यहाँ बेग्लै भागमा चर्चा गर्नु आवश्यक ठानिएको छ।

विवादका मुख्य विषयवस्तु र क्षेत्र

माथि विस्तारमा भनिए भैं प्राकृतिक स्रोतको उचित व्यवस्थापन केही देशका लागि वरदान सावित भएको छ र स्रोत सम्पन्न क्षेत्रहरूको आर्थिक विकासका निम्ति यो राम्रो साधन बन्नुका साथै शान्ति र सुरक्षा कायम गर्न सहयोगी पनि बनेको छ। अर्कातर्फ 'ट्राजेडी अफ कमन्स'को सन्दर्भ जस्तै प्राकृतिक स्रोत उपयोगको अप्रभावकारी व्यवस्थापन भने अभिशाप बन्दै त्यसले केही क्षेत्रमा (पेरु, इराकको कुर्दिस क्षेत्र आदि) विवादतर्फ उन्मुख गर्दै द्वन्द्वलाई मलजल गरेको पनि छ। भारतमा प्रान्तहरू (पन्जाब र हरियाणाबीचको सतलज र यमुना पानी विवाद; गुजरात र राजस्थानबीच नर्मदा विवाद; कर्नाटक र तमिलनाडुबीच कावेरी विवाद) बीच पानीको बाँडफाँट सम्बन्धी विवाद; पाकिस्तानको पन्जाब र सिन्ध प्रान्तबीचको कालाबाग आयोजना यसका थप उदाहरण हुन्। तथापि समय, क्षेत्र, काम गर्ने पात्र र प्राकृतिक स्रोतको प्रकृति अनुसार विवाद/द्वन्द्वको प्रकृति र मात्रा फरक हुन सक्छ।

Brown and Keating (2015) ले उल्लेख गरे अनुसार प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा हुने विवादका चारवटा प्रमुख विषयवस्तु रहेका छन् : स्रोतको स्वामित्व, स्रोत व्यवस्थापनमा नियन्त्रण, स्रोतको लाभको बाँडफाँट र स्रोतको दोहनका कारण हुनजाने विनास (वा उत्पन्न बाह्य प्रभाव)।

यहाँ, स्वामित्वको स्पष्ट परिभाषा गर्नु जटिल (भूमिगत स्रोत भएको अवस्थामा त अझ बढी) छ। क्षेत्राधिकारगत अवस्थिति, कानूनी अवस्था, निजी स्वामित्व, पराम्परागत अधिकार, राज्यको स्वामित्वको दावी, र यस्तै यस्तै सम्बन्धमा विवाद सिर्जना हुन्छन्। दोस्रो स्रोतको पहुँच र व्यवस्थापनमा अधिकार र जिम्मेवारीको बाँडफाँट सम्बन्धमा विवाद हुन्छ। तेस्रो, मौद्रिक र अमौद्रिक लाभ (कर र गैरकर राजस्व) को बाँडफाँट सम्बन्धमा विवाद हुन्छ। प्राकृतिक स्रोतको संकलन र वितरणमा पारदर्शिता र निष्पक्षतामा विवाद सिर्जना हुन्छ। चौथो, प्राकृतिक स्रोतको उत्खननबाट हुने सामाजिक र वातावरणीय विनाश जसले मानव जीवन र जीवन शैलीमा नकारात्मक प्रभाव पार्छन् तर तिनीहरूलाई फाइदा भने दिदैन। चाखलाग्दो कुरा, माथि उल्लेख भएका सबै सन्दर्भहरूमा त्यस्ता मुद्दा सरकोकारवालाहरूबीचका विवाद सिर्जनामा कि एकल, कि संयुक्त कि त बहुपक्षीय जटिलताका साथ उत्पन्न हुन्छन्, जसले अन्ततः देशको स्वतन्त्र सार्वभौमसत्तालाई समेत विखण्डित गर्न सक्छ।

सरोकारवालाहरू र विवादका स्रोतहरू

सरोकारवालाहरू

स्रोत परिचालनको क्रममा विवादका सरोकारवाला केन्द्रीय, क्षेत्रीय र स्थानीय सरकार तथा स्थानीय समुदायहरू हुन सक्छन् । यहाँ, विवाद फरक सरोकारवालाहरूबीच वा समान तहका सरोकारवालाहरूबीच उत्पन्न हुन सक्छ । उदाहरणका लागि, भूमिगत खनिज पदार्थका स्रोतको स्वामित्वका विषयवस्तुमा प्रदेश स्थानीय समुदायका बीचको विवाद (जस्तै, बोलिभियाको प्राकृतिक ग्याँस भण्डारको घटना); तेलको बाँडफाँटका सम्बन्धमा उत्तरी सुडान र दक्षिणी सुडानबीचको तेल राजस्व विवाद, सुडानको डार्फरमा जमिन र पानीको अधिकारबारे अन्तर-समुदाय विवाद आदि ।

स्रोतहरू

प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा विवादका स्रोत मुख्यतः तीन किसिमका छन् ।

क. विवादका स्रोतका रूपमा कानून

पक्षपाती र पूर्वाग्रही कानूनले सरोकारवाला, समुदायका साथै सरकारहरूमा पनि विवाद सिर्जना गर्दछन् । यसका अतिरिक्त अस्पष्ट र विरोधाभासपूर्ण प्रावधानले द्विविधा सिर्जना गर्दछन् र विवादको मात्रालाई बढाउँछन् । त्यसैगरी, कानूनको अभावले पनि सरोकारवालाहरूबीच स्वेच्छाचारितालाई बढावा दिन्छ, जसले प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूबीच विवाद भड्काउँछ । त्यस्तै, लाभ बाँडफाँटको निष्पक्ष, पारदर्शी र अनुमान गर्न सकिने पद्धतिको अभावले पनि स्रोत सम्पन्न क्षेत्रका तल्लो तहका सरकारहरूको बुझाइमा असर पार्दछ र तिनीहरूलाई असन्तुष्टिहरूतर्फ उन्मुख गराउँदै अन्ततः विवाद सिर्जना गर्दछ ।

ख. विवादका स्रोतका रूपमा पात्रहरू

सरकारका तहहरू र समुदायको प्रकृति/स्वरूपले पनि विवादको गहनता र आयामलाई प्रभाव पार्दछ । स्रोत सम्पन्न मुलुकहरूमा उपराष्ट्रिय तहका सरकारहरू (वा समान वा भिन्नाभिन्नै तहका सीमावर्ती सरकारहरूको व्यवहार) र समुदायहरूप्रति केन्द्र सरकारले गर्ने पक्षपातपूर्ण व्यवहार वा समान वा फरक तहका सीमावर्ती सरकारहरूको व्यवहारले स्थानीय स्तरमा असन्तुष्टि पैदा गर्छ ।

माथिल्लो तहको सरकारले स्थानीय प्राकृतिक स्रोतबाट लाभ लिन्छ, तर स्थानीय समुदाय र स्थानीय सरकारमा तर्कसङ्गत रूपमा बाँडफाँट गर्दैन भने त्यसले पनि विवाद सिर्जना गर्दछ । यसका अतिरिक्त असक्षम सरकारबाट भएको प्राकृतिक स्रोतको कमजोर व्यवस्थापन र शासन व्यवस्था पनि विवाद सिर्जना गर्ने स्रोत हुन् । कम्पनीका गतिविधि र स्थानीय समुदायप्रतिको व्यवहार पनि विवाद सिर्जना गर्ने कारण हुन्छ ।

सरकारहरूका बीचमा संयोजनको असफलताले पनि विवाद चर्काउँछ । त्यसैले, पात्रहरूको प्रकृति/स्वरूप (विचारधारा, संरचना, स्वरूप, आचरण आदिबाट प्रतिविम्बित हुने) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने लाभ बाँडफाँटमा विवाद सिर्जना गर्ने तत्त्व हो । हुंगा, गिटी, बालुवाको उत्खननको सन्दर्भमा पर्वतको जलजला गाउँपालिका र बागलुङको बागलुङ नगरपालिका क्षेत्रको नदी किनारामा स्थानीय सरोकारवाला संघ संस्थाहरू, स्थानीय जनताहरू, गाउँपालिका, नगरपालिका, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालय लगायतहरूले समेत पारदर्शी

भूमिका निर्वाह नगरेको भन्दै नदी किनारा क्षेत्रमा अत्याधिक उत्खननको विषयमा विवाद हुँदै आएको छ । कालीगण्डकी सभ्यता बचाउँ अभियान एवम् धौलागिरी क्षेत्रका पत्रकार एवम् सामाजिक अभियन्ताहरूले समेत यस विषयमा निरन्तर चासो राख्दै आएका छन् । यस क्षेत्रमा रहेको विवादको सन्दर्भमा अनलाईनमा प्रकाशित कालीको विलाम सम्बन्धी लेख **अनुसूची १३** मा समावेश गरिएको छ । यस विषयमा राष्ट्रिय स्तरका पत्रपत्रिका, अनलाईन समाचारहरू एवम् स्थानीय अभियानकर्मीहरूले कवितात्मक ढंगबाट समेत निरन्तर विरोध गर्दै आएका छन् ।

ग. स्रोत नै विवादका स्रोत

स्रोत दुर्लभ र बहुमूल्य छ भने त्यस्ता स्रोतको स्वामित्व र त्यसबाट हुने लाभका निमित्त पनि प्रतिस्पर्धा हुन्छ । उत्खननको क्रममा सामाजिक र वातावरणीय जोखिम सिर्जना गरेर स्रोत आफै पनि विवाद सिर्जना गर्ने क्षमता राख्दछ । केही प्राकृतिक स्रोत अस्थिर प्रकृतिका र नकारात्मक बाह्य प्रभाव सिर्जना गर्ने हुन्छन् । कुनै कुनै अवस्थामा स्थानीय जनतालाई आवश्यक पर्ने प्राकृतिक स्रोतमाथि हस्तक्षेप गरिएको हुन्छ । यी अवस्थामा सरोकारवालाहरूबीच विवाद सिर्जना भई स्थानीय सरकार र समुदायहरू उजुरी गर्नतर्फ लाग्दछन् । उदाहरणका रूपमा मर्दी खानेपानी आयोजनालाई नै पनि लिन सकिन्छ (बक्स ६) ।

बक्स ६ मर्दी खोला खानेपानी आपूर्ति आयोजना विवाद

पोखरा महानगरपालिकामा खानेपानी आपूर्ति गर्ने मर्दी खोला खानेपानी आयोजना रहेको छ । नदीको पानी उल्लेख्य मात्रामा फर्काइएको छ र त्यसको प्रतिफलका रूपमा यो प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व रहेको माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाले नेपाल खानेपानी संस्थानबाट कुनै लाभ पाउँदैन । यस अवस्थामा विवादका केही विषय उठेका छन् । पहिलो स्थानीय तहमा रोयल्टी लाभको सोभै वितरण (सङ्कलन गर्ने व्यवस्था वा सङ्कलित रोयल्टी बाँडफाँटको अधिकार) बारेको रहेको छ । दोस्रो, मर्दी खोला खानेपानी आयोजनाको मुहान क्षेत्रभन्दा माथि र तलतिर पहिरो जाने गरेको छ । तल्लो र माथिल्लो तटीय क्षेत्र संरक्षणका लागि स्थानीय सरकारले कुनै पनि थप सहयोग पाएको छैन । त्यसैले सङ्कलित रोयल्टीको हिस्सा जलाधार संरक्षण र नदीतीरको संरक्षणमा उपयोग गरिनु पर्दछ । तेस्रो, सुख्खा याममा पानीको मात्रा कम हुने गर्दछ । यसले किसानका लागि पर्याप्त पानीको उपलब्धता र सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणका लागि पानीको पर्याप्तता जस्ता विषयमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष नकारात्मक असर परेको छ । यस कुराले यस गाउँपालिकाका नागरिकमा गुनासो उत्पन्न गराएको छ । (स्रोत : **माछापुच्छ्रे गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष कृष्ण कुमारी पौडेल, २०७५ मङ्सिर २० गते आयोजित अन्तरक्रिया कार्यक्रममा**) भएको कुराकानी)

विवाद निरूपण

विवाद आउनुअघि र आएपछि पनि विवाद निरूपणका लागि केही उपाय रहेका छन् ती हुन् : संस्थागत व्यवस्था, विधायिकी (कानूनी) प्रावधान, न्यायिक कार्य, मध्यस्थता, वित्तीय सहयोग ।

संस्थागत सुदृढीकरण

सरकारहरूको संस्थागत क्षमता सबल छ भने सरकारको राम्रो कार्य सम्पादनका कारण त्यस्तो सरकार मार्फत् हुने प्राकृतिक स्रोतको परिचालन कम विवादयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी, प्राकृतिक स्रोत परिचालनको क्रममा उत्पन्न हुने विवाद निरूपण गर्न पनि त्यस्ता सरकार सक्षम हुन सक्छन् । त्यस्तै, सम्बन्धित तहहरूमा विवाद निरूपण समितिको गठन अर्को उपाय रहेको छ । प्रशासनिक क्षमता विकास तथा न्यायिक क्षमताको विकास गर्न र सरकारहरू र समुदायहरूबीच लाभको

बाँडफाँटमा पारदर्शिता कायम गर्नु पनि विवाद न्यूनीकरण गर्ने अरू उपायहरू हुन् । यस सन्दर्भमा स्रोतको अन्तर-सरोकारवाला स्वामित्वका सम्बन्धमा कानून, नियम, नियमावलीबारेको चेतना अभिवृद्धि तथा लाभको बाँडफाँटका पद्धति सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूमा सचेतना पनि यस सन्दर्भमा अझ बढी महत्त्वपूर्ण रहेका छन् ।

विधायिकी प्रक्रिया

विवाद निरूपणका विधायिकी -कानूनी) प्रक्रियामा विद्यमान कानून, नियम र नियमावलीको विरोधाभासपूर्ण प्रावधानहरूको संशोधन; प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन र परिचालनका सम्बन्धमा आवश्यक नयाँ कानूनको निर्माण; र प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा स्पष्ट संवैधानिक प्रावधान तर्जुमा पर्दछन् ।

न्यायिक कार्य

प्राकृतिक स्रोतमा आधारित विवादको न्यायिक निरूपणका सम्बन्धमा दुई किसिमका आधारभूत पद्धति रहेका छन् : अधिकारमा आधारित (Right Based) र हितमा आधारित (Interest based) । अधिकारमा आधारित पद्धति न्यायिक कार्यविधि सहितको कानूनी कारबाही र न्यायिक निकायमार्फत् गरिने निर्णयमा आधारित हुन्छ तर, हितमा आधारित पद्धतिले मध्यस्थता, सम्झौता वार्ता आदि जस्ता सहकार्यगत प्रयत्न (Cooperative efforts) बाट विवादको व्यवस्थापन गर्दछ । पहिलो पद्धतिले भने अदालत र प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी विवाद निरूपण गर्न गठन भएको न्यायिक समिति तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मुद्दामा विशेष इजलासको गठनलाई समेटेको हुन्छ । तर पछिल्लोले प्राकृतिक स्रोतका विवादमा संलग्न सरोकारवालाहरू बीच सम्झौता वार्ता (आपसी स्वीकार्य समाधानका लागि सम्बन्धित पक्षहरूबीचको स्वैच्छिक अन्तरक्रिया), मध्यस्थता (तटस्थ, स्वीकार्य र अनिर्णयकै तेश्रो पक्षको सहयोगमा पक्षहरूबीचको सम्झौता वार्ता), हस्तक्षेप प्रक्रिया (विवादमा रहेका पक्षहरूबाट स्वीकार गरिएको तेश्रो पक्षको स्वीकार्य र निर्णायक हस्तक्षेप) प्रक्रिया जस्ता विधिहरू समेट्छ ।

वित्तीय सहयोग

विवादमा संलग्न पीडित पक्षलाई उपलब्ध गराइने वित्तीय सहयोग प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी विवाद निरूपणको प्रमुख तरीका हो । यसले लगानीको हिस्सामा अधिकार, समन्यायिक विकास, पारदर्शी, अनुमान गर्न सकिने र बुझ्न सकिने खालको वित्तीय हस्तान्तरण पद्धतिको विकास, प्रभावित पक्षलाई क्षतिपूर्ति, व्यावसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व (Corporate social responsibility) अन्तर्गत समुदायको विकास, उत्पादन भएको वस्तु र सेवाको उपयोगमा स्थानीय समुदायलाई सहूलियत, पीडकलाई शुल्क तथा जरिवानाको व्यवस्था आदिलाई समेटेको हुन्छ ।

सम्भाव्य मुद्दा र विवाद तथा समाधानका उपायहरू

व्यक्तिगत र सामूहिक धेरै परामर्शहरू तथा जिल्लाहरूमा आयोजना भएका कार्यशालामा आधारित भएर प्राकृतिक स्रोत परिचालन र लाभको बाँडफाँटको क्रममा विवाद उत्पन्न गर्न सक्ने प्रमुख विषयलाई तालिका-८ मा व्यवस्थित गरिएको छ । सर्वप्रथम विवाद कहाँबाट सुरु भएको हो भनी थाहा पाउनु, दोस्रोमा विवादका स्रोतसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूको वर्गीकरण गर्नु र त्यसपछि आवश्यक विवाद निरूपणका उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी हुन्छ ।

तलिका ८: सम्भाव्य मुद्दा/विवादहरू र समाधानका उपायहरू

मुद्दा वा विवाद	विवाद समाधानका संभाव्य उपायहरू
अन्तरबेसीन खानेपानीको उपयोगमा हाल रोयल्टीको व्यवस्था नभएको	मेलम्ची खानेपानी आयोजना जस्ता ठूला खाले अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजनामा कानूनी तथा नीतिगत सुधारका साथ रोयल्टीको व्यवस्था गर्दै पारदर्शी ढंगबाट रोयल्टी प्रभावित क्षेत्रमा वितरण हुने व्यवस्था मिलाउन सकिने तथापी यस विषयमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
अन्तरबेसीन सिंचाईमा हाल रोयल्टीको व्यवस्था नभएको	भेरी बबई डाईभर्सन आयोजना जस्ता ठूला खाले अन्तरबेसीन सिंचाईमा कानूनी तथा नीतिगत सुधारका साथ रोयल्टीको व्यवस्था गर्दै पारदर्शी ढंगबाट रोयल्टी प्रभावित क्षेत्रमा वितरण हुने व्यवस्था मिलाउने तथापी थप अध्ययनको आवश्यकता ।
पानीको बोटलिङ उपयोगबाट प्राप्त भएको रोयल्टीको वितरण	निश्चित विधि र मापदण्डको आधारमा पानी प्रयोग भएको स्रोत क्षेत्रका प्रभावित स्थानीय जनता लक्षित विभिन्न कार्यक्रमहरू एवम् सम्बन्धित स्रोतको संरक्षणको लागि रोयल्टी रकम खर्च हुने व्यवस्था मिलाउने तथापी थप अध्ययनको आवश्यकता ।
पानीको बहुउपयोग गर्दा रय्याफ्टिङ लगायत पानीको मनोरञ्जनात्मक व्यवसायमा पर्न जाने असर	नेपालका त्रिशुली, कालीगण्डकी लगायतका नदीहरूमा रयाफ्टिङ व्यवसाय समेत संचालन हुँदै आएको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै देशका निश्चित नदीहरूको निश्चित लम्बाईको क्षेत्रलाई रयाफ्टिङको लागि उपयोग गर्ने नीतिगत सुनिश्चिता गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । थप अध्ययनको आवश्यकता ।
व्यवसायिक माछापालन गर्दा परम्परागत रूपमा माछामा निर्भर स्थानीय जनताहरूबाट आउन सक्ने विवाद	परम्परागत रूपमा माछाहरूमा निर्भर समुदायलाई निश्चित नदी क्षेत्रमा माछा मार्न दिने वा निर्भर समुदायलाई व्यवसायिक माछापालनको आम्दानीको हिस्साबाट वैकल्पिक व्यवसायको सुनिश्चिता गर्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
जल यातायात, जल मनोरञ्जन, माछापालन आदि गर्दा प्राप्त हुने रोयल्टी वितरण सम्बन्धी विवाद	यसको लागि सम्बन्धित जल यातायात, जल मनोरञ्जन र माछापालन गर्ने नदी, ताल वा तलैया क्षेत्रको अनुमति क्षेत्र प्रष्ट गरेर कानूनले तोकेका आधार र आयोगले तयार गरेको विधिको आधारमा न्यायोचित मापदण्ड बनाई सम्बन्धित सरकारले वितरण गर्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको रोयल्टी प्राप्तीमा तीन तहका सरकारहरूको चासो	ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूचीमा केही व्यवस्था गरिएता पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रको बारेमा थप कानूनी तथा नीतिगत प्रष्टता गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
स्थानीय जनता प्राप्तकर्ता नभएका कारण तिनीहरूको गुनासो (उत्पादन नगर्ने क्षेत्रको असन्तोष)	उत्पादन गर्ने र उत्पादन नगर्ने क्षेत्रका लागि बाँडफाँटको स्पष्ट प्रावधान राख्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
प्राकृतिक स्रोतको वर्गीकरण र स्वामित्व निर्धारण	कानूनमा व्यवस्था गर्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
तथ्याङ्कको उपलब्धता	भरपर्दो, मान्य र मापनयोग्य सूचक र तथ्याङ्काधारको विकास गर्ने
पानी बाँडफाँटको मुद्दा	स्पष्ट प्रावधान तर्जुमा गर्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
विरोधाभासपूर्ण कानूनी प्रावधान	सम्बद्ध निकायहरूसँगको सर्वसम्मतिमा विरोधाभासपूर्ण प्रावधानहरू हटाउने र कानून निर्माणको समयमा त्यस्ता विरोधाभासपूर्ण प्रावधान पर्न सक्ने कुरामा सावधान रहने
रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा पारदर्शिता, निश्चितता र ढिलाइका मुद्दा	प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा अन्तर-सरकारी बाँडफाँटको कुशल, पारदर्शी, अनुमान गर्न सकिने प्रणालीको तर्जुमा गर्ने र यस प्रयोजनका लागि कुशल र पारदर्शी संयन्त्रको प्रावधान राख्ने । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।
राष्ट्रिय सम्पदाबाट प्राप्त रोयल्टी वितरण	अख्तियारवालाहरूसँगको छलफल र विशेष प्रावधानबाट सम्बोधन । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने ।

परिच्छेद १० निष्कर्ष र सुभावहरु

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ४ अर्न्तगतको अनुसूचीमा समावेश गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरु अन्तरगत थप पहिचान गर्नुपर्ने प्राकृतिक स्रोतहरुलाई यस अध्ययन मार्फत पहिचान गरिएको छ । विद्यमान ऐनमा पर्वतारोहण, वन, खानी तथा खनीज, विद्युत, पानी एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु गरी प्राकृतिक स्रोतहरुलाई पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरेतापनि पानी एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको पहिचान नभएको सन्दर्भमा प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त हुने रोयल्टी एकद्वार प्रणाली मार्फत परिचालन एवम् बाँडफाँड गर्न सकिएको थिएन । यस बाहेक पनि कतिपय प्राकृतिक स्रोतहरुमा रोयल्टी संकलनको संभावना हुँदा हुँदै पनि कानून तथा नीतिको अभावमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिएको थिएन ।

यस अध्ययनले पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको पहिचान गरेकोले आगामी दिनहरुमा समग्र रोयल्टी क्षेत्रको उपयुक्त परिचालनको लागि यस अध्ययनले पक्कै पनि महत्वपूर्ण अर्थ राखेछ, जसको निष्कर्षहरु यस प्रकारका रहेकाछन् :

१. प्राकृतिक स्रोतका धेरै परिभाषाहरु पाईन्छन् । यस अध्ययनका निमित्त UN र यसका सहकार्य संस्थाहरुको परिभाषालाई यहाँ उद्धृत गरिएको छ जसले प्रकृतिमा पाईने त्यस्ता प्राकृतिक कच्चा पदार्थहरु जस्ताई मानवीय सिप बेगर वा सिप र प्रविधिको अति कम प्रयोगबाट आर्थिक उत्पादन वा उपभोगको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ'लाई प्राकृतिक स्रोत भनिन्छ । प्राकृतिक रूपमा पाईने यस्ता सम्पदा वा सम्पत्तिहरुले आर्थिक गतिविधिमा कच्चा माल र ऊर्जाको रूपमा मानव समुदाय, राष्ट्र र विश्वलाई वर्तमान अवस्थामा मनग्य लाभ प्रदान गर्दछ वा भविष्यमा थुप्रै फायदाहरु प्रदान गर्ने हैसियत पनि राख्न राख्दछ । यसै अन्तराष्ट्रिय परिभाषाको वरिपरि रहेर नेपालमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७३ को दफा ७ को उपदफा २ को अनुसूची ४ ले प्राकृतिक स्रोतका नियामक परिभाषा गरेको छ जसले पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनीज एवम् पानी तथा अन्य अर्न्तगत हाल रोयल्टी संकलन तथा विरतणको अभ्यासमा नरहेका पानी तथा अन्य स्रोतहरु प्राकृतिक स्रोतहरु भनि पहिचान गरेको छ । यस्ता प्राकृतिक स्रोतका उदाहरणमा हावा, सौर्यको किरण, पानी, खानी तथा खनीज, माटो, ढुंगा, बोटविरुवा, जीवजन्तु र जिवाश्म ईन्धन आदि पर्दछन् । यस्ता स्रोतहरु मानिसको जीवनका लागि खाद्य सुरक्षा, निर्माणजन्य कार्य, कपडा उत्पादन, मल, धातु, पानी, ऊर्जा आदिको रूपमा उपलब्ध हुन्छन् र यसको विवेकपूर्ण उपयोगले देशको अर्थतन्त्रको सबल हुन्छ ।
२. फोहरमैलाको पुनर्प्रयोग (recycling) ले प्राकृतिक स्रोतहरुलाई सुरक्षित गर्छ । OECD को एक रिपोर्टले दीगो व्यवस्थापनले स्रोतको प्रयोगमा पुनर्प्रयोग विधि अपनाउनाले स्रोतबाट हुनसक्ने फाय बढ्दछ जसले उत्पादन, सेवा र उपभोग्य वस्तुहरु हुनसक्ने कार्बन र पानीको वास्तविक मात्रात्मक अवस्था कति छ भन्ने मानाङ्क स्पष्ट देखाउन सक्छ । प्राकृतिक स्रोतहरुको उपभोगबाट निष्कासन हुने फोहरमैला एकप्रकारका उत्पादन हुन् जसले पुनर्प्रयोग विधिबाट प्राकृतिक समग्री र ऊर्जा

मानव समुदायलाई दिनेहुनाले फोहरमैला जस्ता सामग्रीलाई यस अध्ययनमा प्राकृतिक स्रोतको रूपमा मानिएको छ ।

३. पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतको कार्यत्मक परिभाषा: 'पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु' भन्नाले 'अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को परिच्छेद ४, अनुसूची ४ मा उल्लेख भएका ५ प्रकृतिका प्राकृतिक स्रोतहरु अन्तर्गत पाँचौँ बुँदामा उल्लेख गरिको पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु जनाउँछ' । हाल सम्म नेपालमा विद्युत क्षेत्र अर्न्तगत रहेका सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, आणविक ऊर्जा लगायतका अन्य ऊर्जाहरुबाट रोयल्टी संकलनको व्यवस्था नभएको र यस क्षेत्र अर्न्तगत सौर्य ऊर्जा क्षेत्रको व्यवसायिक उत्पादन शुरुवात भएको छ । त्यसैले, यस अध्ययनले 'पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु' को कार्यत्मक परिभाषा तयार पारेको छ जसमा 'पानी जन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु भन्नाले विगतमा रोयल्टी प्राप्त गर्न नसकिएका सौर्य ऊर्जा जस्ता ऊर्जाका संभाव्य क्षेत्रहरु र पानीको बहुउपयोगितासँग सम्बन्धित जलविद्युत क्षेत्र बाहेकको क्षेत्रलाई बुझ्नु पर्दछ' ।
४. पानीजन्य तथा अन्य स्रोतहरुको पहिचान: आयोगले दिएको सन्दर्भ सर्तनामामा अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को परिच्छेद ४, अनुसूची ४ ले निर्दिष्ट गरेका पानीजन्य प्राकृतिक स्रोतहरु जस्तै खानेपानी, पानीको बोटलिड प्रयोग, सिंचाई, जल यातायात, जल मनोरन्जन, माछापालन, भूमिगत जलस्रोत, नदीबाट निकासि गरिने ढुंगा, गिटी, वालुवा, सिल्ट र माटो, तरंगको फ्रिक्वेन्सी, भूतापीय ऊर्जा, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा आदिमा रोयल्टी दिनसक्ने संभावित के के पानीजन्य प्राकृतिक स्रोत हुनसक्छन भनि खोजी र निष्कर्ष निकाल्ने जिम्मेवारी दिएकोमा यस अध्ययनले पानीजन्य प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने संभावित स्रोतहरुको वर्गमा अन्तरबेसीन पानी, अन्तरबेसीन सिंचाई, पानीको बोटलिड प्रयोग, पानीको औद्योगिक उपयोग, भूमिगत जलस्रोत, जल यातायात, जल मनोरन्जन, माछापालन र हाईड्रोजन ऊर्जा रहेको निष्कर्ष निकालेको छ । यसैगरी, अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको परिचालनबाट भविष्यमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सकिने संभावित स्रोतहरुको वर्गमा यस अध्ययनले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा, तापीय ऊर्जा, जिवाश्म ऊर्जा, आणविक ऊर्जा, पेट्रोल, कोईला र दूरसंचार (फ्रिक्वेन्सी) रहेको निष्कर्ष निकालेको छ । आयोगले अध्ययनको दायरामा ढुंगा, गिटी, वालुवा समेत परेकाले पानीजन्य अन्य प्राकृतिक स्रोतमा राखेकाले यिनीहरुलाई समेत यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।
५. प्राकृतिक स्रोतहरुको परिचालनबाट हुनसक्ने समाजिक तथा आर्थिक प्रभाव, विवाद र विवाद निरुपणका उपाय: माथिका बुँदा (२) ले पहिचान गरेका प्राकृतिक स्रोतहरुको परिचालन गर्दा आउन सक्ने संभावित विवाद र विवाद निरुपणका उपायहरु समेतको खोजी गर्ने सिलशिलामा यस अध्ययनले परिच्छेद ७ मा संभावित पाँच मुख्य सकारात्मक र पाँच नकारात्मक समाजिक तथा आर्थिक प्रभावहरु निक्कौल गर्नुको साथै परिच्छेद ९ मा संभावित विवाद र यसका निरुपणका उपायहरुको खोजी गरेको छ । ढुंगा, गिटी, वालुवा, माटो आदि क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा कालीगण्डकी नदी (बागलुङ, पर्वत, म्याग्दी) क्षेत्रमा देखिएको विवादको सन्दर्भलाई यस अध्ययन प्रतिवेदनमा राखिएको छ । यस अध्ययनले अन्तराष्ट्रिय अभ्यास, प्राप्त अध्ययन समाग्रिको पुनरावलोकन र स्थलगत अध्ययनको आधारमा पानीजन्य तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत परिचालन गर्ने संलग्न स्वयं सरोकारवालाहरु, देशको विद्यमान कानून, संलग्न पात्रहरु र प्राकृतिक स्रोत आफै

पनि विवादका स्रोत हुनसक्ने जनाएको छ । यसैगरि, संस्थागत सुदृढीकरण, विधायिकी प्रक्रिया, न्यायिक कार्य र वित्तीय सहयोग जस्ता कदमहरु विवाद निरूपणका उपायहरु हुने खोजी गरिएको छ । तलको तालिकामा विवादहरु र सो को समाधानका उपायहरु राखिएको छ :

मुद्दा वा विवाद	विवाद समाधानका संभाव्य उपायहरु
अन्तरवेसीन खानेपानी आयोजनामा हाल रोयल्टीको व्यवस्था नभएको	मेलम्ची खानेपानी आयोजना जस्ता ठूला खाले अन्तरवेसीन खानेपानी आयोजनामा कानूनी तथा नीतिगत सुधारका साथ रोयल्टीको व्यवस्था गर्दै पारदर्शी ढंगबाट रोयल्टी प्रभावित क्षेत्रमा वितरण हुने व्यवस्थाको आवश्यकता ।
अन्तरवेसीन सिंचाईमा हाल रोयल्टीको व्यवस्था नभएको	अन्तरवेसीन सिंचाईमा कानूनी तथा नीतिगत सुधारका साथ रोयल्टीको व्यवस्था गर्दै पारदर्शी ढंगबाट रोयल्टी प्रभावित क्षेत्रमा वितरण गर्ने व्यवस्थाको आवश्यकता ।
पानीको बोटलिङ उपयोगबाट प्राप्त भएको रोयल्टीको वितरण	निश्चित विधि र मापदण्डको आधारमा पानी प्रयोग भएको स्रोत क्षेत्रका प्रभावित स्थानीय जनता लक्षित विभिन्न कार्यक्रमहरु एवम् सम्बन्धित स्रोतको संरक्षणको लागि रोयल्टी रकम खर्च हुने व्यवस्था मिलाउने ।
पानीको बहुउपयोग गर्दा रय्याफ्टिङ लगायत पानीको मनोरञ्जनात्मक व्यवसायमा पर्न जाने असर	नेपालका त्रिशुली, कालीगण्डकी लगायतका नदीहरुमा रयाफ्टिङ व्यवसाय समेत संचालन हुँदै आएको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै देशका निश्चित नदीहरुको निश्चित लम्बाईको क्षेत्रलाई रयाफ्टिङको लागि उपयोग गर्ने नीतिगत सुनिश्चिता गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।
व्यवसायिक माछापालन गर्दा परम्परागत रूपमा माछामा निर्भर स्थानीय जनताहरुबाट आउन सक्ने विवाद	परम्परागत रूपमा माछाहरुमा निर्भर समुदायलाई निश्चित नदी क्षेत्रमा माछा मार्न दिने वा निर्भर समुदायलाई व्यवसायिक माछापालनको आम्दानीको हिस्साबाट वैकल्पिक व्यवसायको सुनिश्चिता गर्ने ।
जल यातायात, जल मनोरञ्जन, माछापालन आदि गर्दा प्राप्त हुने रोयल्टी वितरण सम्बन्धी विवाद	यसको लागि सम्बन्धित जल यातायात, जल मनोरञ्जन र माछापालन गर्ने नदी, ताल वा तलैया क्षेत्रको अनुमति क्षेत्र प्रष्ट गरेर कानूनले तोकेका आधार र आयोगले तयार गरेको विधिको आधारमा न्यायोचित मापदण्ड बनाई सम्बन्धित सरकारले वितरण गर्ने ।
ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको रोयल्टी प्राप्तिमा तीन तहका सरकारहरुको चासो	ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूचीमा केही व्यवस्था गरिएता पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रको बारेमा थप कानूनी तथा नीतिगत प्रष्टता गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
स्थानीय जनता प्राप्तकर्ता नभएका कारण तिनीहरुको गुनासो (उत्पादन नगर्ने क्षेत्रको असन्तोष)	उत्पादन गर्ने र उत्पादन नगर्ने क्षेत्रका लागि बाँडफाँटको स्पष्ट प्रावधान राख्ने ।
प्राकृतिक स्रोतको वर्गीकरण र स्वामित्व निर्धारण	कानूनमा व्यवस्था गर्ने ।
तथ्याङ्कको उपलब्धता	भरपर्दो, मान्य र मापनयोग्य सूचक र तथ्याङ्काधारको विकास गर्ने
पानी बाँडफाँटको मुद्दा	स्पष्ट प्रावधान तर्जुमा गर्ने ।
विरोधाभासपूर्ण कानूनी प्रावधा	सम्बद्ध निकायहरूसँगको सर्वसम्मतिमा विरोधाभासपूर्ण प्रावधानहरु हटाउने र कानून निर्माणको समयमा त्यस्ता विरोधाभासपूर्ण प्रावधान पर्न सक्ने कुरामा सावधान रहने ।
रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा पारदर्शिता, निश्चितता र ढिलाइका मुद्दा	प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा अन्तर-सरकारी बाँडफाँटको कुशल, पारदर्शी, अनुमान गर्न सकिने प्रणालीको तर्जुमा गर्ने र यस प्रयोजनका लागि कुशल र पारदर्शी संयन्त्रको प्रावधान राख्ने ।
राष्ट्रिय सम्पदाबाट प्राप्त रोयल्टी वितरण	अख्तियारवालाहरूसँगको छलफल र विशेष प्रावधानबाट सम्बोधन ।

६. विगत र विद्यमान अभ्यास, कानून र नीति: यस अध्ययन गर्दाको सर्तनामामा पानी र अन्य प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धित सबै आवश्यक नीति र कानूनी कागजातहरू सङ्कलन, समीक्षा र विश्लेषणका साथै पानीसँग सम्बन्धित र अन्य प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रहरूबाट रोयल्टी सङ्कलन सम्बन्धी विगत र विद्यमान अभ्यासहरू, कानून र नीतिहरूको अध्ययन, समीक्षा र पहिचान गर्नु भनेकोमा यस प्रतिवेदनले पहिचान गरेका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको विवरण तथा संभावित कानूनी र नीतिगत सुधारको बारेमा सम्पादन गरेको छ । हाल पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूमा ढुंगा, गिटी बालुवा गिटी, माटो आदि बाहेक रोयल्टी संकलन र वितरणको अभ्यास आयोगको तर्फबाट नरहेकोले यस विषयमा थप अध्ययन गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ ।

यस प्रतिवेदनको परिच्छेद ३ ले विद्यमान कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्थाका विषयहरू क्रमशः केलाएको छ । यद्यपी, प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित ऐन तथा नीतिहरूमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, आर्थिक विधेयक २०७५ आदि रहेका छन्, तर तालिका ५ ले हाल पहिचान गरेका रोयल्टी संकलनको संभावना भएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सरोकार राख्ने विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थालाई लिपिवद्ध गरेको छ । यस तालिकाको फेहरिस्त लामो भएकोले हाल यसलाई यहाँ राख्न सकिएन ।

७. नीतिगत सुधार: पहिचान गरिएका सबै प्राकृतिक स्रोतहरू हाल व्यवसायिक ढंगबाट सञ्चालनमा आई नसकेको अवस्थामा सबै पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूबाट तत्कालै रोयल्टी संकलनको संभावना नरहेतापनि कानूनी तथा नीतिगत सुधार गर्दा तत्कालै उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने क्षेत्रहरू अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाई, पानीको औद्योगिक उपयोग, पानीको बोटलिङ उपयोग, सौर्य ऊर्जा, फोहोरबाट ऊर्जा, दूरसञ्चार क्षेत्र आदि रहेका छन् । यस प्रतिवेदनको परिच्छेद ४ ले क्षेत्रगत रूपमा निम्नानुसारको कानूनी तथा नीतिगत सुधारको आवश्यकता सुझाव राखेको छ जसको सारांश यस प्रकारको छ : :

जलस्रोत: अन्तरबेसीन जलस्रोत स्थानान्तरण खानेपानी वा सिंचाईको हकमा जलस्रोत ऐन, २०४९ मा परिमार्जन गरी रोयल्टी संकलनको व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यसका बारेमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी जलस्रोत नियमावलीको परिच्छेद-५ मा अन्तरबेसीन खानेपानी, अन्तरबेसीन सिंचाई, भूमिगत जलस्रोत, पानीको औद्योगिक प्रयोग, पानीको बोटलिङ प्रयोग, माछापालन, जल यातायात, जल मनोरञ्जन लगायतको उपयोगमा रोयल्टीको दर तोक्नु, सिंचाई नियमावली २०५६ मा अन्तरबेसीन सिंचाइको लागि रोयल्टीको दर र खानेपानी नियमावली २०५५ मा अन्तरबेसीन खानेपानी र पानीको विभिन्न व्यवसायिक प्रयोजन (औद्योगिक प्रयोजन एवम् पानी बोटलिङ आदि) को लागि रोयल्टीको दर तोक्नु जरुरी छ ।

ठूला स्तरका अन्तरबेसीन खानेपानी र अन्तरबेसीन सिंचाईबाट पानीको उपयोगमा रोयल्टी संकलन गर्ने संभावना देखिएकोले ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयलाई जलस्रोत ऐन, खानेपानी नियमावली एवम् सिंचाई नियमावलीमा आवश्यक संशोधन गरी रोयल्टीको व्यवस्था गर्ने गरी कानूनी तथा नीतिगत सुधारको पहल गर्न सकिने संभावना छ । त्यसैले यसको लागि आयोगले

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय र खानेपानी मन्त्रालयसँग थप छलफल, समन्वय एवम् थप अध्ययनको लागि यथाशिघ्र पहल गर्न यो प्रतिवेदन सुभावा राख्दछ ।

पानीको बोटलिङ उपयोग: पानीको बोटलिङ सम्बन्धी उद्योगहरूको हाल ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय एवम् खानेपानी मन्त्रालय जस्ता जलस्रोत क्षेत्रका प्रमुख सरकारी निकायहरूसँग बिना सहकार्य उद्योग विभागको तर्फबाट मात्र अनुमतिपत्र दिने व्यवस्था भएकाले यो अवस्थालाई सुधार्न आवश्यक छ । यसबाट अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पानीको निर्यात हुने संभावना भएकाले^१ यस विषयमा रोयल्टी संकलन एवम् समग्र क्षेत्रको प्रष्ट कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक छ र सो का लागि यस विषयसँग सरोकारराख्ने निकायहरूसँग समन्वय गरी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्न आयोगले यथाशिघ्र आवश्यक कदम चाल्न यो प्रतिवेदन सुभावा राख्दछ ।

व्यवसायिक माछापालन, जल मनोरञ्जन, पानीको औद्योगिक उपयोग, जल यातायात: यी विषयहरूमा यो अध्ययनबाट राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा रोयल्टी संकलन र वितरण सम्बन्धी अध्ययन, कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूका बारेमा संक्षिप्त अध्ययन मात्र गर्न सकियो र यी विषयमा गरिएको हालको संक्षिप्त खोजले पर्याप्त जानकारी अन्वेषण गर्न नसकेकाले व्यवसायिक माछापालन, जल मनोरञ्जन, पानीको औद्योगिक उपयोग, जल यातायात लगायतका क्षेत्रहरूको बारेमा क्षेत्रगत तथा नीतिगत विस्तृत संभाव्यता अध्ययन गरी यी प्राकृतिक स्रोतहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्ने सकिने संभावनाको बारेमा थप अध्ययन गर्न यो प्रतिवेदन सुभावा राख्दछ ।

ऊर्जा क्षेत्र: विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) पारित भएको अवस्थामा समग्र विद्युत क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको कानूनी ढोका खुल्ने छ र उक्त ऐन पश्चात तयार बनाइने नियमावलीमा हालको लागि सौर्य ऊर्जा, तापीय ऊर्जा (कोईलामा आधारित) क्षेत्रबाट पनि रोयल्टी संकलनको संभावना हुन्छ । हाल पहिचान गरिएका अन्य ऊर्जाका क्षेत्रहरूबाट भविष्यमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने भएतापनि अहिलेको अवस्थामा यी बाट रोयल्टी संकलनको संभावना देखिन्छ । ऊर्जा क्षेत्र अर्न्तगत जलविद्युत क्षेत्रबाट नेपाल सरकारलाई रोयल्टी प्राप्त हुँदै आएको छ भने थप रोयल्टीको व्यवस्था प्रस्तावित विद्युत ऐनको परिधिभित्र रही निर्माण गरिने नियमावलीमा निर्भर रहने देखिन्छ ।

दूरसञ्चार क्षेत्र: नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट प्राप्त सुभावाहरू अनुसार रोयल्टी व्यवस्थापनको लागि स्पष्ट कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाको आवश्यकता देखिएकोले यस सन्दर्भमा थप अध्ययन गर्नुपर्ने, रोयल्टी पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था नरहेको र रोयल्टीका दरहरू दूरसञ्चार सेवा अनुसार फरक फरक कायम भएमा सेवा अनुसारको रोयल्टीका दरहरू उपयुक्त हुने देखिएको छ । दूरसञ्चार क्षेत्रबाट उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी/दस्तुर नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुँदै आएकोले यसरी प्राप्त हुने रोयल्टीलाई आयोगको दायरामा ल्याई न्यायोचित वितरण गर्नको लागि नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणसँग छलफल, समन्वय र कानूनी तथा नीतिगत सुधारको लागि पहल यो प्रतिवेदन सुभावा राख्दछ ।

^१ नेपालले विगत १५ वर्ष अघिदेखि छिटफुट रुपमा पानी निर्यात गरे पनि यही २०७८ सालको मार्ग, पुस र माघ (३ महिना) को अवधिमा २४ करोड ३५ लाख ४५ हजार रुपैया बराबरको पानी अष्ट्रेलिया, यूई, पोल्याण्ड, जापान र वेलायतमा निर्यात भइरहेको छ । गतवर्ष यो पानी भारत, चीन, कतारमा ६ करोड ३ लाख ८१ हजार बराबरको पानी निर्यात भएको भन्सार विभागले जानकारी दिएको छ (कान्तिपुर दैनिक २०७८ फाल्गुन २३) ।

ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि: ढुंगा, गिटी, बालुवा आदिको उत्खनन् गर्ने अधिकार संविधानतः स्थानीय सरकारमा रहेको सन्दर्भमा हाल विद्यमान अवस्था अर्न्तगत उत्खनन् भैरहेको नदीजन्य एवम् खानीजन्य उत्खनन् संघीय सरकारबाट गर्न सकिने कानूनी आधार देखिँदैन । यद्यपी, ढुंगा, गिटी, बालुवाको निकासी लगायत राष्ट्रिय महत्वका संभावित ठूला उत्खनन् परियोजनाहरुबाट संघमा रोयल्टी संकलन गर्ने संभावना रहेको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा, नेपालको संविधान अनुसार ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खनन्को विषय, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारको विषय रहेको अवस्थामा कुन कुन क्षेत्र वा क्षमतामा ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो स्थानीय सरकारलाई उत्खनन् गर्न दिने र कुन कुन क्षेत्रको उत्खनन् सिधै खानी तथा भूगर्भ विभागको माताहतमा संघ सरकारको तर्फबाट गर्ने प्रष्ट कानूनी व्यवस्था गरी अस्पष्टताहरु (संघीय सरकार, प्रदेश सरकार एवम् स्थानीय सरकार) लाई सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरुसँगको छलफल, समन्वय र आवश्यकताको आधारमा नेपाल सरकारले थप अध्ययन समेत गरी स्पष्ट पार्नुपर्ने देखिन्छ र सो का लागि आयोगले यथाशिघ्र पहल गर्न यो प्रतिवेदन सुझाव राख्दछ ।

८. **अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास:** यस अध्ययन कार्यको एक अंशमा पानी सम्बन्धित र अन्य प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रहरुबाट रोयल्टी सङ्कलन र वितरणका बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरुको अध्ययन, विश्लेषण र पहिचान पनि गर्नु थियो । तसर्थ यस प्रतिवेदनको परिच्छेद ५ ले रोयल्टी संकलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरुको अध्ययन, विश्लेषण र पहिचान गरी केही खोज विवरणहरु अनुसूची ८-११ मा राखेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरुका अध्ययन गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरु मध्ये हाईड्रोजनको अधिकतम उपयोगको सन्दर्भमा विश्वका विभिन्न देशहरुले अध्ययन, अनुसन्धान एवम् कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गरेर यस क्षेत्रलाई भविष्यको व्यापक संभावना बोकेको प्राकृतिक स्रोतको रूपमा उपयोग गर्न खोजेको स्पष्ट देखिन्छ । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित अधिकांश प्राकृतिक स्रोतहरुमा रोयल्टी संकलन र वितरणको खासै अभ्यास अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा रहेको अहिलेको अवधि र उपलब्ध स्रोतको आधारमा गरेको पुनरावलोकन अध्ययन कार्यले ठोस निचोड प्राप्त गर्न नसकेकाले व्यवसायिक माछापालन, पानीको मनोरञ्जनात्मक प्रयोग, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, भूतापीय ऊर्जा लगायतका प्राकृतिक स्रोतहरुमा रोयल्टीको व्यवस्थाको बारेमा आगामी समयमा थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न यो प्रतिवेदन सुझाव राख्दछ ।
९. **रोयल्टी संकलनका लागि कानूनी र संस्थागत व्यवस्था:** यस अध्ययनको पानी र अन्य प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रबाट रोयल्टी असुलीका लागि कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गर्नेबारे सुझावका विषयमा गरिएको खोजले यस प्रतिवेदनको परिच्छेद ६ मा पानीजन्य तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र रोयल्टीसँग सम्बद्ध हुनसक्ने विद्यमान संस्थागत संयन्त्रको खोज गरेको छ, जो यस प्रकारका रहेका छन्:

क्रस	प्राकृतिक स्रोत	प्रमुख संस्था	अन्य संस्थागत संयन्त्र
१	अन्तरबेसीन खानेपानी	खानेपानी मन्त्रालय	खानेपानी विभाग, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
२	पानीको व्यवसायिक उपयोग (बोटलिङ)	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	उद्योग विभाग, खानेपानी मन्त्रालय, खानेपानी विभाग, भूमिगत जलस्रोत विकास बोर्ड, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु
३	अन्तरबेसीन सिंचाई	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय	सिंचाई विभाग, जल तथा ऊर्जा आयोग, सम्बन्धित सिंचाई आयोजना, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरु

क्रस	प्राकृतिक स्रोत	प्रमुख संस्था	अन्य संस्थागत संयन्त्र
			स्थानीय तहहरू
१७	दूरसंचार क्षेत्र	सूचना तथा संचार मन्त्रालय	नेपाल दूरसंचार प्राधिकरण, सम्बन्धित दूरसंचार सेवा प्रदायक कम्पनीहरू, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरू
१८	ढुंगा, गिटी, वालुवा आदि	उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	खानी तथा भूगर्भ विभाग, सम्बन्धित उत्खननकर्ता, सम्बन्धित प्रदेश, सम्बन्धित स्थानीय तहहरू

तालिकामा उल्लेखित संस्थागत संयन्त्रहरूसँग समन्वय गरी प्राप्त हुने रोयल्टीको वितरणको हिस्सा निर्धारण आयोगले संघ, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहको विभाज्य कोषमा पठाउनको लागि सिफारिस गर्ने गर्दछ । विगतका यही संस्थागत संयन्त्रबाट नै हाल पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूबाट गरिने रोयल्टी संकलन र वितरणको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ, यसका लागि अलग्गै संयन्त्र स्थापना गर्नुपर्ने थप आवश्यकता यो अध्ययनले पाएन । कानूनी अवस्था र सुधारको आवश्यकताबारे बुँदा ४ र ५ मा उल्लेख गरी सकिएको छ ।

१०. रोयल्टी वितरणका आधार र विधिहरू: यस अध्ययनको एक महत्वपूर्ण पाटो पानी सम्बन्धी र अन्य प्राकृतिक स्रोत क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन र वितरणको आधार तय गर्ने थियो । यस प्रतिवेदनको परिच्छेद ८ ले रोयल्टी वितरणका आधारहरू, स्थानीय सरकारहरू, प्रदेश सरकारहरू र संघको बीच रोयल्टीको हिस्सा निर्धारण र बाँडफाँडका बारेमा खोज गरेको छ ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई प्रभावित क्षेत्रमा समन्यायिक ढंगबाट वितरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । हाल उपयोग गरिँदै आएका प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त रोयल्टी नेपाल सरकारले सम्बन्धित प्रभावित प्रदेश र सम्बन्धित प्रभावित स्थानीय तहहरूमा पठाउँदै आएको भएतापनि यसरी प्राप्त भएको रोयल्टीलाई प्रष्ट मापदण्ड बनाई प्रभावित क्षेत्रमा वितरण भएको देखिन्न । त्यसैले स्थानीय तह र प्रदेश सरकारलाई प्राप्त हुने रोयल्टीलाई सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले स्पष्ट मापदण्ड बनाई नकरात्मक प्रभाव न्यूनीकरणको लागि वितरण गर्न यो प्रतिवेदन सुझाव राख्दछ ।

११. दूरसञ्चार क्षेत्रमा रोयल्टी वितरणको संभावित विधि: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले बुँदा ८ मा व्यवस्था गरे भैं हाल नेपाल सरकारले पर्वतारोहण, खानी तथा खनिज, विद्युत, वन लगायतका क्षेत्रमा प्राप्त रोयल्टीलाई प्रभावको आधारमा वितरण गरेको छ । दूरसञ्चार क्षेत्रको हकमा प्रभावको आधारमा रोयल्टी वितरण गर्ने उपयुक्त विधि निर्माण सहज देखिँदैन । नेपाल दूरसंचार प्राधिकरणले नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टीलाई दूरसञ्चार प्राधिकरणको कोषमा जम्मा गरी प्राधिकरणले सो रकम दूरसञ्चार क्षेत्रकै विकासमा लगाउने नीति बनाउन सुझाव समेत दिएको छ । त्यसैले, दूरसञ्चार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई ग्रामीण दूरसञ्चार कोष निर्माण गरी स्पष्ट कोष खर्च गर्ने मापदण्ड बनाई ग्रामीण क्षेत्रमा दूरसञ्चार सेवालाई प्रभावकारी ढंगले विस्तार गर्ने विधि अबलम्बन गर्न उपयुक्त हुने यस अध्ययनले देखाएतापनि दूरसञ्चारको फ्रीक्वेन्सी जस्तो गंभीर विषयको संवेदनशिलतालाई मध्यनजर गरी थप अध्ययनको दायरा बढाई र अन्य सरोकारहरूको बीच गहन छलफल गरी रोयल्टीबारे निर्णय लिने प्रक्रियाको यथाशिघ्र पहल गर्न यो प्रतिवेदन सुझाव राख्दछ ।

सन्दर्भ सूची

- André Boekhoudt, Lars Behrendt, KPMG International Taxes and incentives for renewable energy
- Biraj Singh Thapa, Phd, Assistant Professor and Team Leader, A Presentation on Green Hydrogen Economy Contributing to Carbon Neutral and Energy Independent Nepal, Kathmandu University, February 2022
- Deependra Neupane, Sagar Kafle, Kaji Ram Karki, Dae Hyun Kim, Prajal Pradhane, Solar and wind energy potential assessment at provincial level in Nepal: Geospatial and economic analysis
- Department of Water Resources and Irrigation Ministry of Energy, Water Resources, and Irrigation Government of Nepal, Irrigation Master Plan, November 2019
- Dibesh Shrestha, A Presentation on Private Water Tankers Operators in Kathmandu: Analysis of Water Transfer and Services
- Edie newsroom 22 November 2012. <https://www.edie.net/news/5/20-of-Earths-natural-resource-use-goes-to-waste/23607/#:~:text=One%2Dfifth%20of%20the%20world's, costs%20of%20raw%20materials%20use.>
- GES (Glossary of Environment Statistics), Studies in Methods, Series F, No. 67, United Nations, New York, 1997
- International Energy Agency, Germany 2020 Energy Policy Review.
- John W. Lund, Aniko N. Toth, Direct utilization of geothermal energy 2020 worldwide review, Geothermics, Volume 90, 2021, 101915, ISSN 0375-6505, <https://doi.org/10.1016/j.geothermics.2020.101915>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0375650520302078>)
- Krishna Bahadur Sodari, Amrit Man Nakarmi, Electricity Generation Potential of Municipal Solid Waste of Nepal and GHG Mitigations, Jan 2018
- Legal Provision in China, Regulations on the Payment of Royalty for the Exploitation of Offshore Petroleum Resources, 1989
- Malla, Rabin & Sapkota, Aashis & Prajapati, Palpasa. (2019). Estimation of water use coefficient for assessing industrial water demand of various industries of Kathmandu valley. V. 21-26.
- NNRFC (National Natural Resources and Fiscal Commission), A Consultant Service for Managing Hydropower Royalty Distribution Issues, 2078 BS
- NNRFC (National Natural Resources and Fiscal Commission), Develop quantifiable and measurable sectoral indicators for determining inter government (among sub national government) share of benefits from mobilization of natural resources, 2076 BS

Nirjan Rai, Saumitra Neupane, Shreeya Rana, Devesh Belbase, and Vimal Khawas, Built on Sand an Examination of the Practise of Sand Mining In South Asia with Reflections from Mahakali and The Testa Rivers

Santa M. Rai , Tara N. Bhattarai , and Durga Khatiwada, Hot Water Springs (Thermal Springs) in Nepal: A Review on Their Location, Origin, and Importance

The Law on Royalties, which was passed on November 25, 2009, by the XIIth National Assembly of the Socialist Republic of Vietnam at its 6th session. President of the Socialist Republic of Vietnam NGUYEN MINH TRIET

United Nations Environment Programme Global Environment Facility , Solar and Wind Energy Resource Assessment in Nepal (SWERA), July, 2008

United Nations Environment Programme Global Environment Facility , Solar and Wind Energy Resource Assessment in Nepal (SWERA), July, 2008

UN, EC, IMF, OECD, WB (United Nations, European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, World Bank), 2005, Handbook of National Accounting: Integrated Environmental and Economic Accounting 2003, Studies in Methods, Series F, No.61, Rev.1, Glossary, United Nations, New York, para. 7.42, EA.1

Water and Energy Commission Secretariat, Water Resources of Nepal in the Context of Climate Change, 2011, Singh Durbar Kathmandu

Water Code of Philippines

XIIth National Assembly of the Socialist Republic of Vietnam , The Law on Royalties, November 25, 2009

<http://biruwa.net/2018/09/fish-industry-nepal/>

http://www.petroleumnepal.gov.np/content/exploration_activities.html

<http://www.raftnepal.com/>

<https://globalelectricity.org/capacity-building-activities/workshop-wind-energy-nepal/>

https://www.google.com/search?q=image+due+to+flood+in+melamchi&newwindow=1&rlz=1C1GTPM_enNP984NP984&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj6sqjmkbH2AhXG4zgGHVEgAYsQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1366&bih=625&dpr=1#imgrc=eb8C58o_Dj--WM_

<https://www.himalkhabar.com/news/128438>

<https://www.hydropower.org/blog/solar-energy-with-pumped-storage-hydro-in-nepal>

<https://www.iea.org/reports/hydrogen>

<https://www.nepalpress.com/2021/08/14/88005/>

सन्दर्भ कानूनी दस्तावेजहरू (कानून किताब व्यवस्था समितिद्वारा प्रकाशित सामग्रीहरू)

Article 20: Royalty for the use of Water Body, Russian Federation, May 2006
Green Hydrogen Coordination Committee, A Report on Green Hydrogen in Nepal: A Preliminary Study
Mines and Minerals (Development and Regulation) Act, 1957
National Renewable Energy Framework, 2017
Water Law of the Peoples Republic of China, 1988

खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२
खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली २०५६
खानेपानी तथा सरसफाई नीति २०७१,
खानेपानी नियमावली २०५५,
खानेपानी महशुल (असुल उपर गर्ने) नियमावली २०५०
ग्रामीण ऊर्जा नीति, २०६३
विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७)
सिंचाई नियमावली २०५६,
सिंचाई नीति २०७०,
पर्यटन ऐन, २०३५
फोहरमैला व्यवस्थापन नियमावली, २०७०
पानी जहाज दर्ता ऐन २०२७
पेट्रोलियम नियमावली, २०४१
जलचर (ठेक) नियम, २०१९
जलयात्रा नियमावली, २०६३
जलस्रोत ऐन २०४९
जलस्रोत नियमावली, २०५०
जल उत्पन्न विपद व्यवस्थापन नीति २०७२,
जैविक ऊर्जा रणनीति, २०७३
नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान परिचालन कार्यविधि, २०७३
नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति , २०७३

नेपालको व्यापारिक पानी जहाजको भण्डा सम्बन्धी ऐन २०२७
नेपालको संविधान
नेपाली पानी जहाज दर्ता नियमावली २०२८
नेपाल खानेपानी संस्थान ऐन २०४६,
नेपाल पानी जहाज (प्रमाणपत्र र रोजनामचा) ऐन २०२७
भूउपग्रह नीति २०७७
भूमिगत जलस्रोत व्यवस्थापन नीति २०६९
मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५६
अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४
आर्थिक ऐन २०७५
दूरसञ्चार ऐन, २०५३
दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति, २०६९
दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति (पहिलो संशोधन),
२०७३
ब्रोडब्याण्ड नीति, २०७१
साईबर सुरक्षा नीति, २०७७
सार्वजनिक निजी सहकारी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७६
सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२
स्थानीय तह संचालन ऐन २०७४
स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
राष्ट्रिय खनीज नीति, २०७४
राष्ट्रिय ऊर्जा दक्षता रणनीति, २०७५
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९
राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४
राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९
राष्ट्रिय परमाणु नीति, २०६४
राष्ट्रिय जलस्रोत नीति २०७७
रेडियोधर्मी पदार्थ (उपयोग तथा नियमन) ऐन, २०७७

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ सिंचाई गुरुयोजना २०१९ ले पहिचान गरेका ठूला सिंचाई आयोजनाहरू

SN	Ref	Project / Option (ha)	Irrigable Area	Existing Area	Water Available	New Area	Deficit Area	Installed MW
			1	2	3	4	5	6
1	W	Bheri-Babai Diversion Multipurpose	45,111	42,467	45,111	2,644	0	73
	W.1	Transfer only						
	W.2	Transfer + Nalsingad dam						
	W.3	Transfer + Uttar Ganga dam						
2	W.4	Karnali Diversion	40,628	7,632	40,628	32,996	0	80
3	W.5	Madi Dang Diversion	35,639	19,458	17,107		18,532	61
4	W.6	Naumure Dam, Rapti Kapilbastu Diversion	86,874	15,226	51,256	36,030	35,618	343
		Subtotal (West)	208,252	84,783	154,102	71,670	54,150	312
5	C	Kaligandaki Tinau Diversion						
	C.1	No reservoir	149,830	52,455	31,464		118,366	244
	C.2	Andikhola dam			41,953		107,877	424
6	C.3	Kaligandaki Nawalparasi Diversion	11,539	2,080	11,539	9,459	0	4
7	C	Trishuli-Shaktikhor Diversion						
	C.4	No reservoir	34,892	12,785	20,586	7,801	14,306	no HP
	C.5	Bhudhi-Gandaki dam			34,892	22,107	0	1,200
		Subtotal (Central)	196,261	67,320	88,384	31,566	107,877	1,628
8	E.1	Sunkoshi Marin Diversion	170,462	108,880	54,548		115,914	33
	E.2	Sunkoshi Kamala Diversion	181,802	61,009	129,079	68,070	52,723	44
	E	Sunkoshi Marin + Kamala						
	E.3	Dudhkoshi HPP	352,264	169,889	236,350	66,461	115,914	
	E.4	Sunkoshi 3 HPP			352,264	171,500	0	
9	E	Tamor Morang Diversion						117
	E.5	No reservoir	113,743	70,000	45,497		68,246	
	E.6	Tamor 3 HPP			113,743	43,743	0	
10	E.7	Kankai Multipurpose	39,639	6,643	39,639	32,996	0	90
11	E.8	Chatara Barrage	66,482	47,993	66,482	18,489	0	
		Subtotal (East)	572,128	294,525	572,128	333,189	0	1,628
		Grand Total	976,641	446,628	814,614	436,425	162,027	3,568
		Selected Priority Projects Total	854,932	405,662	711,437	305,402	143,495	727

अनुसूची २ कोशी, नारायणी र कर्णाली बेसीनमा भूमिगत जलस्रोत

Basin (MCM/yr)	Net total groundwater recharge (MCM/yr)			
	Half of cultivable area irrigated with groundwater water			
	Bhabar Zone	Seepage Zone	Terai Zone	Total
Jhapa	434	155	258	847
Morang	418	100	345	863
Sunsari	264	100	357	721
Saptari	342	197	250	789
Siraha	247	112	213	572
Dhanusha	176	65	219	460
Mahotari	234	49	200	483
Sarlahi	261	124	162	547
Rautahat	220	88	135	443
Bara	361	41	195	597
Parsa	470	37	154	661
Koshi Basin	3427	1068	2487	6983
Chitwan	222	63	262	547
Nawalparasi East	133	124	159	416
Nawalparasi West	68	59	85	212
Rupandehi	263	256	478	997
Kapilbastu	280	175	237	692
Narayani Basin	966	677	1221	2864
Dang	130	9	185	324
Bardiya	211	185	363	759
Banke	320	167	145	632
Kailali	522	73	269	864
Kanchanpur	320	135	334	789
Karnali Basin	1503	569	1296	3368
Total	5,896	2,314	5,004	13,215

अनुसुची ३ विद्युत विकास विभागमा अनुमति प्राप्त सौर्य ऊर्जा आयोजनाहरुको विवरण

सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी विद्युत विकास विभागको तथ्यांक				
क्रस	विवरण	संख्या	कुल क्षमता	कैफियत
१	सर्वे लाईसेन्सको लागि निवेदन पेश	३३	४०७.९	
२	सर्वे लाईसेन्स जारी	२३	५८८.९	
३	निर्माण लाईसेन्सको लागि निवेदन पेश	९	५९.५९	
४	निर्माण लाईसेन्स जारी	१६	९२.९७	
५	निर्माण सम्पन्न	४	२०.१८	
	कुल	८५	११६९.५४	

Application for Survey License (DoED) as of Dec 21, 2021

S N	Project	Capacity (MW)	Promoter	Latitude N		Longitude E		VDC/District
1	Green Light Solar power Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 55' 18"	26° 55' 46"	85° 56' 41"	85° 56' 53"	
2	Evergreen Solar Power Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 55' 23"	26° 55' 46"	85° 56' 22"	85° 56' 39"	
3	Clean Energy Solar power Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 42' 35"	26° 42' 53"	86° 27' 59"	86° 28' 19"	
4	Utility Scale Grid Tied Solar PV Project	10	Prime Power Pvt. Ltd	27° 00' 28"	27° 00' 48"	85° 18' 58"	85° 19' 17"	Gamhariya Birta (Rautahat)
5	Saurya Urja PV Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 36' 40"	26° 37' 16"	86° 43' 33"	86° 44' 30"	Terahota, Rayapur (Saptari)
6	Green Energy Solar PV Project, Saptari	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 36' 58"	26° 37' 33"	86° 42' 30"	86° 43' 28"	Khoksar Parbaha (Saptari)
7	Solar Village PV Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	26° 38' 00"	26° 38' 37"	86° 43' 20"	86° 44' 20"	Khoksar Parbaha (Saptari)
8	Aruna Solar PV Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	27° 03' 56"	27° 04' 30"	85° 35' 08"	85° 35' 59"	Netraganj (Sarlahi)
9	Surya Urja Solar PV Project	10	Pro Solar Energy Pvt Ltd	27° 04' 35"	27° 05' 08"	85° 34' 34"	85° 35' 23"	Netraganj (Sarlahi)
10	Dhalkebar Solar PV Project	7	Eco Solar Power Company Pvt. Ltd	26° 41' 57"	26° 42' 10"	86° 27' 39"	86° 27' 40"	
11	Lamahi Solar Project	3	Gorkha Congenial Energy and Investment Pvt. Ltd.	27° 51' 00"	27° 52' 00"	82° 30' 45"	82° 31' 55"	Chaulahi (Dang)
12	Lalbandhi Solar PV Project	10	Eco Gham Power Company Pvt. Ltd.	27° 04' 34"	27° 04' 39"	85° 35' 52"	85° 36' 10"	Lalbandi (Sarlahi)
13	Rupani Solar Project	4	Surreal Power Pvt. Ltd	26° 38' 11"	26° 38' 24"	86° 43' 34"	86° 43' 44"	Sambhunath (Saptari)

S N	Project	Capacity (MW)	Promoter	Latitude N		Longitude E		VDC/District
14	Subha Solar PV Project	9.9	Subha Group & Power Company Pvt. Ltd	27° 40' 10"	27° 40' 29"	85° 51' 09"	85° 51' 29"	Lisankhu (Sindhupalchok)
15	Ankuse Solar PV Project	10	Sital Power Pvt. Ltd.	26° 52' 30"	26° 54' 01"	85° 49' 20"	85° 51' 27"	Aurahi, Bijayalpura, Hatisarwa (Mahottari)
16	Utility Scale Grid Tied Solar PV Project	80	Mithila Energy Pvt. Ltd.	26° 54' 01"	26° 56' 26"	85° 49' 20"	85° 53' 34"	Gaushala, Hathilet (Mahottari)
17	10 MW AC Solar PV Plant Block 1	10	Advik energy Limited	28° 49' 06"	28° 49' 22"	80° 37' 17"	80° 37' 39"	Godawari (Kailali)
18	10 MW AC Solar PV Plant Block 2	10	Advik energy Limited	28° 48' 46"	28° 49' 05"	80° 37' 08"	80° 37' 27"	Godawari (Kailali)
19	Malta Solar PV Project	1	Pashupati Energy Development Company P. Ltd.	27° 29' 32"	27° 29' 35"	85° 16' 30"	85° 16' 34"	
20	Gami Solar Energy Project	3	Gami Telecom Solutions and Infrastructure Pvt. Ltd.	26° 56' 00"	26° 56' 09"	85° 54' 54"	85° 55' 09"	Begadawar (Dhanusha)
21	Shivraj Solar Power Plant	10	Lumbini Energy and Multiple Pvt. Ltd	27° 34' 19"	27° 34' 58"	82° 49' 18"	82° 49' 28"	Jawabhari (Kapilbastu)
22	Ankuse Solar PV Project	10	Green Village Ventures Pvt. Ltd.	26° 52' 38"	26° 54' 17"	85° 49' 47"	85° 50' 35"	Aurahi, Pasupatinagar (Mahottari)
23	Juretol Solar PV Project	10	Green Village Ventures Pvt. Ltd.	26° 55' 55"	26° 56' 25"	85° 52' 20"	85° 54' 10"	Kisan Nagar (Mahottari)
24	Hattisawara Solar PV Project	10	Pawan Energy Pvt. Ltd.	26° 51' 17"	26° 52' 30"	85° 52' 03"	85° 52' 52"	Hatisarwa (Mahottari)
25	Bhangaha Solar Project	10	Pawan Energy Pvt. Ltd.	26° 52' 39"	26° 54' 18"	85° 52' 15"	85° 52' 50"	Hatisarwa (Mahottari)
26	Dadatol Solar PV Project	30	Mithila Energy Pvt. Ltd.	26° 54' 48"	26° 55' 53"	85° 52' 20"	85° 54' 10"	Kisan Nagar, Pasupatinagar

S N	Project	Capacity (MW)	Promoter	Latitude N		Longitude E		VDC/District
								(Mahottari)
27	Bholatol Solar PV Projects	30	Mithila Energy Pvt. Ltd	26° 53' 45"	26° 54' 48"	85° 53' 00"	85° 54' 50"	Pasupatinagar (Mahottari)
28	Amarawati Solar Project Part 2	10	Amarawati Solar Energy Pvt. Ltd	28° 48' 40"	28° 49' 05"	80° 37' 29"	80° 37' 46"	Godawari (Kailali)
29	Amarawati Solar Project Part 1	10	Amarawati Solar Energy Pvt. Ltd	28° 49' 06"	28° 49' 24"	80° 37' 40"	80° 37' 58"	Godawari (Kailali)
30	Sarlahi Saurya Urja Project	10	Lotus Green Energy Private Limited	26° 48' 39"	26° 48' 58"	85° 23' 38"	85° 23' 60"	Gadahiyabairi (Sarlahi)
31	10 Solukhumbu MW Solar PV Plant	10	Gham Kheti Pvt. Ltd.	27° 25' 00"	27° 25' 11"	86° 35' 54"	86° 36' 25"	Tingla (Solukhumbu)
32	Mirchaiya-1 Solar PV Project	10	Diya Energy Pvt.Ltd.	26° 50' 24"	26° 51' 57"	86° 15' 26"	86° 16' 23"	
33	Mirchaiya-2 Solar PV Project	10	Diya Energy Pvt.Ltd.	26° 50' 24"	26° 51' 36"	86° 14' 28"	86° 15' 26"	

Survey License Issued Projects (DoED) as of Dec 21, 2021

S No	Project	Capacity (MW)	Promoter	Latitude N		Longitude E		VDC/District
1	Bhadrapur Solar PV Project	5	Rairang Hydro power Development Company Ltd	26° 32' 28"	26° 32' 35"	88° 03' 13"	88° 03' 25"	Bhadrapur NP (Jhapa)
2	Grid Connected Solar PV Project, Birendranagar Surkhet	1.2	G.C.Solar Energy Group	28° 33' 36"	28° 33' 43"	81° 37' 34"	81° 37' 43"	Birendranagar N.P. (Surkhet)
3	Grid Connected Solar PV Project, Lamahi	10	Pioneer Energy Pvt. Ltd	27° 52' 30"	27° 52' 50"	82° 25' 36"	82° 25' 50"	Satbariya (Dang)
4	Grid Connected Solar PV Project, Lamahi I	10	Progressive Energy Pvt. Ltd	27° 52' 30"	27° 52' 42"	82° 25' 54"	82° 26' 08"	Satbariya (Dang)
5	Grid Connected Harmony Solar Farm, Bardiya	5	Harmony Solar Pvt. Ltd	28° 29' 00"	28° 29' 36"	81° 19' 27"	81° 19' 44"	Neulapur (Bardiya)
6	Grid connected Solar Power Project, Lamjung	3	Solar Himalaya Pvt. Ltd.	28° 06' 50"	28° 07' 03"	84° 28' 42"	84° 29' 06"	Chakratirtha (Lamjung)
7	Kalikhola Solar PV Project	3	Goodluck Global Power Energy Pvt. Ltd	27° 55' 00"	27° 55' 08"	85° 07' 20"	85° 07' 38"	Bidur N.P. (Nuwakot)
8	Birgunj Solar PV Project	7	Kantipur Energy Investment & Construction Pvt. Ltd.	27° 00' 31"	27° 01' 09"	84° 55' 12"	84° 55' 34"	Itiyahi (Bara)
9	Kalikhola Solar PV Project	7	Goodluck Global Power Energy Pvt. Ltd	27° 55' 14"	27° 55' 27"	85° 06' 31"	85° 07' 07"	Bidur N.P. (Nuwakot)
10	Mithila Solar Project	5	Solar Star Pvt. Ltd.	26° 55' 25"	26° 56' 18"	85° 59' 20"	86° 00' 00"	Hariharpur (Dhanusha)
11	Bhawanipur Solar Power Project	5	Nepal Petroleum Trade Links Pvt. Ltd.	27° 08' 08"	28° 08' 25"	84° 58' 51"	84° 59' 11"	Jitpur Bhawanipur (Bara)
12	Lamadada Lalpur Solar PV Project	100	Panas Energy Pvt. Ltd	26° 49' 02"	26° 51' 33"	86° 21' 21"	86° 23' 46"	Durgapur (Siraha)

13	Jira Bhawani Sedawa PV Project	7.7	Tarai Solar Pvt. Ltd.	27° 12' 02"	27° 12' 20"	84° 43' 30"	84° 43' 45"	Sedhawa (Parsa)
14	Pratappur Solar PV Project	10	National Solar Power Company	27° 25' 00"	27° 25' 13"	83° 48' 39"	83° 48' 56"	Pratappur (Nawalparasi)
15	Belbari Solar PV Project	10	Shreeyanshi Urja Pvt. Ltd.	26° 38' 20"	26° 39' 30"	87° 23' 55"	87° 25' 55"	Belbari (Morang)
16	Bhangaha Solar PV Project, Mahottari	100	Mithila Energy Pvt. Ltd.	26° 48' 50"	26° 51' 10"	85° 49' 04"	85° 52' 27"	Lo harpatti (Mahottari)
17	Tek Samundra Solar PV Project, Thakurbaba	5	Tek Samundra Khetibari Pvt. Ltd.	28° 26' 57"	28° 27' 30"	81° 18' 23"	81° 19' 00"	Neulapur (Bardiya)
18	Parwanipur Solar PV Project	8	Api Power Company Ltd.	27° 04' 50"	27° 05' 05"	84° 56' 14"	84° 56' 25"	Rampur Tokani (Bara)
19	Udyapur Solar PV Project	10	Sunlight Energy Pvt. Ltd	26° 45' 54"	26° 46' 30"	86° 42' 16"	86° 43' 40"	Jogidaha, Gaighat (Udayapur)
20	250MW Grid connected Solar Project in Kothalpur and Banganga	250	Risen Clean Energy Nepal Pvt. Ltd.	27° 39' 47"	27° 41' 50"	83° 05' 42"	83° 07' 01"	
21	Jhimruk On Grid Solar Project	7	Butwal Power Company Limited	28° 04' 17"	28° 04' 48"	82° 48' 57"	82° 49' 20"	Khaira (Pyuthan)
22	Sonaha Solar Farm Project	10	Bharati Laxmi Energy Pvt. Ltd	28° 22' 41"	28° 23' 01"	81° 14' 09"	81° 14' 29"	Suryapatawa (Bardiya)
23	Lahan Solar PV Project	10	Eco Sun Power Development Pvt. Ltd	26° 41' 57"	26° 42' 10"	86° 27' 27"	86° 27' 39"	Lahan N.P. (Siraha)

Application for Construction License (DoED) as of Dec 21, 2021

S No	Pro ject	Capacity (MW)	Pro mo ter	Latitude N		Lo ngitude E		VDC/District
1	Grid-Co nnecte d So lar Po wer Pro ject, Lahan , 33 kV S/S	4	Asian Tech Co rpo ratio n Pvt. Ltd.	26° 42' 35"	26° 43' 35"	86° 25' 30"	86° 27' 25"	Lahan N.P. (Siraha)
2	So lar Po wer Pro ject, Simara, 11 kV S/S	1	Api Po wer Co mpany Ltd.	27° 08' 47"	27° 09' 18"	85° 00' 28"	85° 01' 04"	
3	Mithila 2 So lar PV Pro ject, Dhanusa	10	Eco Po wer Develo pment Pvt. Ltd.	26° 55' 39"	26° 56' 05"	85° 56' 10"	85° 56' 45"	Begadawar (Dhanusha)
4	Baigundhara So lar PV pro ject	5	East So lar Pvt. Ltd	26° 29' 00"	26° 29' 11"	87° 46' 19"	87° 46' 41"	Gaurandaha (Jhapa)
5	Grid Co nnecte d So lar PV Pro ject Part II, Kapilbastu	10	Po sitive Energy Pvt. Ltd	27° 34' 57"	27° 35' 08"	82° 49' 20"	82° 49' 41"	Ganeshpur (Kapilbastu)
6	Grid Co nnecte d So lar Pro ject, Shivasatakshi Jhapa	10	Jhapa Energy Limited	26° 32' 39"	26° 33' 16"	87° 47' 45"	87° 48' 22"	Panchganchi (Jhapa)
7	Dharamnagar So lar Farm Pro ject	10	Pashupati Renewables Pvt. Ltd.	27° 37' 09"	27° 37' 28"	82° 50' 52"	82° 51' 09"	Birpur (Kapilbastu)
8	Grid Tied So lar Farm Pro ject	3.09	Nepal Electricity Autho rity	27° 53' 06"	27° 53' 20"	85° 07' 48"	85° 08' 11"	Charghare (Nuwako t)
9	Grid Tied So lar Farm Pro ject Blo ck n. 5	6.5	Nepal Electricity Autho rity	27° 54' 08"	27° 54' 27"	85° 08' 12"	85° 08' 40"	Bidur N.P. (Nuwako t)

Construction License issued (DoED) as of Dec 21, 2021

SN	Project	Capacity (MW)	Pro mo ter	Latitude N		Lo ngitude E		VDC/District
1	Blo ck No 1 So lar Farms Pro ject	5.1	Nepal Electricity Autho rity	27° 52' 46"	27° 53' 17"	85° 07' 20"	85° 07' 48"	Charghare (Nuwako t)
2	Blo ck No 2 So lar Farms Pro ject	8.3	Nepal Electricity Autho rity	27°53' 17"	27° 53' 51"	85°08' 05"	85° 08' 38"	Charghare (Nuwako t)
3	Bel Chautara So lar Farm Pro ject	5	So lar Farm Pvt. Ltd.	28° 01' 50"	28° 02' 06"	84° 04' 51"	84° 05' 05"	Khairenitar (Tanahu)
4	So m Radha Krishna So lar Farm Pro ject	4.4	Nepal So lar Farm Pvt. Ltd	28° 08' 55"	28°09' 02"	84° 07' 44"	84° 07' 50"	Rupako t (Kaski)
5	So lar PV Pratappur	5	Natio nal So lar Po wer Co mpany	27° 24' 49"	27° 24' 55"	83° 48' 33"	83° 49' 03"	Pratappur (Nawalparasi)
6	Chandranigahpur So lar Pro ject	4	Api Po wer Co mpany Pvt. Ltd	27° 07' 12"	27° 07' 20"	85° 22' 17"	8° 22' 29"	Chandranigahapur (Rautahat)
7	Bhrikuti So lar Po wer Pro ject	9	First So lar Develo pers Nepal Pvt. Ltd.	27° 38' 35"	27° 38' 45"	82° 56' 45"	82° 57' 22"	Barakulpur (Kapilbastu)
8	Grid Co nnected So lar Pro ject Blo ck 4, Nuwako t	1.37	Nepal Electricity Autho rity	27° 54' 30"	27° 54' 41"	85° 08' 07"	85° 08' 21"	Bidur N.P. (Nuwako t)
9	Grid-Co nnected So lar Po wer Pro ject, Dhalkebar, 33 kV S/S	3	Sagarmatha Energy & Co nstructio n Pvt. Ltd.	26° 55' 36"	26° 56' 21"	85° 58' 54"	85° 59' 15"	Dhalkebar (Dhanusha)
10	Grid Co nnected So lar PV Pro ject, Ramgram, Nawalparasi	2	Saurya Bidhyut Po wer Pvt. Ltd	27° 33' 15"	27° 33' 20"	83° 41' 24"	83° 41' 36"	
11	Grid-Co nnected So lar Po wer Pro ject, Duhabi, 33 kV S/S	8	Glo bal Energy & Co nstructio n Pvt. Ltd.	26° 34' 44"	26° 35' 00"	87° 19' 16"	87° 19' 45"	Duhabi (Sunsari)
12	Utility Scale So lar PV	6.8	G I So lar Pvt. Ltd,	26° 33' 04"	26° 33' 18"	87° 17' 27"	87° 17' 40"	Banigama (Mo rang)
13	So lar PV Pro ject Banke, blo ck-2	10	Pure Energy Pvt. Ltd	28° 09' 29"	28° 10' 01"	81° 34' 50"	81° 35' 10"	Raniyapur (Banke)
14	So lar PV Pro ject,	10	Pure Energy Pvt.	28° 10' 38"	28° 10' 57"	81° 35' 21"	81° 35' 46"	Raniyapur (Banke)

SN	Project	Capacity (MW)	Pro mo ter	Latitiude N		Lo ngitude E		VDC/District
	Raniyapur, Blo ck 1		Ltd					
15	Grid Co nected So lar PV Pro ject, Ganeshpur, Kapilbastu	10	Po sitive Energy Pvt. Ltd	27° 35' 10"	27° 35' 21"	82° 49' 21"	82° 49' 49"	Ganeshpur (Kapilbastu)
16	So lar Po wer Pro ject, Dhalkebar 11 kV S/S	1	Api Po wer Co mpany Ltd.	26° 55' 12"	26° 55' 38"	85° 56' 38"	85° 56' 56"	Dhalkebar (Dhanusha)

Existing Solar Plants as of Dec 21, 2021

SN	Pro ject	Capacity (MW)	Validity	Pro mo ter	Latitiude N		Lo ngitude E		VDC/District
1	So lar Energy	0.68	0000-00-00	Katthmandu Upatyaka Khanepani Byawasthapan Bo ard	00° 00' 00"	00° 00' 00"	00° 00' 00"	00° 00' 00"	Bungamati (Lalitpur)
2	Bishnu Priya So lar Farm Pro ject	1	0000-00-00	Surya Po wer Co mpany P. Ltd.	27° 33' 10"	27° 33' 20"	83° 41' 09"	83° 41' 17"	Ramnagar (Nawalparasi)
3	Grid-Co nected So lar Po wer Pro ject, Butwal , 33 kV S/S	8.5		Ridi Hydro po wer Develo pment Co mpany Ltd.	27° 37' 42"	27° 38' 08"	83° 27' 05"	83° 27' 23"	Butawal N.P. (Rupandehi)
4	Mithila So lar PV Po wer Pro ject, Dhanusa	10		Eco Po wer Develo pment Pvt. Ltd	26° 56' 05"	26° 56' 23"	85° 56' 24"	85° 56' 46"	Begadawar (Dhanusha)

अनुसूची ४ विभिन्न जिल्लाहरूको वायु ऊर्जा घनत्व

S No.	NAME	Annual Direct Solar radiationKwh/ m2/day	Annual Global Solar Radiation(kwh/m2 /day)	Annual Tilt Solar Radiation(kwh/ m2/day)	Wind Power Density(w/m2)
1	ACHHAM	5.408	4.180	5.990	6
2	ARGHAKHANCHI	5.365	4.084	5.594	19
50	PALPA	5.302	3.997	5.610	7
51	PANCHTHAR	4.578	4.308	5.328	30
52	PARBAT	4.782	4.090	5.688	2
53	PARSA	5.306	4.544	5.317	28
54	PYUTHAN	5.157	4.174	5.738	16
55	RAMECHHAP	4.629	4.269	5.448	64
56	RASUWA	4.569	4.884	5.777	56
57	RAUTAHT	5.355	4.759	5.307	46
58	ROLPA	4.999	4.375	5.939	25
59	RUKUM	4.702	4.508	6.038	28
60	RUPANDEHI	5.395	4.650	5.548	18
61	SALYAN	5.393	4.192	5.933	28
62	SANKHUWASABHA	3.615	4.322	5.409	240
63	SAPTARI	5.434	4.890	5.277	67
64	SARLAHI	5.333	4.741	5.297	39
65	SINDHULI	5.212	4.227	5.326	19
66	SINDHUPALCHOK	4.233	4.337	5.735	33
67	SIRAHA	5.454	4.862	5.300	56
68	SOLUKHUMBU	3.973	4.637	5.459	354
69	SUNSARI	5.397	4.793	5.275	45
70	SURKHET	5.408	4.059	5.938	13
71	SYANGJA	5.139	3.877	5.612	3
72	TANAHU	5.118	3.919	5.549	3
73	TAPLEJUNG	3.705	4.461	5.467	117
74	TERAHATHUM	4.809	4.227	5.427	4
75	UDAYAPUR	5.345	4.446	5.304	38
34	KAPILBASTU	5.479	4.626	5.591	46
35	KASKI	4.100	4.227	5.600	93
36	KATHMANDU	4.901	4.440	5.578	7
37	KHOTANG	4.860	4.270	5.303	16
38	LALITPUR	4.895	4.354	5.525	16
39	LAMJUNG	4.167	4.180	5.554	72
40	MAHOTTARI	5.348	4.691	5.341	41
41	MAKWANPUR	5.061	4.183	5.384	18
42	MANANG	4.122	4.767	5.925	184
43	MORANG	5.374	4.771	5.217	46
44	MUGU	4.704	4.770	6.497	129
45	MUSTANG	5.021	5.063	6.379	332
46	MYAGDI	4.131	4.537	5.813	176
47	NAWALPARASI	5.262	4.365	5.527	6
48	NUWAKOT	4.786	4.191	5.722	5
49	OKHALDHUNGA	4.852	4.267	5.371	17

अनुसूची ५ नेपालमा भूतापीय ऊर्जाको संभावना बोकेका तातोपानीका स्रोतहरू

S.N	Lo cality	Lo ngitude (E)	Latitude (N)	Flo w rate (lit./s)	Water temperature at surface (°C)
1	Sribagar, Darchula	80.600	29.900	0.90	73
2	Sina-Tato npani, Darchula	80.700	29.900	0.80	30
3	Chamaliya, Darchula	80.600	29.700	0.30	30
4	Tapo ban, Bajhang	81.200	29.600	0.3	31
5	Dhanchauri-Luma, Jumla	82.300	29.300	0.8	24
6	Tila Nadi, Jumla	82.700	27.900	3	42
7	Rio r, Dang	82.700	27.800	1.5	33
8	Surai Kho la, Kapilvastu	83.700	27.800	1.7	37
9	Chaarang, Mustang	83.980	29.200	0.2	33
10	Jo mso m, Mustang	83.700	28.500	0.07	72
11	Dhima, Mustang	83.980	29.100	1.5	NA
12	Cho o kumau, Mustang	83.700	29.800	0.2-0.5	21
13	Sadhu Kho la, Mustang	84.200	28.400	1.39	69
14	Singha Tato pani, Myagdi	83.300	28.200	6	54
15	Bhurung Tato pani, Myagdi	83.700	28.400	1.8	72
16	Rato pani Tato pani, Myagdi	83.800	28.900	1.5	54
17	Darmija Tato pani, Myagdi	84.080	29.250	1.0	40
18	Gurja, Myagdi	NA	NA	NA	NA
19	Tareja, Myagdi	NA	NA	NA	NA
20	Dharapani, Manang	84.350	28.500	0.16	33
21	Chame, Manang	84.23 ⁰	28.500	1.0	55
22	La Ta, Manang	84.300	28.500	NA	NA
23	Makaibari, Manang	84.36 ⁰	28.400	NA	NA
24	Kharpani, Seti River	84.100	28.400	0.4	48
25	Mayangdi	83.500	28.200	2	40
26	Bhulbhule Khar, Tanahu	84.200	28.200	1.05	34
27	Thuman thermal spring	85.300	28.300	0.83	48
28	Chilime, Rasuwa	85.200	28.100	0.4	34
29	Syabrubesi, Rusuwa	85.200	28.100	0.3	34
30	Ko dari, Sindhupalcho k	83.90 ⁰	27.900	5.5	42
31	MachaKho la, Go rkha	NA	NA	NA	NA
32	Ho tiyana, Sankhuwasabha	NA	NA	NA	NA
33	Lendekho la thermal spring	85.200	28.100	NA	NA
34	Chitepani thermal spring, Madi Riverside	84.400	28.100	NA	NA
35	Seti Kho la thermal spring	83.600	28.200	0.2	44

Source: Locations of Hot Springs, Their Flo w Rates and Surface Temperatures in Nepal (Ranjit, 1994, 2000, 2015; Kandel, 2007, Raza et al., 2011)

अनुसूची ६ खानी तथा खनीज पदार्थ नियमावली २०५६ को चौथो संशोधन २०७३ मा गरिएको रोयल्टीको व्यवस्था

*अनुसूची - १०
(नियम २१ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित)
रोयल्टी दर

खनिज पदार्थको वर्ग	खनिज पदार्थको नाम	रोयल्टी दर (रु.) प्रति उल्लिखित इकाई
१. धातु	१. सुन २. चाँदी ३. तामा ४. जस्ता ५. शिशा ६. फलाम	१००/- प्रति ग्राम (धातु) ५००/- प्रति के .जी. (धातु) ५१- प्रति के .जी. (धातु) ३१ प्रति के .जी. (धातु) ११ प्रति के.जी. (धातु) ४०१- प्रति टन. (धातु)
२. अधातु	१. चूनडुंगा २. क्याल्साइट ३. खरी ४. नून ५. गेरु ६. क्वार्ज १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर ७. औद्योगिक बालुवा (सिलिका स्याण्ड) ८. म्याग्नेसाईट ९. डोलोमाईट १०. कोरण्डम (रुबी, सफायर, इमरल्ड) १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर ११. एक्वमेरिन, बेरिल १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर १२. टुमालिन १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर १३. गार्नेट १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर १४. काइनाइट १) जेम्स स्तर २) औद्योगिक स्तर १५. अभ्रख १६. शालिग्राम वा अन्य फोसिल १७. इन्धन	६०१- प्रति टन ६०१- प्रति टन १००१- प्रति टन ५१- प्रति टन २५१- प्रति टन १००१- प्रति टन १००१- प्रति टन ५०१- प्रति टन ७५१- प्रति टन ५०१- प्रति टन २५,०००१- प्रति के.जी. १,५००१- प्रति के .जी. १५,०००१- प्रति के.जी. १,५००१- प्रति टन १५,०००१- प्रति के.जी. १,५००१- प्रति टन १,५००१- प्रति के .जी. २५०१- प्रति टन १,५००१- प्रति के .जी. २५०१- प्रति टन १,०००१- प्रति टन ५०१- प्रति के.जि.

	(१) पत्थर कोइला	१७५।- प्रति टन
	(२) मट्टि कोइला	२०।- प्रति टन
	(३) प्राकृतिक बायोजेनिक ग्याँस	१।- प्रति घन मिटर
	१८. निर्माण सम्बन्धी खनिज वस्तु (ग्रेनाईट, मार्बल, एम्फिबोलाईट आदी)	२,१४०।- प्रति घन मिटर
	(१) ड्रेस ब्लक	२५०।- प्रति घन मिटर
	(२) चिप्स	
	१९. माटो	३५।- प्रति घन मिटर
	(१) औद्योगिक माटो	२५।- प्रति घन मिटर
	(२) साधारण माटो	
	२०. साधारण निर्माण ढुंगा	
	(१) साधारण ढुंगा	२५।- प्रति घन मिटर
	(२) स्ल्याब स्टोन	*२०।- प्रति वर्ग मिटर
	(३) स्लेट	*५।- प्रति वर्ग मिटर
	(४) रोडा	६०।- प्रति घन मिटर
	(५) बालुवा	२०।- प्रति घन मिटर
	(६) ग्राभेल	१५।- प्रति घन मिटर

- द्रष्टव्य : (१) धातु खनिज पदार्थको वर्गभित्र पर्ने अन्य खनिज पदार्थहरूको रोयल्टी दर कायम गर्दा धातुमा रहेको धातुको प्रतिशत तथा बजार मूल्यको आधारमा कायम गरिनेछ ।
- (२) यस अनुसूचीभित्र नपरेका अधातु खनिज पदार्थहरूको रोयल्टी दर कायम गर्दा प्रचलित बजार मूल्यको सरदर पाँच प्रतिशतका दरले कायम गरिनेछ ।
- (३) धातु खनिज पदार्थको वर्गभित्र पर्ने खनिज पदार्थलाई कन्सेन्ट्रेटको रूपमा बिक्री गरेमा कन्सेन्ट्रेटमा रहेको धातुको प्रतिशतको आधारमा रोयल्टी कायम गरिनेछ ।

अनुसूची ७ ढुंगा, गिटी, बालुवा, नून, माटो, फायरक्ले तथा स्लेट आदि खानीजन्य बस्तु सम्बन्धी संबैधानिक व्यवस्था

अनुसूची संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य विभाजन र विस्तृतीकरण संघको समष्टिगत कार्य विस्तृतीकरणको सूची

अनुसूची को क्र. सं.	संविधानको अधिकार सूचीका विषय	अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
संघको एकल अधिकारको (अनुसूची ५) विस्तृतीकरण			
२६	खानी उत्खनन तथा खनिज (अनुसूची ७ को १५ बाट समेत)	२६.१	खानी तथा खनिज सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन
		२६.२	रेडियोधर्मी, पेट्रोलियम, प्राकृतिक ग्याँस र सुन, प्लेटिनम लगायतका नोबल मेटलका खानी तथा खनिज पदार्थसम्बन्धी सर्वेक्षण, अन्वेषण र उत्खनन
		२६.३	रेडियोधर्मी, पेट्रोलियम, प्राकृतिक ग्याँस र सुन, प्लेटिनम लगायतका नोबल मेटलका खानी तथा खनिज पदार्थ सम्बन्धी दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी र नियमन
		२६.४	खानी तथा खनिज अनुसन्धान एवं उत्खनन सम्बन्धी वैदेशिक लगानी र प्रविधि
		२६.५	भौगर्भिक अध्ययन तथा अनुसन्धान र नक्शा सम्बन्धी
		२६.६	खानी तथा खनिजजन्य वस्तुहरूको लगत संकलन तथा अभिलेखाङ्कन
		२६.७	खानी तथा खनिज अनुसन्धान एवं उत्खनन सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रयोगशाला, स्थापना र सञ्चालन
		२.१३	वस्तु, सेवा, प्रक्रिया र प्रणालीको राष्ट्रिय गुणस्तर निर्धारण, परीक्षण र प्रमाणीकरण
		२.१५	वस्तु, सेवा, प्रक्रिया र प्रणालीको प्रत्यायन (Accreditation)
१५	उद्योग तथा खनिज र भौतिक पूर्वाधार अनुसूची ७ (२१) बाट समेत)	१५.१	उद्योग र भौतिक पूर्वाधार
		१५.१.६	उद्योग तथा खनिज विकास सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधार नीति, कानून, मापदण्ड, समन्वय र नियमन

प्रदेशको एकल अधिकारको (अनुसूची ६) विस्तृतीकरण			
अनुसूचीको क्र.सं.	संविधानका अधिकार सूचीका विषय	संविधानको अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
१७	खनिज अन्वेषण र व्यवस्थापन र उद्योग तथा खनिज र भौतिक पूर्वाधार (अनुसूची ७ (१५) र ९ (८) बाट समेत)	१७.१	खनिज तथा खनिज पदार्थको अन्वेषण सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन
		१७.२	संघको कार्यक्षेत्र भित्रका र साधारण निर्माणमुखी खानी तथा खनिज बाहेकका खानी तथा खनिज पदार्थ सम्बन्धी सर्वेक्षण, अन्वेषण, उत्खनन र व्यवस्थापन
		१७.३	संघको कार्यक्षेत्र भित्रका र साधारण निर्माणमुखी खानी तथा खनिज बाहेकका खानी तथा खनीजपदार्थ सम्बन्धी दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी र नियमन
		१७.४	खानी तथा खनिजजन्य वस्तुहरूको लगत संकलन तथा अभिलेखाङ्कन
		१७.५	भौगर्भिक अध्ययन तथा अनुसन्धान र नक्सा सम्बन्धी
		१७.६	खानी तथा खनिज अनुसन्धान एवं उत्खनन सम्बन्धी प्रादेशिक प्रयोगशाला, स्थापना र सञ्चालन
		१७.७	उद्योग तथा खनिज सम्बन्धी भौतिक पूर्वाधार विकासको योजना कार्यान्वयन
		२१.२.३	औद्योगिक तथा व्यापार प्रदर्शनीको आयोजना तथा व्यवस्थापन
		२१.२.४	उद्योगमा श्रममूलक प्रविधि र स्वदेशी श्रमिकको उपयोग
८	खानी तथा खनिज	८	अनुसूची ६ (१७) र ७ (१५) मा समावेश गरिएको

स्थानीय तहको एकल अधिकारको (अनुसूची ८) विस्तृतीकरण

अधिकार सूचीको क्र.सं.	संविधानको अधिकार सूचीका विषय	संविधानको अधिकार सूचीका विषयको विस्तृतीकरण	
		२१.२	खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण
		२१.२.१	खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन
		२१.२.२	ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, नुन, माटो, फायर क्ले तथा स्लेट आदि खानीजन्य वस्तु सम्बन्धी सर्वेक्षण, अन्वेषण, उत्खनन
		२१.२.३	ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, नुन, माटो, फायरक्ले तथा स्लेट आदि खानीजन्य वस्तुको संरक्षण, विकास, उत्खनन र उपयोग सम्बन्धी दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी र व्यवस्थापन
		२१.२.४	स्थानीय खानी तथा खनिज पदार्थ सम्बन्धी सूचना तथा तथ्यांक संकलन, अभिलेखन तथा व्यवस्थापन
संविधानको अनुसूची (९) मा उल्लिखित साझा अधिकारको विस्तृतीकरण			
८	खानी तथा खनिज	८	अनुसूची ८(२१) मा समावेश भएको

अनुसूची ८ भियतनामको रोयल्टी सम्बन्धी कानूनको नियम ७ बमोजिमका रोयल्टीका दरहरु

SN	Group of category of natural resource	Royalty Rate %
I	Metallic Minerals	
1	Iron and Manganese	7-20
2	Titan	7-20
3	Gold	9-25
4	Rare Earths	12-25
5	Platinum, Silver and Tin	7-25
6	Wolfram and antimony	7-25
7	Lead, Zinc, aluminium, bauxite, copper and nickel	7-25
8	Cobalt, molybdenum, mercury, magnesium and vanadium	7-25
9	Other metallic minerals	5-25
II	Non-Metallic Minerals	
1	Soil exploited for ground leveling and work construction	3-10
2	Rock, except rock used for lime baking and cement production, gravel, sand except sand used for glass-making	5-15
3	Soil used for brick-making	5-15
4	Granite and refractory clay	7-20
5	Dolomite and quartzite	7-20
6	Kaolin, mica, technical quartz, and sand used for glass making	7-15
7	Pyrites, Phosphorite, and stone for lime baking and cement production	5-15
8	Apatite and serpentine	3-10
9	Pit anthracite Coal	4-20
10	Open-cast anthracite Coal	6-20
11	Lignite and fat coal	6-20
12	Other Coals	4-20
13	Diamond, ruby and sapphire	16-30
14	Emerald, alexandrite and black precious opal	16-30
15	Adrite, rodolite, pyrope, berine, spinel and topaz	12-25
16	Bluish Purple, greenish yellow or orange crystalline quartz, chrysolite, white or scarlet precious opal, feldspar, birusa, and nephrite	12-25
17	Other Non-Metallic minerals	4-25
III	Crude Oil	6-40
IV	Natural Gas and Coal Gas	1-30
V	Natural Forest Product	
1	Timber of group I	25-35
2	Timber of group II	20-30

SN	Group of category of natural resource	Royalty Rate %
3	Timber of group III and IV	15-20
4	Timber of groups V, VI, VII, VIII and other categories	10-15
5	Tree branches, tops, stumps and roots	10-20
6	Firewood	1-5
7	Bamboo of all kinds	10-15
8	Sandalwood and calambac	25-35
9	Anise, cinnamon and liquorice	10-15
10	Other natural forest products	5-15
VI	Natural aquatic resources	
1	Pearl, abalone and sea-cucumber	6-10
2	Other natural aquatic resources	1-5
VII	Natural Water	
1	Natural mineral water, natural thermal water and refined natural water, bottled or tinned	8-10
2	Natural water used for hydropower generation	2-5
3	Natural water used for production and business activities, except water mentioned at points 1 and 2 of this group	
3.1	Surface Water	1-3
3.2	Ground Water	3-8
VIII	Natural Swallo's Nest	10-20
IX	Other resources	1-20

अनुसूची ९ खानी तथा खनीज पदार्थमा भारतको रोयल्टीको दर

AS PER MINES AND MINERALS (DEVELOPMENT AND REGULATION) ACT, 1957

1. Apatite and Rock Phosphate:

- (i) Apatite Five per cent. of average sale price on ad valorem basis.
- (ii) Rock Phosphate Twelve and half per cent. of average sale price on ad valorem basis.
 - (a) Above 25% P₂O₅
 - (b) Upto 25% P₂O₅ Six per cent. of average sale price on ad valorem basis.

2. Asbestos:

- (i) Chrysotile Eight Hundred and Eighty rupees per tonne.
- (ii) Amphibole Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.

3. Barytes: Six and half per cent. of average sale price on ad valorem basis.

4. Bauxite and Laterite:

(a) Metallurgical Grade:

Zero point six zero per cent. of London Metal Exchange Aluminium metal price chargeable on the contained aluminium metal in ore produced for those dispatched for use in alumina and aluminium metal extraction.

(b) Non Metallurgical Grade: Twenty five per cent. of average sale price on ad valorem basis for those dispatched for use other than alumina and aluminium metal extraction.

5. Brown Ilmenite Two per cent. of average sale price on ad valorem basis.

(Leucoxene), Ilmenite, Rutile and Zircon:

6. Cadmium: Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.

7. Calcite: Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.

8. China clay or Kaolin: (including ball clay and white shale, white clay)

(i) Crude Eight per cent. of average sale price on ad valorem basis.

(ii) Processed (including washed) Twelve per cent. of average sale price on ad valorem basis.

9. Clay others: Twenty rupees per tonne.

10. Coal (including Lignite): *

11. Chromite: Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.

12. Columbite-tantalite: Ten per cent. of average sale price on ad valorem basis.

13. Copper: Four point six two per cent. of London Metal Exchange Copper metal price chargeable on the contained copper metal in ore produced.

14. Diamond: Eleven point five per cent. of average sale price on ad valorem basis.

15. Dolomite: Seventy-five rupees per tonne.

16. Dunite: Thirty rupees per tonne.
17. Felspar: Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.
18. Fire Clay: (including plastic, pipe, lithomargic and natural pozzolanic clay) Twelve per cent. of average sale price on ad valorem basis.
19. Fluorspar: (also called fluorite) Eight per cent. of average sale price on ad valorem basis.
20. Garnet:
- (i) Abrasive Four per cent. of average sale price on ad valorem basis.
- (ii) Gem Ten per cent. of average sale price on ad valorem basis.
21. Gold:
- (i) Primary Four per cent. of London Bullion Market Association Price (commonly referred to as London Price) chargeable on the gold metal in ore produced.
- (ii) By-product gold Three point three per cent. of London Bullion Market Association Price (commonly referred to as London Price) chargeable on the by-product gold metal actually produced
22. Graphite:
- (i) With 80 per cent. or more fixed carbon Two hundred and twenty-five rupees per tonne.
- (ii) With 40 per cent. or more fixed carbon but less than 80 per cent. fixed carbon One hundred and fifty rupees per tonne.
- (iii) With 20 per cent. or more fixed carbon but less than 40 per cent. fixed carbon Sixty-five rupees per tonne.
- (iv) With less than 20 per cent. fixed carbon Twenty-five rupees per tonne
23. Gypsum: Twenty per cent. of average sale price on ad valorem basis.
24. Iron Ore: (CLO, Lumps, fines and concentrates all grades) Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis
25. Lead:
- (a) Eight point five per cent. of London Metal Exchange Lead metal price chargeable on the contained lead metal in ore produced.
- (b) Fourteen point five per cent. of London Metal Exchange Lead metal price chargeable on the contained lead metal in the concentrate produced.
26. Limestone:
- (i) L. D. Grade (less than 1.5

per cent. silica content)	Ninety rupees per tonne.
(ii) Others	Eighty rupees per tonne
27. Lime kankar:	Eighty rupees per tonne.
28. Limeshell:	Eighty rupees per tonne.
29. Magnesite:	Three per cent. of average sale price on ad valorem basis.
30. Manganese Ore:	
(i) Ore of all grade	Five per cent. of average sale price on ad valorem basis.
(ii) Concentrates	One point seven per cent. of average sale price on ad valorem basis.
31. Marl:	Sixty rupees per tonne.
32. Crude Mica, waste mica and scrap mica:	Four per cent. of average sale price on ad valorem basis.
33. Monazite:	One hundred and twenty-five rupees per tonne.
34. Nickel:	Zero point one two per cent. of London Metal Exchange Nickel metal price chargeable on the contained nickel metal in ore produced.
35. Ochre:	Twenty-four rupees per tonne.
36. Pyrites:	Two per cent. of average sale price on ad valorem basis.
37. Pyrophyllite:	Twenty per cent. of average sale price on ad valorem basis.
38. Quartz:	Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.
39. Ruby:	Ten per cent. of average sale price on ad valorem basis.
40. Sand (others)	: Twenty rupees per tonne.
41. Sand for stowing:	**
42. Shale:	Sixty rupees per tonne.
43. Silica sand and moulding sand and Quartzite:	Ten per cent. of average sale price on ad valorem basis.
44. Sillimanite:	Two point five per cent. of average sale price on ad valorem basis.
45. Silver:	(i) By-product Seven per cent. of London Metal Exchange Price chargeable on by-product silver metal actually produced. (ii) Primary Silver Five per cent. of London Metal Exchange Silver Metal Price chargeable on the contained silver metal in ore produced.
46. Slate:	Forty-five rupees per tonne.
47. Talc, Steatite and Soapstone:	Eighteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.
48. Tin:	Seven point five per cent. of London Metal Exchange Tin metal price chargeable on the contained tin metal in ore produced.
49. Tungsten:	Twenty rupees per unit per cent. of contained WO ₃ per tonne of ore and on pro rata basis.

50. Uranium: Two per cent. of annual compensation amount received by M/s. Uranium Corporation of India Ltd., to be apportioned among the States on the basis of data provided by Department of Atomic Energy.
51. Vanadium: Twenty per cent. of average sale price on ad valorem basis.
52. Vermiculite: Five per cent. of average sale price on ad valorem basis.
53. Wollastonite: Fifteen per cent. of average sale price on ad valorem basis.
54. Zinc: (a) Nine point five per cent. of London Metal Exchange Zinc metal price on ad valorem basis chargeable on contained zinc metal in ore produced
(b) Ten per cent. of London Metal Exchange Zinc metal price on ad valorem basis chargeable on contained zinc metal in concentrate produced.
55. All other minerals not herein before specified
(Agate, Corundum, Diaspore, Felsite, Fuschite-Quartzite, Jasper, Kyanite, Perlite, Pyroxenite, Rock Salt, Selenite, etc.) Twelve per cent. of average sale price on ad valorem basis.

Notes:— 1. * Rates of royalty in respect of item No. 10 relating to Coal (including Lignite) as revised vide notification number G.S.R. 349(E), dated the 10th May, 2012 read with corrigendum G.S.R. 525(E), dated the 14th June, 2012 of the Government of India in the Ministry of Coal shall remain in force until revised through a separate notification by the Ministry of Coal.

2. ** Rates of royalty in respect of item No. 41 relating to Sand for stowing revised vide notification number G.S.R. 214(E), dated the 11th April, 1997, will remain in force until revised through a separate notification by the Ministry of Coal.]

अनुसूची १० खानी तथा खनीज पदार्थमा विश्वव्यापी रोयल्टीको दर

Jurisdiction	Mineral	Royalty Rate	Notes
Northern Territory	All	20% of net sales Value, less 10,000 AUD.	To accomplish small scales miners, royalty is payable only where the annual gross production revenue of a unit exceeds 500,00 AUD.
		1% for the first year if the first year begins on or after July 1, 2019	
		2% for the second year after the year mentioned in (i)	
		2.5% for every subsequent year after the year mentioned in (ii)	
Queensland	Iron Ore	1.25 AUD per tonne	Average Price<AU\$100
		1.25% of value for the first 100 AUD and 2.5% of the value after that	Average Price>AU\$100
	Bauxite	Higher of 10% of the value of bauxite or 2.00 AUD per tonne	When mined for consumption outside Queensland
		Higher of 75% of the calculated rate per tonne or 1.5 AUD per tonne	Mined for consumption within Queensland but bauxite for consumption outside Queensland was also sold/used.
		1.5 AUD per tonne	Mined for consumption within Queensland.
	Manganese, molybdenum, rare earths, tantalum, and tungsten	2.7 % of the value	
	Cobalt, Copper, gold, lead, nickel, silver and zinc	Variable rate between 2.5% and 5% of value	It varies in 0.02% increments depending on the average metal prices.
	Corundum, gemstones and other precious stones	2.5% of value	
	Minerals Sands including anatase, ilmenite, leucosene, monazite, rutile and zircon	5% of value	
	Limestone	0.75 AUD per tonne	
	Mica	1.5 AUD per tonne	
	Magnesite	1.5 AUD per tonne	
	Uranium	5% of value	Average price per kilogram <=220 AUD
		5% of value for first 220 AUD and 10% of value for the balance	Average price per kilogram >220 AUD
	Calcite, dolomite, kaolin, marble and perlite and slab rock	1.00 AUD per tonne	
	Bentonite	1.80 AUD per tonne	
	Clay, Shale, fire clay, gypsum, lime, earth, sand, gravel, and rock	0.5 AUD per tonne	
Diatomite and salt	1.5 AUD per tonne		
Feldspar and Wollastonite	0.75 AUD per tonne		
Silica	0.9 AUD per tonne		
Other non-fuel mineral	2.5% of Value		

Jurisdiction	Mineral	Royalty Rate	Notes
South Australia	Refined Mineral Products	3.5 % on value of mineral	Includes refined metallic minerals with metal content of at least 95% (Including Copper, Gold, lead, silver and zinc)
	Mineral Ores and Concentrates	5% on value of mineral	Includes iron ore and other iron bearing substances, uranium oxide concentrate, heavy mineral sands, coal and lignite and other metallic minerals and ores (including concentrates containing copper, uranium, gold, silver, lead and zinc)
	Industrial Minerals	3.5 % on Value of minerals	Includes minerals such as limestone, marble, fire clay, granite, sandstone, gems and semi-precious stones, diamond, dolomite, graphite, zircon etc.
	Extractive Minerals	52 cents per tonne	Includes sand, gravel, stone, shell and clay
Western Australia	Low value construction and industrial materials like stone, clay, dolomite, gravel, gypsum, limestone, rock, salt, silica and talc	$C + (\text{Non-Metallic Minerals Products Price Index Number for that year ending March 31}) / \text{Non-metallic Products Price Index for 2003}$	The value of C for minerals classified as Amount A is 50 cents and Amount B is 80 Cents.
	Rare Earth elements	$(P/100) * (2.5 + U/100) = R$ AUD per tonne	P is the representative market value of rare earth oxides U is the number of units per 100 of the rare earth oxides R is the royalty paid
	Tantalum	5% of royalty value	
		5% of royalty value	When sold as uranium oxide concentrate
	Other non-fuel minerals	7.5 % of royalty value	Bulk material/ore (subject to limited treatment)
		5.0 % of royalty value	Concentrate Material (Subject to substantial enrichment through a concentration Plant)
		2.5 % of royalty value	Metal
Latin America			
Brazil	Gold	1.5%	On net revenue from sale of mineral products
	Diamond and other unspecified mining	2.0 %	

Jurisdiction	Mineral	Royalty Rate	Notes
	substances		
	Bauxite, manganese, niobium and rock salt	3.0%	
	Iron ore	3.5%	
	Rocks, sand, gravel, clay and other mining substances for immediate civil works	1%	
Chile	Copper refined	Exempt	If annual sales are below 12000 tonnes
		0.5% to 4% of the operating mining income of the company	If annual sales are between 12000-50000 tonnes
		5% to 14% of the operating mining profit of the mining company	If annual sales are above 50000 tonnes
North America			
Alberta (Canada)	Metallic Minerals such as base minerals, diamonds, uranium	1% mine mouth revenue	This is the rate before payout in respect of a mine from which the mineral is recovered.
		Greater of 1% of mine mouth revenue and 12% of net revenue from mine for the month	This is the rate after payout.
	Placer minerals such as gold, silver, platinoid metals or precious stones	5% of the production	On production of the mineral
	Bentonite	0.11 CAD per tonne	
	Clay used for pottery and fireclay	0.131 CAD per tonne	
	Other clay, marl and volcanic ash	0.0655 CAD per tonne	
	Limestone, shale, granite, slate, gypsum, and building stone	0.0441 CAD per tonne	
Silica Sand	0.37 CAD per tonne		
British Columbia (Canada)	All	2% on net current proceeds	This serves as a minimum tax on the net current proceeds of an operator of a mine
		13% on net revenue	This is levied on the operators net revenue from a mine for the year
Nova Scotia (Canada)	All	2% (tier 1)	On net revenue
		15% (tier 2)	On net revenue
Ontario (Canada)	All (except Diamond)	5% of taxable profit	For remote mines
		10% of taxable profit	For non-remote mines
	Diamond	Lesser of 13% of net value of output or amount calculated at graduated rates applied to net value of the output	The graduated rate is as follows-the first 10,000 CAD of net value is taxed at zero percent, the net value between 10000 CAD and 45 million CAD is taxed at

Jurisdiction	Mineral	Royalty Rate	Notes
			graduated rates between 5% to 13%. Net value above 45 million CAD is taxed 14%.
Quebec (Canada)	All	16% of taxable income	For profit margins between 0 to 35% .
		22% of taxable income	For profit margins between 35% to 50%
		28% of taxable income	For profit margins between 50% to 100%
Mexico	All	7.5% on the profits from the sale of minerals	
Asia			
China	Iron (Concentrate)	1%-6% on gross sales	
	Copper (Concentrate)	2%-8% on gross sales	
	Gold (Bullion)	1%-4% on gross sales	
	Nickel (Concentrate)	2%-8% on gross sales	
	Graphite (Concentrate)	3%-10% on gross sales	
	Diatomite (Concentrate)	1%-6% on gross sales	
	Kaolin (Ore)	1%-6% on gross sales	
	Fluorite (Concentrate)	1%-6% on gross sales	
	Limestone (Ore)	1%-6% on gross sales	
	Pyrite (Concentrate)	1%-6% on gross sales	
	Phosphate Rock (Ore)	3%-8% on gross sales	
	Clay and Gravel (Ore)	0.1 RMB-5 RMB per tonne	
	Bauxite (Crude Ore)	3%-9% on gross sales	
	Lead and Zinc (Concentrate)	2%-6% on gross sales	
Tin (Concentrate)	2%-6% on gross sales		
Other-non metallic (Concentrate or Ore)	<= 30 RMB (Specific rate of duty), <=20% (ad valorem rate of duty)		
Africa			
South Africa	Refined Materials	5% of the value of mineral	
	Unrefined Materials	7% of the value of mineral	
Angola	Strategic Minerals and Precious metallic minerals and stone	5 % of the value of extracted mineral	
	Semi precious stone	4 % of the value of extracted mineral	
	Non-precious metallic minerals	3 % of the value of extracted mineral	
	Semi-industrial and artisanal diamonds	3 % of the value of extracted mineral	
	Construction material of mining origin and other minerals	2 % of the value of extracted mineral	
Botswana	Precious Stones	10% of the gross market value	
	Precious Metals	5% of the gross market value	
	Other minerals and mineral products	3% of the gross market value	
Ghana	All minerals	5% of gross revenue	
	Diamond	8% of the value of mineral extracted	
Mozambique	Diamonds	8% of the value of mineral extracted	
	Precious stones and metals (gold, silver, and platinum) and	6% of the value of mineral extracted	

Jurisdiction	Mineral	Royalty Rate	Notes
	semi-precious stones		
	Base minerals, coal and other mineral products not mentioned in other categories	3% of the value of mineral extracted	
	Sand and stones	1.5% of the value of mineral extracted	
Namibia	Rough diamond	10 % of turnover	
	Rough emeralds, rubies and sapphires	10 % of turnover	
	Unprocessed dimension stone	5 % of turnover	
	Gold, Copper, Zinc and other base metals	3 % of turnover	
	Semi -precious stones	2 % of turnover	
	Industrial minerals(fluorspar, salt etc.)	2 % of turnover	
Zambia	Base metals (except copper)	5% of revenue	
	Energy and industrial minerals	5% of revenue	
	Gemstone and precious metals	6% of revenue	
	Copper	4% of revenue	When price of copper is less than 4500 USD per tonne
		5% of revenue	When price of copper between 4500 USD and 6000 USD per tonne
		6% of revenue	When price of copper is greater than 6000 USD per tonne

अनुसूची ११ विभिन्न देशहरूमा नवीकरणीय ऊर्जा सम्बन्धी गरेको व्यवस्था

Renewable energy promotion policies by country

The following chart is a summary of the support schemes available in the 31 countries that are highlighted in this publication. Additional details regarding the investment and operating support schemes for each country can be found in the following pages.

COUNTRY	REGULATORY POLICIES								FISCAL INCENTIVES AND PUBLIC FINANCING					
	Renewable energy targets	Feed-in tariff/premium payment	Electric utility quota obligation/RPS	Net metering	Tradable REC	Tendering	Heat obligation/mandate	Biofuels obligation/mandate	Capital subsidy or rebate	Investment or production tax credits	Reductions in sales, energy, CO ₂ , VAT, or other taxes	Energy production payment	Public investment, loans, or grants	
Argentina	○	○				○		○	○	○	○	○		
Australia	○	R*	●		○			●	○			○		
Austria	○	○			○			○	○	○		○		
Brazil	○			○		R	●	○	○	R		R		
Belgium	○		●	●	○	○		○	★*	○	○			
Canada	●	R*	●	●		○		○	○	○	○	○		
China	R	R	○			○	○	○	○	○	○	○		
Costa Rica	○	R		●		○		○	○	○	○			
France	R				○	R		○		R	○	○		
Germany	○	R					○	○	○	○	○	○		
Greece	○	R		★				○	○	○	○	○		
India	R	○	○	★*	○	R	●	R	R	○	R	○		
Ireland	○	○			○	○	●	○						
Italy	○	R	○	○	○	R	○	○	○	○		○		
Japan	○	○	○	○	○	○	○	○	○			○		
Mexico	○			○		○	○			○		○		
Netherlands	○	R		R	○			○	○	○	○	○		
New Zealand	○							○	○					
Norway	○		○		○	★		○	○	○		○		
Peru		○				○		○		○		★		
Philippines	○	○	○	○		○		R	○	○	○	○		
Poland	○		○		○	R		○		○		○		
Romania	○		○		○			○				○		
South Africa	○		○	○		R		★	○	○		○		
South Korea	○		○	○	○			○	○	○		○		
Spain ¹	○			○	○			○	○	○		○		
Sweden	○		○		○			○	○	○		○		
Turkey	○	R						○	○			○		
United Kingdom	R	R	○		○		○	○	R		○	○		
United States	R*	R*	R*	R*	●	R	●	R	○	5	○	○		
Uruguay	R	○		○		R	○	○	○	○	○	○		

○ – existing national, ● – existing sub-national, ★ – new, R – revised, × – removed/expired, * – sub-national

1. Spain removed FIT support for new projects in 2012. Incentives for projects that had previously qualified for FIT support continue to be revised.

Source: André Boekhoudt, Lars Behrendt, KPMG International Taxes and incentives for renewable energy

अनसूची १२ मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले प्रभावित क्षेत्रमा संचालन गरेका केही कार्यक्रमहरु

सामाजिक उत्थान कार्यक्रम

क) सामाजिक उत्थान कार्यक्रमको परिचय : मेलम्ची खानेपानी परियोजनाबाट प्रभावित साविकका १४ गा.वि.स. (हाल एक नगरपालिका र ९ गा.वि.स.) का जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने आधिकारिक संस्थाको रूपमा २०६४ सालमा स्थापना भई ह्योल्मो सिन्धु मेलम्ची उपत्यका सामाजिक उत्थान कार्यक्रम संचालन समिति नामक संस्था स्थापना भएको छ । उक्त संस्था तत्कालीन भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको मिति २०६४ भदौ ३० गतेको निर्णय/स्वीकृति अनुसार स्थापना भएको हो । यस संस्थाले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सिन्धुपाल्चोकबाट समेत मिति २०६६ फाल्गुन १२ मा सामाजिक संस्थाको रूपमा मान्यता पाएको छ । मिति २०६७ बैसाख १४ मा “मेलम्ची खानेपानी विकास समिति (गठन) आदेश, २०५५” आवश्यक संशोधन भई मेलम्ची खानेपानी विकास समितिको बोर्डमा यस संस्थाको तर्फबाट पनि प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

कार्यक्रम संचालन प्रक्रियामा यस संस्थाको विधान अनुसार १४ वटै गाविसका स्थानीय जनताको वडा, गासास तथा केन्द्रीय समितिमा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था भएकोले सहभागितामूलक र पारदर्शी प्रक्रियाबाट सामाजिक उत्थान कार्यक्रमको कार्यान्वयन हुँदै आएको छ ।

आयोजना निर्माण क्रममा मेलम्ची उपत्यकाबासीहरूका जीवनमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई कम गर्न, उनीहरूको जीवनस्तर दीर्घकालीन रूपमा उकास्न र आयोजनाबाट प्राप्त हुने फाईदाहरू स्थानीयबासीका हिस्सा निश्चित गराउने उदेश्यले सामाजिक उत्थान कार्यक्रम (साउका) संचालन भैरहेको छ । यस आयोजनाबाट प्रभावित सिन्धुपाल्चोकका १४ वटा गाविसहरूमा (मेलम्ची नगरपालिका र अन्य ९ गा.वि.स.) सामाजिक उत्थान कार्यक्रम (साउका) अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, ग्रामीण बिद्युतीकरण आयआर्जन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम लगायत पाँचवटा महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरू समावेश गरी संचालनमा रहेका छन् ।

ख) सामाजिक उत्थान कार्यक्रमको संचालन सम्बन्धी व्यवस्था

नेपाल सरकारबाट मेलम्ची आयोजना कार्यान्वयन क्रममा स्थानीय बासिन्दाहरूको उत्थानका लागि विनियोजित बजेट कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिमका पाँचवटा समितिहरू क्रियाशील रहेका छन् ।

१. ह्योल्मो सिन्धु मेलम्ची उपत्यका सामाजिक उत्थान कार्यक्रम

२. ह्योल्मो मुहान क्षेत्र विकास कार्यक्रम

३. इन्द्रावती उपत्यका सामाजिक उत्थान कार्यक्रम

४. याङ्ग्री लार्के सामाजिक उत्थान कार्यक्रम

५. मण्डन उपत्यका सामाजिक उत्थान कार्यक्रम सामाजिक उत्थान कार्यक्रम अन्तर्गत हाल सम्ममा सिन्धुपाल्चोकको ३० गा.वि.स. र काभ्रेको ५ गा.वि.स.हरू सामाजिक उत्थानका विभिन्न कार्यक्रम संचालनमा रहको र गत आ.व. ०७२/७३ को अन्त्यसम्ममा यी समिति अन्तर्गत लगभग ४९ करोड ६९ लाख ५७ हजार ४ सय बयासी रुपैया खर्च भएको भईसकेको छ ।

ग) सामाजिक उत्थान कार्यक्रमको प्रगति विवरण

ह्योल्मो सिन्धु मेलम्ची उपत्यका सामाजिक उत्थान कार्यक्रम अन्तर्गत गत आ.व.०७२/७३ सम्म भए गरेका उल्लेखनीय कार्यक्रमहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क. मध्यवर्ती क्षेत्र विकास कार्यक्रम

क्र.सं.	कार्यक्रम विवरण	कार्यप्रगति		लाभान्वित	
		लक्ष(संख्या)	प्रगति (संख्या)	घरधुरी	जनसंख्या
१	सामाजिक, सास्कृतिक संरक्षण कार्यक्रम	१९	१९	२३००	११०००
२	फलामेपोल (धर्सिङ्गपोल) वितरण कार्यक्रम	५	५	१६५०	६५००
३	फलामे धुवारहित चुलो कार्यक्रम	२	२	३००	१५००
४	ग्रामिण पर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	४	४	१००	५००
५	पर्यटन सडक निर्माण कार्यक्रम	१८	१८	२४००	१२०००
	जम्मा	४८	४८		

ख. शिक्षा कार्यक्रम

क्र.सं.	कार्यक्रम विवरण	योजनाको कार्यप्रगति		लाभान्वित	
		लक्ष (संख्या)	प्रगति (संख्या)	घरधुरी	जनसंख्या
१	विद्यालय भवन निर्माण	४८	४८	३७००	८०००
२	छात्रावास निर्माण कार्यक्रम	१	१	१००	३००
३	विद्यालय मर्मत सुधार कार्यक्रम	१०८	१०८	३९००	९२००
४	छात्रवृत्ति वितरण अतिरिक्त क्रियाकलाप	४३	४३	१५२७	१५२७
	जम्मा	२००	२००		

ग. स्वास्थ्य कार्यक्रम

क्र.सं.	कार्यक्रम विवरण	योजनाको कार्यप्रगति		लाभान्वित	
		लक्ष(संख्या)	प्रगति(संख्या)	घरधूरी	जनसंख्या
१	उपस्वास्थ्य चौकी निर्माण	१२	१२	१२२००	६००००
२	मर्मत सुधार कार्यक्रम(स्वास्थ्य चौकी)	८	८	६००	३०००
३	सामूदायिक एम्बुलेन्स संचालन	३	३	१२०००	६००००
४	स्वास्थ्य शिविर संचालन तथा सहयोग	११	११	१५००	७५००
	जम्मा	३४	३४		

३. आयआर्जन तथा सामुदायिक विकास

क्र.सं.	कार्यक्रम विवरण	योजनाको कार्यप्रगति		लाभान्वित	
		लक्ष(संख्या)	प्रगति(संख्या)	घरधूरी	जनसंख्या
१	सिप विकास तालिमहरु	५१	५१	१०५०	५२००
२	प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम	३९	३९	८५०	४०००
३	सहकारी मार्फत आयआर्जन कार्यक्रम	१०	१०	७५८४	३००००
	जम्मा	१००	१००		

ड. पूर्वाधार तथा पुननिर्माण विकास

क्र.सं.	कार्यक्रम विवरण	योजनाको कार्यप्रगति		लाभान्वित	
		लक्ष(संख्या)	प्रगति(संख्या)	घरधूरी	जनसंख्या
१	ग्रामिण विद्युत्करण	३३	३३	१८००	९०००
२	ग्रामिण सडक(नया ट्रयाक खोलेको)	११४	११४	१८००	८५००
३	ग्रामिण सडक(स्तरोन्नती गरेको)	५१	५१	२१००	७५००
४	साना खानेपानी योजनाहरु	२२५	२२५	५१००	२८०००
५	साना सिचाई योजनाहरु	३०	३०	३६००	१८०००
६	सामूदायिक भवन निर्माण	३६	२६	३५००	१७५००
७	मर्मत सुधार कार्यक्रम	१९५	१९५	५२००	२६०००
	जम्मा	६८४	६८४		

आ. व. ०६५/६६ देखि गत आ.व. ०७२/७३ सम्म सम्पन्न कार्यक्रमहरुको वित्तिय प्रगति विवरण :

आ.व.	मध्यवर्ती क्षेत्र विकास	स्वास्थ्य कार्यक्रम	शिक्षा कार्यक्रम	आयआर्जन तथा सामुदायिक विकास	पूर्वाधार विकास	प्रशासनिक तथा अन्य	जम्मा
२०६५ भन्दा अगाडि को खर्च							१३,०६,२५,७१४
२०६५/६६	२५,२६,०००	९,६३,४०२	५६,६६,७९५	२४,५५,६२२	१,३९,२६,५०६	०	२,५५,४०,५२७
२०६६/६७	४३,७१,२००	२५,६३,५९६	१,०२,७०,५६९	५०,५०,४५१	५०,५०,४५१	३१,६४,६५३	५,७४,४२,७६६
२०६७/६८	६४,९७,०००	४०,६२,३७५	१,६४,७३,९९१	१,०६,९९,२९६	१,९९,७४,६७३	४३,५६,३५५	६,२०,६३,६९०
२०६८/६९	०	१७,७९,३४५	३३,५३,९४५	२९,७६,६६०	२४,०००	४५,५६,४०९	१,२६,९०,३५९
२०६९/७०	६०,०७,७३२	४०,१५,६४३	९५,०४,९६६	९०,३०,९६२	२,१०,७६,६१७	६२,६०,१२५	५,५६,९६,२६५
२०७०/७१	३९,७५,११९	२३,०३,७००	७०,४४,६०५	४०,४०,७०६	१,७६,७३,२६६	७४,५२,७२२	४,२४,९०,३२०
२०७१/७२	६६,५६,०५९	३,५१२,०४४	७,२४३,५२४	६५५,९००	२४,६४५,९१०	९३,०९,४४७	५,२४,४६,६६४
२०७२/७३	४६,३२,६७३	४७,६४,५३७	५२,१७,१७७	१,११,६३,१५२	२,७२,२६,६२६	४५,३६,५९०	५,७७,६२,९५७
जम्मा	३,४६,६७,७६३	२,३९,६४,७६२	६,४७,७५,७९२	४,६२,९२,९५१	१२,९६,०२,२५३	३,९६,३६,५०१	३६,६३,३१,७६६
							४९,६९,५७,४६२

अनुसूची १३ कालीगण्डकी नदी क्षेत्रमा अत्याधिक ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खननको सन्दर्भमा प्रकाशित लेख

कालीको विलाप

कालीगण्डकी नदी माथिको अवैध 'दोहन' जारी छ । दोहनका अनेक रूप छन् । जसबारे स्थानीय नागरिकका साथै प्रहरी, प्रशासन पनि जानकार छन् । यस्तो लाग्छ, तीन तहका सरकार मात्र बेखबर छन् । किनकि, दैनिक नदी दोहन भइरहेका किनारबाट सरकारमा सत्तासीन शक्तिशाली मन्त्री, सांसद र जनप्रतिनिधिहरू ओहोर दोहोर गरिरहेकै हुन्छन् । स्काभेटरले गिज्याइरहेको हुन्छ, कालीले विलाप गरिरहेको हुन्छ । तर, देख्ने या गम्भीरपूर्वक हेर्ने र कालीको विलाप सुन्ने सामर्थ्य मन्त्री, सांसद र जनप्रतिनिधिहरूमा देखिन्न । उनीहरू आँखै अधिको हिमाल भन्दा जेठो कालीगण्डकीको विरुप किन देख्दैनन् ? यसमा आवाज बुलन्दित गर्न किन सक्दैनन् ? के कुरा छ, जसले उनीहरूका आँखा र मुख बन्द जस्ता देखिन्छन् ? यो नेपाली समाज र राजनीतिको चरम बेथितिको एक परिदृश्य हो ।

कानूनमा के छ ?

नदी उत्खनन गर्दा श्रममुलक प्रविधिको प्रयोग गर्नुपर्नेछ । मेसिनको प्रयोग गर्नुपर्ने भए वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयार शर्त र सीमा भित्र रही गर्नुपर्नेछ । यसबाहेक संवेदनशील क्षेत्रमा मेसिन लगाउनु परेमा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको अनुमती लिनुपर्नेछ । ढुङ्गा, गिट्टी तथा बालुवा उत्खनन, बिक्री तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७७ नेपाल सरकार ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, माटो, चट्टान, दहत्तर बहत्तरको उत्खनन तथा संकलन कार्य सुर्यास्तदेखि सुर्योदय नहुँदा सम्म गर्न पाइने छैन । यस कार्यविधिमा हरेक वर्ष असार १ देखि भाद्र १५ गते सम्म नदीजन्य पदार्थ उत्खनन तथा संकलन कार्य गर्न पाइने छैन । त्यस यता टेण्डर गरेर स्थानीय तहले उत्खनन गर्न दिन सक्नेछ ।

(ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन, संकलन, ऋसिड र बिक्री वितरण व्यवस्थित गर्ने कार्यविधि २०७५ गण्डकी प्रदेश सरकार), दुर्भाग्य भन्नुपर्छ, कार्यविधिमा लेखिए पनि कालीगण्डकी नदी यही अवधिमा सबै भन्दा बढी अवैध दोहनको शिकार हुने गरेको छ । ऋसर व्यवसायीले बर्खाको बेला नदीजन्य पदार्थ बगाएर लैजाने तर्क सहित स्थानीय प्रहरी प्रशासनसँग कहिले मिलोमतोमा त कहिले आँखा छल्दै अवैध उत्खनन गर्छन् । राज्यका निकाय भने मुकदर्शक बन्छन् । प्रत्यक्षदशी भएर स्थानीय एवम सचेत नागरिकले सूचना दिए पनि त्यो निष्प्रभावी देखिन्छ । यो समयमा मात्र होइन, अरु बेलामा पनि प्रचलित नियम र सम्झौता विपरित मेसिन प्रयोग गरेर मनपरी उत्खनन गरिएको गुनासो व्यापक छ । सरकारी निकायको अनुगमन फितलो देखिन्छ । यसले कतै न कतै व्यवसायी र प्रहरी प्रशासन बिच सेटिड छ भनेर बुझ्न बाध्य तुल्याउँछ । जुन विगतका कैयन घटनाले पुष्टि समेत गरेको स्थानीय बताउँछन् ।

ठेक्का छैन र पनि उत्खनन जारी

काली उत्खननको अझ गम्भीर विषय त गत आर्थिक वर्षको बालुवा गिट्टी उत्खननको सम्झौता सकिए यता नयाँ टेण्डर हुन सकेको छैन । सर्वोच्च अदालतमा कालीगण्डकी नदी उत्खननका विषयमा मुद्दा चलिरहेको छ । त्यसै कारण कालीगण्डकी किनारको ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खननको नयाँ टेण्डर हुन नसकेको पर्वतको

कुशमा नगरपालिकाका सूचना अधिकारी धुब्रराज पौडेल बताउँछन् । 'अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेकाले कुनै पनि स्थानीय तहले नयाँ आर्थिक वर्षको दुई चौमासिक बित्त लाग्दा पनि टेण्डर गर्ने अवस्था रहेन,' उनले भने, 'अदालतको अहिले अन्तरिम आदेशले रोकिएको छ, अब कै फैसला हुन्छ, त्यस अनुसार प्रक्रिया अघि बढाउँछौ ।'

कालीगण्डकी नदी किनारमा नदीजन्य पदार्थ उत्खननमा टेण्डर नगरिए पनि पर्वत, बागलुङ र म्याग्दी आसपासमा नदीजन्य पदार्थ उत्खनन भने भइरहेको छ । यसबारे प्रश्न गर्दा सूचना अधिकारी पौडेलले नदी किनारका बासिन्दाले हातले भिकिरहेको र उपकरण प्रयोगबारे अनविज्ञता प्रकट गरे ।

बर्खायाममा गण्डकी प्रदेश सरकारले उत्खननमा रोक लगाए पनि पर्वतको जलजला गाउँपालिकाले बर्खायाममै पनि नयाँ कार्यविधि बनाएर नदीजन्य पदार्थ उत्खनन र निकासीका लागि ठेक्का लगाउने निर्णय गरेको थियो । चौतर्फी विरोध पछि अन्तिम समयमा गत असार ५ गते स्थगन गरेको थियो ।

रातमा हेरालु राखेरै दोहन

बागलुङ र पर्वत जोड्ने विश्वकै लामो दावी गरिएको भोलुङ्गे पुल मुनीको राजाको बगर, लस्ती बगर, दम्मुवा खोला, कालाखोला बगर, मालढुङ्गाको वारी पारी बगर, खनियाँघाट, नयाँ पुल, सहस्रधारा, लगायतका पोखरा जोमसोम भूमी शेरचन राजमार्ग आसपासमा मध्यरातमा निकालिएका बालुवाको थुप्रो र दर्जनौं स्काभेटर, डोजर देखिन्छन् ।

मध्यरातमा नदी दोहनमा आउन सक्ने सम्भावित बाधा अवरोध प्रति सचेत रहँदै क्रसर व्यवसायीले रातको समयका लागि उत्खनन गर्ने ठाउँ आसपासमा छुट्टै हेरालु, सुराकी राखेरै दोहन गरेको प्रत्यक्षदर्शी पत्रकार बिजय राना बताउँछन् । हेरालुले प्रहरी, पत्रकार लगायत निगरानी गर्ने मान्छे सेरोफेरोमा आए नआएको बारेमा क्रसर व्यवसायीलाई जानकारी दिने र आइहालेमा उपकरण चलाउन रोक्ने, आवश्यक सचेतता अनपाउने गर्दछन् ।

जनप्रतिनिधि नै सम्लग्न छन् दोहनमा

शालिग्रामका लागि प्रख्यात कालीगण्डकी नदी मुस्ताङबाट बगेर आई देवघाटमा त्रिशूलीसँग मिसिएर नारायणी बन्दै दक्षिण बग्दछ । अवैध दोहनले शालिग्राम समेत लोप हुने खतरा बढेकोमा धौलागिरिबासी चिन्तित छन् । अवैध दोहनमा जनप्रतिनिधिहरु समेत आफै सम्लग्न देखिएका छन् । जलजला गाउँपालिकाका अध्यक्ष यामबहादुर मल्ल, कुशमा नगरपालिकाका अध्यक्ष युवराज जोशीको आफ्नै क्रसर व्यवसाय छ भने केही वडा अध्यक्ष, सदस्यले स्काभेटर किनेर क्रसर व्यवसायसँग जोडिएका छन् । 'जनप्रतिनिधि आफै ठेक्का लगाउँछन्, आफै उत्खनन गर्छन् र आफै बेच्छन्' कालीगण्डकी वचाउँ अभियानका मुख्य अभियन्ता आरके अदिप्त गिरी भन्छन्, 'अब कसले अनुगमन गर्ने ? कसले कारवाही गर्ने ? मनपरी चलेको छ, नदी सभ्यता विरुद्धको यस्तो अवैध कर्म आँखै अघि हुँदा पनि कहिले सम्म आँखा चिम्लेर बस्ने ?' नदीको धार बदल्ने र मनपरी तबरले उत्खनन गर्दा विपत्ति निम्तरहेको कुरा भुल्न नहुने उनी बताउँछन् । 'लाखौं नेपालीको जीवनमात्रै होइन, मृत्यु संस्कार समेत जोडिएको नदी हो, कालीगण्डकीमा मात्रै पाइने प्रशिद्ध शालिग्राम शिला डोजरले मनपरी

उत्खनन गर्दा गिट्टीका रुपमा बिक्री भइरहेको छ,' अभियन्ता गिरिले भने, 'हामीले यो कुरा नागरिकलाई बुझाउन र राज्यलाई भकभककाउन खबरदारी गर्न अभियान चलाएका छौं, अब सबै मिलेर नदी सभ्यता जोगाउन लाग्नुपर्छ ।'

सर्वोच्चको आदेशको समेत अवज्ञा

कालीगण्डकी नदी दोहनको विषयमा सर्वोच्च अदालतले केही महिना अघि मात्रै नदी सम्बन्धी काम नगर्न र नगराउन अन्तरिम आदेश जारी गरेको थियो ।

अधिवक्ता प्रकाशमणी शर्माले दायर गरेको रिट निवेदनमाथि सुनुवाइ गर्दै प्रधानन्यायाधीश चोलेन्द्र शमशेर जबराले एकल इजलासले कालीगण्डकी उत्खनन रोकन आदेश दिएको थियो । 'कालीगण्डकी नदी धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यावरणीय महत्त्वको देखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त नदीको प्राकृतिक बहावलाई पथान्तरण गरी जलाशय बनाउने, प्रदूषण गर्ने, नदीजन्य पदार्थहरू निकाल्ने, शालिग्रामको चोरी निकासी तथा विनाश गर्ने लगायतका अन्य प्राकृतिक बहाव र पर्यावरण प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि कार्यहरू नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ (२) (क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ,' आदेशमा भनिएको छ ।

ऋसर व्यवसायी भन्छन्: राज्यलाई कर तिरेर व्यवसाय चलाउँदा 'अपराधी करार'

ऋसर व्यवसायीले भने दैनिक नदीले बगाएर खेर जाने करोडौंको बालुवाको उपयोग गरिएको जिकिर गर्छन् । पर्वतमा चार वटा मात्र ऋसर उद्योग दर्ता छन् भने बागलुङमा दुई, म्याग्दीमा १ मात्र दर्ता छन् ।

दर्ता ऋसर उद्योग निकै कम भए पनि कालीगण्डकी किनारमा सयौं एस्काभेटर र ब्याकहोल्डर प्रयोग गरेर उत्खनन गर्ने गरेको ऋसर व्यवसायी यामबहादुर मल्ल बताउँछन् । 'हामीसँग राज्यले नदीजन्य पदार्थ उत्खनन बिक्री गर्न दिएको लाइसेन्स छ, जति कारोबार गर्छौं त्यस बापत सरकारलाई कर तिरेका हुन्छौं र पनि यही काम गर्दा हामीलाई अपराधी करार गर्ने प्रयास भइरहेको छ,' अध्यक्ष मल्लले भने, 'दैनिक लाखौंको बालुवा बगेर भारत पुगिरहेको छ, यसमा धेरैको ध्यान छैन, राज्यलाई राजश्व तिरेर हामीले त्यसरी नै बगेर जाने बालुवा भिकेर हाम्रो विकास आयोजनादेखि व्यक्तिका घरहरू निर्माण गर्ने सम्म पुऱ्याउँदा किन यस्तो को को होला ? जलजला गाउँपालिका अध्यक्ष समेत रहेका मल्लले आँफू जनप्रतिनिधि बन्नु अगाडि कै व्यवसाय भएकाले निरन्तरता दिएको र कोही किन्न आए दिने समेत बताउँछन् । यसमा कानूनी र व्यवस्थापकीय कमजोरी भए सरकारले सुधार र संशोधन गर्नुपर्ने उनको भनाई छ ।

अवैध उत्खननको सूचना दिनुस, कारबाही गर्छौं: प्रहरी

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन तथा उपयोगको दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी र व्यवस्थापनको जिम्मा गाउँपालिका र नगरपालिकालाई नै दिएको छ ।

सर्वोच्चको आदेश पछि पनि उत्खनन जारी रहे पनि स्थानीय तह मौन देखिने गरेको छ । यसमा जिल्ला तहका प्रहरी प्रशासन र जनप्रतिनिधि समेत मुकदर्शक बन्नु दुखद र शंकास्पद रहेको नागरिक बताउँछन् । यद्यपि, पछिल्लो समय तीनै जिल्लाका प्रहरी प्रमुखले नदी दोहन विरुद्ध सक्रियता बढाएका छन् । 'हामीले निगरानी त बढाइरहेका छौं, यसक्रममा केहीलाई पक्राउ गरेर जरिवाना समेत गर्छौं,' जिल्ला प्रहरी कार्यालय

पर्वतका प्रहरी नायब उपरीक्षक शिवराज अधिकारीले भने, 'रोक्न खोजेका छौ तर ठूलो शक्ति, सञ्जाल भएकाले केही चूनौतिपूर्ण भएको छ, फेरि पनि हामी अवैध दोहन नियन्त्रण गर्ने कोसिसमा छौ ।' म्याग्दीको बेनी नगरपालिका १ आनन्द बगरबाट कालिगण्डकी नदीमा अवैध रूपमा बालुवा उत्खनन गर्ने क्रममै तीन जनालाई पक्राउ गरिएको थियो । शनिबार राती आनन्दबगरमा स्काइभेटरको प्रयोग गरी नदीजन्य प्रदार्थ उत्खनन गरिरहेको गोप्य सूचनाका आधारमा खटिएको प्रहरी टोलीले पक्राउ गरेको प्रहरी निरीक्ष विरेन्द्रराज गुरुडले बताए । बागलुङमा पनि अहिले अवैध उत्खननमा कडाई गरिएको एसपी कृष्णबहादुर पल्ली मगरले बताए ।

जलसंस्कृतिविद् भन्छन्: काली माथि 'बलात्कार'

कालीगण्डकी नदीको जल संस्कृति माथि पिएचडी गरेका पोखराका जलसंस्कृतिविद् कुलराज चालिसे हिमाल भन्दा जेठो नदी कालीगण्डकी माथि 'बलात्कार' भइरहेको जिकिर गर्छन् । 'धेरैले दोहन भनिरहेका छन्, मेरो विचारमा यो दोहन होइन, अव्यवस्थित उत्खनन हो', चालिसे थप्छन् 'यसो गर्न कानूनले दिएको छैन, कानूनले नदिएको कुरा जर्बजस्ती गर्नु 'बलात्कार' हो, नदी माथि अहिले 'बलात्कार' भइरहेको छ, यो भ्रष्टाचार हो ।' उनले नदीका घाट ठेक्कामा लगाउने कुरा नीतिगत भ्रष्टाचार भएको बताए । 'कालीमा आउने बालुवा गिट्टी जरुर निकाल्नुपर्छ, बालुवा, गिट्टी ननिकाल्ने हो भने पनि समस्या थपिन्छ तर त्यो ठेकेदारी प्रथामा अव्यवस्थित किसिमले होइन,' जलसंस्कृतिविद् चालिसेले भने, 'वैज्ञानिक र व्यवस्थित हिसाबले निकालिनु पर्दछ ।'

सरकारले नदीजन्य पदार्थ उत्खननका लागि घाट ठेक्कामा दिने कुरा नै गलत भएको चालिसेको दाबी छ । 'ठेकेदारी प्रथामा जान साथ उसले आफ्नो नाफाका लागि हर सम्भव हुने सबै खालको गतिविधि गर्दछ, अहिले नदीको धार नै परिवर्तन गरेर मौसम बेमौसम नदीजन्य पदार्थ निकाल्ने कुरा पनि यसकै उपज हो,' उनले थपे, 'सरकारले यसमा मिलोमतो गरेर अवैध उत्खननलाई बढावा दिएको छ ।' नदीजन्य पदार्थको उत्खननलाई व्यवस्थित गर्न सरकारले आफै अमानतमा काम गर्नुपर्ने जलसंस्कृतिविद् चालिसेको सुझाव छ । 'संघीय र प्रदेश सरकारले कानून बनाइदिने, स्थानीय तहलाई अमानतमा जिम्मा दिन सक्छ, स्थानीय सरकारलाई जिम्मा दिदाँ नदीको अवस्था, सम्भावना, संकट अध्ययन विश्लेषण गरेर कहाँ कति निकाल्ने निक्यौल गर्न सक्छ,' उनले भने, 'अनि प्रति घन मिटर या के कसरी बेच्ने हो ? त्यसरी विक्री गर्न सकिन्छ । यो नै अवैध उत्खनन रोक्ने र नदी सभ्यता जोगाउन उत्तम उपाय हुनसक्छ ।'

शालिग्रामका कारणले विश्वका लागि भौगर्भिक अध्ययनको नदी माथि जथाभावी मेसिन चलाइनु दुर्भाग्य भएको उनले बताए । 'यसको ऐतिहासिकता, पुरातत्वदेखि पर्यावरण सन्तुलनका लागि कालीगण्डकीको धेरै महत्व छ,' चालिसे भन्छन्, 'शालिग्राम नराखी पुजा नगर्ने कयौ मठमन्दिर छ, यस्तो महत्वपूर्ण नदीलाई हुंगा गिट्टी भनेर बेच्नु हुँदैनथ्यो । धार्मिक त छँदैछ, समग्र पर्यटनमा पनि कालीगण्डकीको छुट्टै महत्व छ, यसकारण नदी सभ्यता जोगाउने कुरामा सबै सचेत र जिम्मेवार बन्नुपर्दछ ।'

पत्रकार दिल शिरिष (कलाधिका डट कम), २०७८ माघ १ गते

अनुसूची १४ सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफलको लागि तयार गरिएको प्रश्नावली

सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय एवम् निकायहरुबाट पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुबाट रोयल्टी संकलनको संभावना, वर्तमान कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था लगायतका विषयमा तयार गरिएको प्रश्नावली यस प्रकार रहेको छ ।

(क) ऊर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई क्षेत्र

- (१) जलस्रोत, सिंचाई एवम् ऊर्जा क्षेत्र अर्न्तगत रोयल्टीको संभावना भएका क्षेत्र (स्रोत) हरु के के हुन सक्दछन् ?
- (२) जलस्रोत, सिंचाई एवम् ऊर्जा मन्त्रालयसँग सम्बन्धित कानून, ऐन, नीति, नियमावली आदिमा रोयल्टी सम्बन्धी विषयमा परिमार्जन वा थप व्यवस्था हुँदैछ, भने परिमार्जन गर्न खोजिएको व्यवस्था के के होला ?
- (३) हाज ऊर्जाको क्षेत्रमा जलविद्युत क्षेत्र बाहेक अन्य क्षेत्रहरुमा रोयल्टी संकलनको कानूनी व्यवस्था भएको देखिँदैन । भविष्यमा ठूला खाले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, जियोथर्मल ऊर्जा, बायोमास आदिबाट ऊर्जा उत्पादन गर्ने अवस्था सृजना हुँदा के कसरी रोयल्टीको कानूनी वा नीतिगत व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुन्छ होला ?
- (४) ठूला खाले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, जियोथर्मल ऊर्जा, बायोमास आदि क्षेत्र सम्बन्धी कानून निर्माणको लागि केही अध्ययन भएको छ वा छैन ? छ भने उक्त अध्ययनमा रोयल्टी सम्बन्धी के कस्ता सुझावहरु प्राप्त भएका छन् ।
- (५) जलस्रोत अर्न्तगत सिंचाई, खानेपानी, बोटलिङ उद्योग, जल यातायात, पानीको मनोरञ्जनात्मक उपयोग, आदिमा रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु के सान्दर्भिक हुन्छ ? यदी छ भने कस्तो प्रकारको रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त होला त ?
- (६) के अन्तरबेसीन प्रकृतिका सिंचाई एवम् खानेपानी आयोजनाहरुबाट रोयल्टी संकलन गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ त ?
- (७) कुन कुन अवस्थामा रोयल्टीको दर वा रोयल्टी निर्धारणको विधि परिमार्जन/पुनरावलोकन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ होला ?
- (८) हाल प्राप्त भैरहेको रोयल्टी वितरणलाई के कसरी वितरण गर्दा (संयन्त्र एवम् ढाँचा) न्यायोचित वितरण सुनिश्चित हुन्छ होला ?
- (९) अध्ययनको लागि थप सुझावहरु ।

(ख) खानेपानी क्षेत्र

- (१) हाल खानेपानी क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको व्यवस्था भएको देखिँदैन । के खानेपानी क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ त ?
- (२) मेलम्ची खानेपानी आयोजना जस्ता अन्तरवेसीन एवम् ठूलो जनसंख्या लाभान्वित हुने आयोजनाहरूमा रोयल्टी संकलनको कानूनी व्यवस्था गर्नु सान्दर्भिक होला त ? हुन्छ भने के कसरी संकलन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- (३) खानेपानी क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन गर्न सकिने संभावित क्षेत्रहरू के के हुन सक्लान् ?
- (४) रोयल्टी संकलन गरिएको अवस्थामा के कस्तो संयन्त्र एवम् विधिबाट प्रभावित क्षेत्रमा रोयल्टी वितरण गर्दा उपयुक्त होला ?
- (५) खानेपानी क्षेत्रमा रोयल्टी संकलनको संभावना सम्बन्धी थप सुझावहरू ।

(ग) खानी तथा खनीज क्षेत्र

- (१) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननबाट प्राप्त हुने रोयल्टी संघ, प्रदेश वा स्थानीय तह कहाँ जम्मा हुने गरेको छ ?
- (२) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननमा संघीय सरकारले निश्चित क्षेत्रमा सिधै रोयल्टी संघमा नै संकलन गर्ने संभावना छ कि छैन ? हालको कानूनी व्यवस्था बारे संक्षिप्त जानकारी ।
- (३) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खनन गर्न सकिने नेपालको कुल संभावित परिमाण के कस्तो देखिन्छ ? संक्षिप्त जानकारी ।
- (४) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको बारेमा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदनहरूको जानकारी । संभव भएसम्म डिजिटल कपी उपलब्ध गराउनुहोला ।
- (५) ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननको लागि खानी तथा भूगर्भ विभागको तर्फबाट लाईसेन्स प्राप्त गरेका उत्खननकर्ता एवम् कम्पनीहरूको विवरण ।
- (६) नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थ उत्खननको संभावना के कस्तो देखिन्छ ? संक्षिप्त जानकारी ।
- (७) नेपालमा कोईला उत्खननको संभावना र कोईला उत्खननको संभावना भएका स्थानहरू एवम् संभावित उत्खनन परिमाण बारे संक्षिप्त जानकारी ।
- (८) कोईला उत्खननको लागि अनुमति प्राप्त उत्खननकर्ता एवम् कम्पनीहरूको विवरण ।
- (९) खानी तथा भूगर्भ विभागसँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको प्रभावकारी संकलन र वितरणको लागि थप संयन्त्रको आवश्यकता, नीतिगत एवम् संस्थागत सुधारको आवश्यकताबारे संक्षिप्त जानकारी ।
- (१०) नयाँ पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूको बारेमा संक्षिप्त जानकारी एवम् थप सुझावहरू ।

(घ) दूरसंचार क्षेत्र

- (१) दूरसंचार क्षेत्रबाट हाल रोयल्टी प्राप्त हुँदै आएका क्षेत्रहरु के के हुन् ?
- (२) दूरसंचार क्षेत्रबाट उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी संकलन हुन सक्ने संभावित क्षेत्रहरु के के हुन् ?
- (३) नयाँ संभावित स्रोतहरुबाट रोयल्टी संकलनको लागि प्रयाप्त कानूनी एवम् नीतिगत व्यवस्था छ वा छैन ? छ भने के कस्तो व्यवस्था छ ।
- (४) रोयल्टी परिमार्जन / पुनरावलोकनको लागि केही अध्ययन भएको छ वा छैन, छ भने संक्षिप्त विवरण ।
- (५) विद्यमान रोयल्टीका दरहरु समयक्रम अनुसार परिमार्जन गर्ने के कस्तो अभ्यास रहेको छ ?
- (६) दूरसंचार क्षेत्रमा रोयल्टी संकलन सम्बन्धी गर्ने पने कानूनी सुधारका विषयहरु के के हुन् ?
- (७) रोयल्टी संकलनबाट प्राप्त राजस्वलाई के कस्तो संयन्त्र र वितरणको विधि अनुसार वितरण गर्दा समग्र दूरसंचार क्षेत्रको दीगो विकास हुन्छ होला ?

अनुसूची १५ हाल चितवनमा निर्माण हुँदै गरेको पानीजहाज सम्बन्धी बिबिसी नेपाली सेवामा प्रकाशित समाचार

नेपालमै पानीजहाज बन्दै, दुई महिनामा नारायणी नदीमा चल्न थाल्ने

२० जुलाई, २०१९

चितवनका यूवाहरु मिलेर रिभर क्रुजसिप अर्थात पानीजहाजको निर्माण गरिरहेका छन् । राईनो वाटर ईन्टरटेन्मेन्ट प्राईभेट लिमिटेडले चितवनको काभ्रेघाटमा छ महिनादेखि पानीजहाज बनाउने काम गरिरहेको छ । उक्त कम्पनीका प्रबन्ध निर्देशक रामचन्द्र कँडेल अध्ययनको शिलशिलामा पहिलोपटक जर्मनी गएको बेला आँफूलाई पनि पानीजहाज बनाउने बिचार आएको बताउँछन् । म यूरोपमा भएको बेला स्वीडेनबाट फिनल्याण्डसम्म क्रुजमा यात्रा गर्दा नेपालका नदीहरुमा पनि पानीजहाज सञ्चालन गर्न सकिन्छ भन्ने लागेको थियो, कँडेलले भने । त्यही बिचारलाई मूर्तरूप दिन साथीहरूसँग मिलेर पानीजहाज बनाउने काम थालेको उनले बताए । नेपालमा पहिलोपटक पानीजहाज बन्न लागेको कँडेलको दावी छ । त्यसका लागि सिंगापुर, मलेसिया, चीन, जर्मनी र भारतका क्रुज निर्माता कम्पनीहरुमा गएर अवलोकन गरिएको उनले बताए ।

नारायणी नदीमा पानीजहाज सञ्चालनको लागि सिंगापुर र भारतका प्राविधिकहरुले नारायणीको जलप्रवाह मापन तथा अन्य चुनौतीहरुको अध्ययन र पर्यावरणीय प्रभाव मूल्यांकन एक वर्षसम्म गरेका थिए । पानीजहाज निर्माणका लागि भण्डै ३५ करोड लगानी लाग्ने अनुमान गरिएको छ । भारतको ग्राण्डयूर मरीन ईन्टरनेशनल कम्पनीले नर्वेजियन प्रविधिमा उक्त पानीजहाजको निर्माण गरिरहेको छ ।

लक्ष्य : पर्यटन वर्ष २०२० लाई लक्षित गरी निर्माण गरिएको पानीजहाज सञ्चालनमा आएपछि त्यसले पर्यटनमा सघाउ पुर्याउने योजनाकारको अपेक्षा रहेको छ ।

चितवन घुम्न आउने पर्यटकहरुले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको अवलोकनपछि नारायणी नदीमा पानीजहाजको पनि मज्जा लिउन् भन्ने आफ्नो उद्देश्य रहेको कँडेलले बताए । कँडेलले भने, नारायणी नदीमा जलपर्यटन उद्योग बिकास गर्ने हिसाबले पानीजहाज सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।

दुई महिनापछि सञ्चालनमा ल्याउने तयारी भईरहेको उक्त पानी जहाजले ज्ञानेश्वर सामुदायिक वनदेखि देवघाट-गोलाघाटसम्म सञ्चालन गर्ने अनुमति पाईसकेको बताईएको छ । नारायणी र राप्ती नदीको दोभानमा रहेको गोलाघाट चितवन र नवलपरासी जिल्लाको सीमामा छ ।

क्षमता : एकसय मिटर लम्बाई र २५ मिटर चौडाई रहेको उक्त पानीजहाज दुईतले हुनेछ र त्यसमा दुईसय जना अट्छन् । पानीजहाजमा बिहान, दिउँसो र बेलुकीको खाना तथा खाजाको व्यवस्था हुने बताईएको छ । पवित्र तीर्थस्थल देवघाटदेखि चितवनको सीमा गोलाघाटसम्मको यात्रा पूरा गर्न तीन घण्टा लाग्नेछ । पानीजहाज चढ्न र झर्ने पोटै भने चितवनको ज्ञानेश्वर सामुदायिक वनको काभ्रेघाटमा बनाईएको छ ।

अनुसूची १६ नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा नियमन एवम् फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनको लागि चालेका केही कदमहरु

१.१ दूरसञ्चार सेवा नियमनसम्बन्धी प्रमुख कार्यहरु:

आ.व २०७७/०७८ मा दूरसञ्चार क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्नका लागि जारी भएका प्रमुख विनियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि तथा निर्देशनहरु तपसिल अनुसार रहेका छन् :

- १.१.१ दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरुले संकलन गरेको ग्राहकहरुको फर्म लगायतका ग्राहकहरुको परिचय खुल्ने अन्य कागजातहरु सहितका विवरणहरु डिजिटल रूपमा रूपान्तरण गरे पश्चात् ग्राहकहरुको उक्त विवरणहरु धुल्याउन सक्ने व्यवस्था गरी “दूरसञ्चार सेवा प्रदायकहरुले संकलन गरेको ग्राहकको फर्म लगायतका कागजात धुल्याउने विनियमावली, २०७७” स्वीकृत गरी लागु गरिएको ।
- १.१.२ Cyber Security Bylaw, 2077 स्वीकृत गरी लागु गरिएको ।
- १.१.३ Short Code र Toll Free Number व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७७ स्वीकृत गरी लागु गरिएको ।
- १.१.४ Internet Bandwidth Service र Intranet Service को लागि नेटवर्क सेवा प्रदायकहरुले ग्राहकसँग गर्ने सम्झौताको ढाँचा स्वीकृत गरी लागु गरिएको ।
- १.१.५ इन्टर्नेट सेवा प्रदायक तथा नेटवर्क सेवा प्रदायकहरुले २०७७ आधिन मसान्तभित्र दाखिला गर्नु पर्ने ग्रामीण दूरसञ्चार विकास कोषको रकम दाखिला गर्ने म्याद एक पटकको लागि चालु आ.व. २०७७।७८ को अन्त्यसम्मका लागि थप गरिएको ।
- १.१.६ नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण (ग्रामीण दूरसञ्चार विकास कोष) विनियमावली, २०६८ को विनियम (५) र परिच्छेद-४ मा दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम ३३ मा भएको व्यवस्था र फ्रिक्वेन्सी दस्तुर र रोयल्टी दस्तुर तोकिएको अवधिमा दाखिला नगरेमा लाग्ने जरिवानाको व्यवस्थासँग एकरूपता हुने गरी संशोधन गरिएको ।
- १.१.७ दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धी सामान्य निर्देशिका संसोधन गरिएको ।
- १.१.८ मोबाइल सेवा प्रदायकको नेटवर्क प्रयोग गरेर गलत तथा भ्रामक सन्देशहरु सम्प्रेषण नगर्न/नगराउन मोबाइल सेवा प्रदायक संस्थाहरुलाई निर्देशन जारी गरिएको ।
- १.१.९ देशभर आएको बाढी तथा पहिरोको कारणले कुनै क्षेत्रमा दूरसञ्चार तथा इन्टरनेट सेवामा समस्या देखिएमा प्राधिकरणमा जानकारी गराउन अनुरोध गरिएको ।
- १.१.१० Cyber Awareness activities सञ्चालन गरिएको ।
- १.१.११ पूर्वाधार सहप्रयोग सम्बन्धी विनियमावली तयार गरी लागु गर्ने अन्तिम चरणमा रहेको ।

१.२ फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू :

१.२.१ फ्रिक्वेन्सी बढाबढ (Frequency Auction)

१०० MHz र २१०० MHz ब्याण्डको बढाबढ प्रक्रिया सम्पन्न गरी उक्त बढाबढबाट सेवा प्रदायक एनसेल एक्जिप्टा लिमिटेडलाई १०० MHz र २१०० MHz ब्याण्डमा क्रमशः १.६ MHz (paired) र ५MHz (paired) ब्याण्डविध फ्रिक्वेन्सी उपलब्ध गराइएको।

१.२.२ ९०० MHz Band मा फ्रिक्वेन्सी Refarming

सेवा प्रदायकहरूलाई Contiguous Frequency उपलब्ध गराई फ्रिक्वेन्सीको अधिकतम प्रयोग हुने बातावरण तयार गर्न ९०० MHz ब्याण्डमा फ्रिक्वेन्सी Refarm गरिएको।

१.२.३ National Spectrum Strategy

अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, बजारमा उपलब्ध उपकरणहरूले Support गर्ने फ्रिक्वेन्सी रेन्ज लगायत विषयमा unlicensed (ISM) फ्रिक्वेन्सी ब्याण्ड र यसको प्रयोग सम्बन्धमा अध्ययन भई नीतिगत व्यवस्थाका लागि फ्रिक्वेन्सी नीति निर्धारण समितिमा पेश गरिएको।

- राष्ट्रिय फ्रिक्वेन्सी निर्धारण योजना र रणनीति तयार गरी फ्रिक्वेन्सी वितरण प्रणालीलाई पारदर्शी र व्यवस्थित गर्न National Spectrum Strategy को मस्यौदा तयार गरिएको र उक्त मस्यौदालाई सार्वजनिक गरी सो उपर सरोकारवालाहरूको राय/सुझाव माग गरिएको।
- ५G मोबाइल सेवाको लागि फ्रिक्वेन्सी Allocation गर्ने सम्बन्धमा रेडियो फ्रिक्वेन्सी निर्धारण समितिमा सिफारिस गरिएको।

१.२.४ फ्रिक्वेन्सी व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू:

- दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँट तथा मूल्यसम्बन्धी) नीति (पहिलो संशोधन), २०७३ मा संशोधन गरी सम्पूर्ण मोबाइल फ्रिक्वेन्सी ब्याण्डहरूमा प्रविधि तटस्थताको नीति अपनाइएको।
- दूरसञ्चार पूर्वाधारहरू राम्रोसँग खडा हुन नसकेको नेपालको भौगोलिक रूपमा दुर्गम तथा विकट क्षेत्रहरूमा Fixed Satellite Services (FSS/VSAT) को मध्यमबाट सञ्चारको सञ्जालमा जोडिन

तथा दूरसञ्चारका आम उपभोक्ताहरूले सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने वातावरण बनाई उच्च व्याण्डविथ सहितको ब्रोडब्याण्ड FSS सेवा प्रदान गर्न Ka व्याण्डको 19.7 GHz -21.2 GHz (Downlink) paired with 29.5 GHz-31 GHz (Uplink) को फ्रिक्वेन्सीलाई Fixed Satellite Services (FSS) को लागि निर्धारण गरिएको ।

- ITU Radio Regulations 2020, 3GPP Standards, अन्तर्राष्ट्रिय/ क्षेत्रीय प्रचलन तथा राष्ट्रिय आवश्यकता समेतलाई मध्यनजर गर्दै 5G लगायतका नवीनतम प्रविधिहरूलाई नेपालमा भित्र्याउन तथा प्रयोगको वातावरण तयार गर्न विभिन्न फ्रिक्वेन्सी व्याण्डहरूलाई दूरसञ्चार सेवाका लागि allocate गर्न रेडियो फ्रिक्वेन्सी नीति निर्धारण समितिमा निर्णयको लागि सिफारिस गरिएको ।
- नेटवर्क विस्तार तथा क्षमता अभिवृद्धि गरी दूरसञ्चार सेवा विस्तार गर्न सेवा प्रदायकहरूबाट माग भए बमोजिम माइक्रोवेभ फ्रिक्वेन्सी (६/७/८/१५/१८ GHz) व्याण्डका जम्मा १४७३ बटा नयाँ माइक्रोवेभ लिंकहरूको स्वीकृति प्रदान गरिएको। साथै, सेवा प्रदायकहरूबाट माग भए बमोजिम प्राधिकरणबाट पूर्व स्वीकृत माइक्रोवेभ फ्रिक्वेन्सी (७/८/१८ GHz) व्याण्डका जम्मा १३३० बटा माइक्रोवेभ लिंकहरूको स्वीकृति रद्द गरिएको ।
- दूरसञ्चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित पूर्वाधार जस्तै Microwave Links, VSAT टर्मिनल, Optical Fiber Network एवं 2G/3G/4G Network Coverage Map को अद्यावधिक विवरणहरू GIS Based Telecommunications Infrastructure Management Information System (GBTIMIS) मा अद्यावधिक गरिएको ।
- SMS4DC (Spectrum Management System for Developing Countries) तथा प्राधिकरणको GBTIMIS लगायतका High Computational Requirements भएका प्रणालीहरू सञ्चालन गर्न Workstation स्थापना गरी प्रयोगमा ल्याइएको ।
- नेपालमा 5G को सम्भाव्यता सम्बन्धमा तथा 5G, SRDs को लागि फ्रिक्वेन्सी allocate गर्दा हुन सक्ने Interference सम्बन्धमा Institute of Engineering, TU लगायतका संघ/सस्था मार्फत अध्ययन/अनुसन्धान गराइएको ।
- दूरसञ्चारका विभिन्न सेवाहरू जस्तै मोबाइल, माइक्रोवेभ, भी-स्याटमा फ्रिक्वेन्सी प्रयोग गरे बापत सेवा प्रदायकहरूबाट आ.व. ०७७/७८ मा फ्रिक्वेन्सी दस्तुर जम्मा रु. ३,७२,९९,७९,९२०/१२ (अक्षरेपी तीन अर्ब बहत्तर करोड उनान्सय लाख उनन्सत्तरी हजार नौ सय बीस रूपैयाँ बाह्र पैसा मात्र) नेपाल सरकारको राजस्व खातामा दाखिल भएको । । आ.व. २०७७/७८ मा नेपाल सरकारलाई बुझाएको फ्रिक्वेन्सी बापतको रकमको विस्तृत विवरण अनुसूची-३ मा देखाइएको छ ।

अनुसूची १७ नेपाल सरकारलाई दूरसञ्चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले आब २०७७/७८ मा दाखिला गरेको फ्रिक्वेन्सी दस्तुरको विवरण

आ.व.२०७७/७८ मा सेवा प्रदायकहरूले नेपाल सरकारलाई बुझाएको फ्रिक्वेन्सी दस्तुर (थप दस्तुर सहित) को विवरण

क्र.सं.	सेवा प्रदायक	आ.व.२०७७/७८ मा भुक्तान भएको फ्रिक्वेन्सी दस्तुर
१.	Nepal Doorsanchar Company Limited.	1,717,165,834.52
२.	Ncell Private Limited.	1,881,382,600.00
३.	C.G Communication Pvt.Ltd	130,863,193.60
४.	Mercantile Communications Pvt. Ltd.	241,272.00
५.	Robin Shrestha (Representative- Sita	1,000.00
६.	Butwal Power Company Limited	2,000.00
७.	Nepal Investment Bank Limited	23920.00
८.	Bhotekoshi Power Company Limited	1,000.00
९.	Neapl S.B.I Bank limited	1,000.00
१०.	IFOUR Technology Pvt.ltd.	64,000.00
११.	Constellation Pvt.Ltd	112,000.00
१२.	SSVC Radio Kathmandu Pvt.Ltd.	1,000.00
१३.	Bhorix Information Technology Pvt.Ltd	1100.00
१४.	Everest Link Pvt.Ltd	120,000.00
Total (RS.)		3,729,979,920.12

स्रोत: नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण, बार्षिक प्रतिवेदन (२०७७/७८)

अनुसूची १८ पानीको विक्री वा प्रयोगसँग सम्बन्धित उद्योग विभागमा दर्ता भएका केही कम्पनीहरुले बार्षिक पानी उपयोग परिमाण र कम्पनीहरुको जानकारी

SN	Industry Name	Address	Product & Annual Capacity	Employment	Category	% Of Investment
1	Aqua Minerals Nepal	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 282000 Dozen	22	Manufacturing	Local - 100%
2	Sushil Everest Water Pvt. Ltd.	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 15000000 Ltr.	91	Manufacturing	Local - 100%
3	Lath Mineral Water	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 750000 Ltr	63	Manufacturing	Local - 100%
4	Highland Beverage Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 300000 Ltr	74	Manufacturing	Local - 100%
5	Atlas Aqua Inds Pvt.Ltd	ललितपुर जिल्ला	Mineral Water Production 15000	21	Manufacturing	Local - 100%
6	Himalayan Akwa Minerals Inds	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 7300000 Ltr	19	Manufacturing	Local - 100%
7	Bisleri Nepal Pvt.Ltd	काभ्रे जिल्ला	Mineral Water 9000000 Bottle	142	Manufacturing	Local - 100%
8	Himalayan Hygenic Product Pvt.Ltd	नवलपरासी जिल्ला	Mineral Water Plastic Bottles 4 Mln	40	Manufacturing	Local - 100%
9	Raybot Spring Mineral Water Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 108 Mln Bottles	14	Manufacturing	Local - 100%
10	Terra Tech Nepal Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Water Treatment Plant 200 Pcs	13	Service	Local - 100%, Foreign - 0%
11	Gosahara Water Supply Pvt. Ltd	ललितपुर जिल्ला	Mineral Water, Drinking & Mineral Water 111600000 Ltr	180	Manufacturing	Local - 100%
12	Nara Int'l Himalayan Spring Water Co.Pvt	रसुवा जिल्ला	Mineral Water 600000 , Mineral Water 600000 Pet Botle	78	Manufacturing	Local - 100%
13	Shree Mineral Water	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 671000 Box	59	Manufacturing	Local - 100%
14	Shrot Nepal Mineral Water Udhog Pvt. Lt	नुवाकोट जिल्ला	Mineral Water 6000000 Ltr.	16	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
15	Nepal Himsila Pure Water Pvt. Ltd.	भक्तपुर जिल्ला	Mineral Water 60000000 Ltr.	45	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
16	Godawari Aqua & Food Ind.Pvt.Ltd	ललितपुर जिल्ला	Recycling Water 16500 K.L.	52	Manufacturing	Local - 100%
17	Himalayan Spring Water Co. Pvt. Ltd.	रसुवा जिल्ला	Spring Water 6 Crore Ltr., Pet Bottle 6 Crore Ltr.	78	Manufacturing	Local - 100%
18	Pawan Putra Beverage Industries Pvt. Lt.	पर्सा जिल्ला	Processed Water 1800000 Litre	0	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
19	Himalayn Natural Spring Water Pvt.Ltd	रसुवा जिल्ला	Natural Spring Mineral Water 60000 Kl Pet Bottle	80	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
20	Thai Chang Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Mineral Water 1200 Kl, Icecream 300 Kl	20	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
21	Pawanputra Beverage Industries	काठमाडौं जिल्ला	Drinking Water 30 Lakh Ltr.	19	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
22	J H Industry Pvt.Tld	बाँके जिल्ला	Mineral Water 30000 Kl, Soda Water 500 Kl	72	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
23	Alpine Spring Water Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Production Of Pure Drinking Water	22	Manufacturing	Local - 100%

SN	Industry Name	Address	Product & Annual Capacity	Employment	Category	% Of Investment
			7500000 KI			
24	Y K K Food Beverage Industries Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Pure Drinking Water 4000000 Liter	28	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
25	Barun Solution Pvt.Ltd	काठमाडौं जिल्ला	Pure Drinking Water 10000000 L	45	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
26	Kushal Drinking Water Pvt.Ltd	ललितपुर जिल्ला	Pure Drinking Water - 9000000 Ltr	45	Manufacturing	Local - 100%, Foreign - 0%
27	Sidhartha Matrix Ind.Pvt.Ltd	रुपन्देही जिल्ला	Water Storage Tank - 15825 Nos, Pprpipe 300 Mt, Pprpipe Fitting	30	Manufacturing	Local - 100%
28	Sunrise Nepal Food & Beverage Pvt.Ltd	बारा जिल्ला	Mangojuice 3000 KI, Apple Juice 840 KI, Pure Drinking Water	116	Manufacturing	Local - 100%
29	R. And B. Group Pvt. Ltd.	सुनसरी जिल्ला, डुम्राहा गा.वि.स.-६	Purified Water In Bottles 4320 KI, Purified Water In Jars 4320 KI, Juice 1000 KI	65	Manufacturing	Local - 100%
30	Sita Products Pvt. Ltd. Unit 1	काठमाडौं जिल्ला, चाल्नाखेल गा.वि.स. वडा नं. ५	Processed Water (In Jar -20 Litre And More) 7500 KI, Processed Water (In Pet Bottles - 0.5 Litre And More) 7500 KI	46	Manufacturing	Local - 100%
31	Suryodaya Polymers Pvt. Ltd.	ललितपुर जिल्ला, पाटन औद्योगिक क्षेत्र	Plastic Water Tank 2000 Mt	50	Manufacturing	Local - 100%
32	Shaanxi Activation Energy Water Supply Engineering Nepal Pvt. Ltd.	भक्तपुर जिल्ला, चांगुनारायण न.पा. वडा नं. २	Purified Drinking Water In Bottle 17280 KI, Purified Drinking Water In Jars 38400 KI	95	Manufacturing	Foreign - 100%
33	Baba Oxygen And Mineral Water P.Ltd. Branch Industry -1	काठमाडौं जिल्ला, दक्षिणकाली वडा नं. २	Pure Drinking Water 1 Ltr. Bottles 20000000 Nos, Pure Drinking Water In 20 Ltr. Jars 400000 Nos	18	Manufacturing	Local - 100%
34	Koshi Jal Udhyog Pvt. Ltd.	काठमाडौं जिल्ला, किर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १३	Purified Drinking Water In Bottle 2246 KI, Purified Drinking Water In Jar 3370 KI	23	Manufacturing	Local - 50%, Foreign - 50%
35	Edible Industries Pvt. Ltd.	बर्दिया जिल्ला, बसागढी न.पा. ३	Packed Drinking Water (In Bottle) 1200 KI	35	Manufacturing	Local - 48%, Foreign - 52%
36	Kwality Thai Foods Pvt.Ltd. Branch-3	मोरङ्ग जिल्ला, कटहरी गा.वि.स. वडा नं. ४	Mineral Water 4500 KI, Tonic Water 500 KI, Fruit Juice 500 KI, Pp Bottle 1000 Mt, Pet Bottle 1000 Mt	33	Manufacturing	Local - 100%
37	Patanjali Ayurved Pvt. Ltd. Branch Unit 6	बारा जिल्ला प्रसौनी गा.वि.स. वडा नं. ३	Bottle Drinking Water (Pet Bottle Of 1 Ltr Capacity) 57600000 Bottles	16	Manufacturing	Local - 100%
38	Ventura Bottlers Pvt. Ltd.	मकवानपुर जिल्ला, मनहरी गा.वि.स. वडा नं. ६	Juice 1902000 Ltr, Carbonated Soft Drinks 1104000 Ltr, Mineral Water 12525000 Ltr	72	Manufacturing	Local - 100%
39	Life Food And Beverage Pvt. Ltd.	चितवन जिल्ला, खैरहनी नगरपालिका वडा नं. ४	Fruit And Vegetable Juice 25000 KI, Energy Drink (Non Alcoholic) 25000 KI, Carbonated Soda/Tonic Water 25000 KI,	142	Manufacturing	Local - 100%

SN	Industry Name	Address	Product & Annual Capacity	Employment	Category	% Of Investment
			Mineral Water 45000 Kl			
40	C.G. Foods (Nepal) Pvt. Ltd. Branch 4	नवलपरासी जिल्ला देवचुली वडा नं. २	Carbonated Beverage Energy Drink 20000 Kl, Drinking Water 10000 Kl	60	Manufacturing	Local - 100%
41	Pashupati Thai Beverage Pvt. Ltd.	बारा जिल्ला जीतपुरसिमरा उप-महानगरपालिका वडा नं. ९	Fruit And Vegetable Juice 5000 K.L., Carbonated Energy Drink (Non-Alcoholic) 5000 K.L., Carbonated Water Soda 5000 K.L., Water (Tonic, Mineral And Glucose) 5000 K.L., Carbonated Soft Drink 5000 K.L.	92	Manufacturing	Local - 100%
42	Everest Herbs Processing Pvt. Ltd. (Branch Industry)	नुवाकोट जिल्ला ककनी गाउँपालिका वडा नं. १	Yarchagumba Beverage 30 Up & 50 Up 400000 Ltr., Yarchagumba Liquor 6000 Ltr., Yarchagumba Shilajit Liquor 6000 Ltr., Yarchagumba Beer 6000 Ltr., Yarchagumba Wine 9500 Ltr., Pure Drinking Water (Ehp Mineral Water) 600000 Ltr.	105	Manufacturing	Local - 100%
43	South Asian Beverages Pvt. Ltd.	पर्सा जिल्ला, विन्दावासिनी गाउँपालिका वडा नं. १	Fruit & Vegetable Juice (Carbonated & Non-Carbonated) 60000 Kl., Non-Alcoholic Energy Drink (Carbonated & Non-Carbonated) 15000 Kl., Carbonated Soda/Tonic Water/Sports Beverages 25000 Kl., Mineral Water 50000 Kl., Milk Based Beverages 25000 Kl.	194	Manufacturing	Local - 100%
44	Brij Himalayan Spring Pvt. Ltd.	काठमाडौं जिल्ला चन्द्रागिरी न.पा. वडा नं. ८	Drinking Water 30000 Kl	83	Manufacturing	Local - 100%
45	Nepal International Hubei Water Resource And Hydropower Construction Pvt. Ltd.	ललितपुर जिल्ला महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. ४	Construction Services/Work Of Various Types Of Infrastructural Projects Including Buildings, Roads, Bridges, Hydropower, Irrigation, Water Supplies Etc. 50000000 Ls	21	Service	Foreign - 100%
46	Nepal Premium Water Pvt. Ltd.	ललितपुर जिल्ला गोदावरी नगरपालिका वडा नं. ११	Drinking Water 6000 Kl	25	Manufacturing	Local - 100%

अनुसूची १९ आव २०७७/७८ मा स्थानीय सरकारहरूले ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खननबाट प्राप्त गरेको रोयल्टीको विवरण

आ.व. : २०७७/७८ अवधी : २०७७/०४/०१-२०७८/०३/१४ राजस्व शीर्षक : ३३३६६ दहत्तर बहत्तर शुल्क

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
१	आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका,ताप्लेजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४९७	४९७	०	०	०
२	फक्ताङलुङ गाउँपालिका,ताप्लेजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३३९	३३९	०	१३५	२०३
३	मेरिङदेन गाउँपालिका,ताप्लेजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८१३	८१३	०	०	०
४	पाथिभरा याङवरक गाउँपालिका,ताप्लेजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६१५	६१५	०	०	१६४
५	सिरीजङ्घा गाउँपालिका,ताप्लेजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९६	९६	०	३८	५८
६	फिदिम नगरपालिका,पाँचथर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१७५१	१७५१	०	७००	१०५०
७	कुम्मायक गाउँपालिका,पाँचथर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३४३६	३४३६	३९५	१२१६	१८२४
८	तुम्बेवा गाउँपालिका,पाँचथर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९८१	९८१	०	३९२	५८९
९	चुलाचुली गाउँपालिका,इलाम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११७८९	११७८९	०	०	६८९७
१०	फेदाप गाउँपालिका,तेह्रथुम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६०२	६०२	०	०	०
११	धनकुटा नगरपालिका,धनकुटा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६००	६००	०	०	०
१२	महालक्ष्मी नगरपालिका,धनकुटा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१९१५	१९१५	०	०	१७००
१३	चौबिसे गाउँपालिका,धनकुटा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३०५	३०५	०	१२२	१८३
१४	अरुण गाउँपालिका,भोजपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२०१	१२०१	०	०	०
१५	नेचासल्यान गाउँपालिका,सोलुखुम्बु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८५	८५	०	०	८५
१६	सोताङ गाउँपालिका,सोलुखुम्बु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१९९	१९९	०	७९	११९
१७	चौदण्डीगढी नगरपालिका,उदयपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१३००९	१३००९	०	०	७८०५
१८	अर्जुनधारा नगरपालिका,झापा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६८०२	६८०२	०	०	०
१९	शिवसताक्षी नगरपालिका,झापा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१८३९०	१८३९०	०	०	४६८९
२०	बुद्धशान्ति गाउँपालिका,झापा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४२७४	४२७४	०	०	२५६४
२१	उर्लाबारी नगरपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२५९३०	२५९३०	०	१०३७२	१५५५८
२२	बेलवारी नगरपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११३७५०	११३७५०	७९३८	०	६५६७९
२३	रतुवामाई नगरपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५२०	५२०	०	०	०
२४	लेटाङ नगरपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८६६७४	८६६७४	१०९३९	१६२८०	५९४५४
२५	सुन्दरहरैँचा नगरपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९५१५१	९५१५१	०	०	५७०९०
२६	कटहरी गाउँपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४५६०	४५६०	१००१	१४२३	२१३५
२७	केरावारी गाउँपालिका,मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२००४३८	२००४३८	२५२९८	०	१०५०८४

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
२८	ग्रामथान गाउँपालिका, मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२९२१	२९२१	३३६	१०३४	१५५१
२९	मिक्लाजुङ गाउँपालिका, मोरङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८२८३३	८२८३३	०	३१५८२	३४३५२
३०	ईटहरी उप महानगरपालिका, सुनसरी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१३४२९	१३४२९	०	३६८४	०
३१	धरान उप महानगरपालिका, सुनसरी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७०६२९	७०६२९	०	६०६८	९४११
३२	रामधुनी नगरपालिका, सुनसरी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५५१५	५५१५	०	०	०
प्रदेश नम्बर १			७७००४९	७७००४९	४५९०७	७३१२५	३७८२४४
३३	सुरुङ्गा नगरपालिका, सप्तरी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६७२४	६७२४	०	२६८९	४०३४
३४	गणेशमान चारनाथ नगरपालिका, धनुषा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८०००	८०००	२५००	०	०
३५	मिथिला नगरपालिका, धनुषा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१३४६८	१३४६८	०	०	०
३६	बटेश्वर गाउँपालिका, धनुषा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१६४३	१६४३	०	६५७	०
३७	भँगाहा नगरपालिका, महोत्तरी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४७१२	१४७१२	०	०	०
३८	निजगढ नगरपालिका, बारा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४४०००	१४४०००	०	०	१४४०००
प्रदेश नम्बर २			१८८५४७	१८८५४७	२५००	३३४६	१४८०३४
३९	भिमेश्वर नगरपालिका, दोलखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२७५१	२७५१	०	७८८	११८२
४०	कालिन्चोक गाउँपालिका, दोलखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३८३१	३८३१	०	१२९९	०
४१	तामाकोशी गाउँपालिका, दोलखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३२६२६	३२६२६	१३७९	१३५७६	१००२४
४२	वैतेश्वर गाउँपालिका, दोलखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३२१३	३२१३	०	११२५	१९२७
४३	मन्थली नगरपालिका, रामेछाप	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११४००	११४००	०	०	०
४४	खाँडादेवी गाउँपालिका, रामेछाप	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५००	५००	०	०	०
४५	कमलामाई नगरपालिका, सिन्धुली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९५२८	९५२८	०	०	०
४६	दुधौली नगरपालिका, सिन्धुली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२९२७	२९२७	३७०	१०२२	१५३४
४७	फिक्कल गाउँपालिका, सिन्धुली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३२८४	३२८४	३२०	११६९	१७९४
४८	मरिण गाउँपालिका, सिन्धुली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५३८९	५३८९	०	२१५५	३२३३
४९	सुनकोशी गाउँपालिका, सिन्धुली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२०५०	१२०५०	१३८६	४२६५	६३९८
५०	नमोबुद्ध नगरपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१८६९३	१८६९३	०	०	५०००
५१	बनेपा नगरपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२००	१२००	०	०	०
५२	मण्डनदेउपुर नगरपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७६६१४	७६६१४	५९७६	२७१२०	०
५३	चौरीदेउराली गाउँपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५३४	३५३४	१५३	१३५२	२०२८
५४	तेमाल गाउँपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५२००	५२००	०	०	०
५५	भुम्लु गाउँपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६९४७९	६९४७९	७९९२	२४५९४	३६८९२
५६	रोशी गाउँपालिका, काभ्रेपलाञ्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५००६५	५००६५	०	२००२६	३००३९
५७	चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका, सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०११९२	१०११९२	०	०	०

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
५८	मेलम्ची नगरपालिका,सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२८९६०	१२८९६०	०	०	१२८९६०
५९	वाह्रविसे नगरपालिका,सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२४६२	२४६२	०	८४५	१६१७
६०	जुगल गाउँपालिका,सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५८०	३५८०	०	०	०
६१	पाँचपोखरी थाङपाल गाउँपालिका,सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९९२	९९२	०	१९८	२९७
६२	बलेफी गाउँपालिका,सिन्धुपाल्चोक	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५५०	३५५०	०	०	३५५०
६३	उत्तरगया गाउँपालिका,रसुवा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२२८	१२२८	०	०	०
६४	कालिका गाउँपालिका,रसुवा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५११	५११	०	०	०
६५	बेलकोटगढी नगरपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५९६४	३५९६४	०	०	०
६६	विदुर नगरपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३०२२०	३०२२०	०	१२०००	१४५००
६७	ककनी गाउँपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३४७५९	३४७५९	०	१००००	२००००
६८	किस्पाङ गाउँपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६४४९	६४४९	०	२५७९	३८६९
६९	तादीगाउँ गाउँपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५३०	५३०	०	०	०
७०	लिखु गाउँपालिका,नुवाकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३४३६०	३४३६०	१६९०	५२००	७८००
७१	धुनीबेंशी नगरपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१३६१२	१३६१२	०	५४४४	८१६७
७२	नीलकण्ठ नगरपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५५५	५५५	०	२२२	३३३
७३	खनियाबास गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११९२	११९२	०	४७७	७१५
७४	गङ्गाजमुना गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७३६	७३६	०	२९६	३००
७५	गजुरी गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४२९५२	४२९५२	०	१७१८०	२५७७१
७६	गल्छी गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६२८६४	६२८६४	०	२५१४५	३७७१८
७७	त्रिपुरासुन्दरी गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०३२२	१०३२२	०	६९८०	३३४१
७८	थाक्रे गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७१८७४	७१८७४	०	२८७४९	४३१२४
७९	बेनीघाट रोराङ्ग गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१००६८	१००६८	०	३५३९	५३०९
८०	सिद्धलेक गाउँपालिका,धादिंग	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२२७७	१२२७७	०	४९१०	७३६६
८१	भरतपुर महानगरपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७८२२९	७८२२९	०	०	०
८२	कालिका नगरपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२६७६	२६७६	०	०	०
८३	खैरहनी नगरपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२८४३	२८४३	०	११३७	१७०६
८४	रत्ननगर नगरपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२८४३	२८४३	०	११३७	१७०६
८५	राप्ती नगरपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१७१०७	१७१०७	०	२६०२	३९०३
८६	इच्छाकामना गाउँपालिका,चितवन	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५६२	३५६२	०	०	०
८७	हेटौडा उप महानगरपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४९१६६	४९१६६	४५५३	१७८४५	२६७६७
८८	थाहा नगरपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१९०३८	१९०३८	०	०	०
८९	बकैया गाउँपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८७५१	८७५१	०	०	८७५१

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
९०	मकवानपुरगढी गाउँपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२७४२६	२७४२६	१६३	९७५१	१४६२७
९१	मनहरी गाउँपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४१८२३	१४१८२३	२३४२९	७०४९३	४७४१८
९२	राक्सिराङ्ग गाउँपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४९०२६	४९०२६	६२०६	१७१२७	२५६९१
९३	वाग्मती गाउँपालिका,मकवानपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२३५९	१२३५९	८५५	२६३३	३९५०
९४	गोदावरी नगरपालिका,ललितपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९६६७७	९६६७७	०	०	०
९५	वाग्मती गाउँपालिका,ललितपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२८५०	२८५०	०	०	१५००
९६	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका,काठमाडौँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३६४८४	३६४८४	०	०	२०७७६
९७	गोकर्णेश्वर नगरपालिका,काठमाडौँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२४२०५	२४२०५	३६७२	८२१२	१२३१९
९८	टोखा नगरपालिका,काठमाडौँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२०२०	२०२०	०	८०८	१२१२
९९	दक्षिणकाली नगरपालिका,काठमाडौँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३०५१७	३०५१७	०	०	०
१००	बुढानिलकण्ठ नगरपालिका,काठमाडौँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८३७८	८३७८	९६१	३०६	१७५०
वाग्मती प्रदेश			१५३९४७३	१५३९४७३	५९१०५	३५४३०६	५८४८६४
१०१	गोरखा नगरपालिका,गोरखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१७०७५	१७०७५	४६७	०	०
१०२	अजिरकोट गाउँपालिका,गोरखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४६५	४६५	०	०	१६०
१०३	आरुघाट गाउँपालिका,गोरखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२२३३	२२३३	०	६८२	१५४०
१०४	भीमसेनथापा गाउँपालिका,गोरखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४६	४६	०	०	०
१०५	बारपाक सुलिकोट गाउँपालिका,गोरखा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२०४९	२०४९	०	८१९	१२२९
१०६	बेसीशहर नगरपालिका,लमजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०६६५	१०६६५	०	४१८८	६२८३
१०७	मध्यनेपाल नगरपालिका,लमजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२४४३	२४४३	०	९७७	१४६५
१०८	दूधपोखरी गाउँपालिका,लमजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४८	१४८	०	०	०
१०९	मसुर्याङ्दी गाउँपालिका,लमजुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३५४	३५४	०	१४१	२१२
११०	भिमाद नगरपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२००३९	२००३९	२६५३	६९५४	१०४३१
१११	व्यास नगरपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३११५२	३११५२	३४७४	१०७०४	१६९७४
११२	शुक्लागण्डकी नगरपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११२२२६	११२२२६	१६२४१	३९१८५	५६७९९
११३	आँबुखैरेनी गाउँपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४०३१	१४०३१	०	०	८९३१
११४	घिरिङ गाउँपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०५८६	१०५८६	९८२	३८४१	५७६२
११५	बन्दिपुर गाउँपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२३५६	२३५६	३११	८१७	१२२६
११६	म्याग्दे गाउँपालिका,तनहुँ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२२४७१	२२४७१	२८४५	०	०
११७	माछापुङ्गे गाउँपालिका,कास्की	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३६६१९	३६६१९	४१४६	०	०
११८	रुपा गाउँपालिका,कास्की	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४८६०	४८६०	७६६	१६३७	०
११९	चामे गाउँपालिका,मनाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४०	४०	०	०	०
१२०	मनाङ डिस्याङ गाउँपालिका,मनाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१००	१००	०	०	०

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
१२१	घरपझोड गाउँपालिका, मुस्ताङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२५	२५	०	०	०
१२२	कुश्मा नगरपालिका, पर्वत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०३५७	१०३५७	०	४१४३	६२१४
१२३	फलेवास नगरपालिका, पर्वत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६०२६	६०२६	०	२०३४	१०००
१२४	जलजला गाउँपालिका, पर्वत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१५६७५	१५६७५	१८०३	५४३७	८३२३
१२५	विहादी गाउँपालिका, पर्वत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७७२	७७२	२२	६९	१०४
१२६	गल्याङ नगरपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७५५१	७५५१	४८५	१४९२	२२३८
१२७	पुतलीबजार नगरपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१३२५८	१३२५८	१५२५	४६९३	७०३९
१२८	वालिङ नगरपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०६१०	१०६१०	०	४२४४	६३६६
१२९	आँधिखोला गाउँपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२०९८	२०९८	०	८३९	१२५९
१३०	कालीगण्डकी गाउँपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५००१	५००१	०	०	०
१३१	फेदीखोला गाउँपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२४२	२४२	०	०	०
१३२	बिरुवा गाउँपालिका, स्याङ्जा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२९१	१२९१	०	०	०
१३३	बेनी नगरपालिका, म्याग्दी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२६८७	२६८७	०	१०७४	१६१२
१३४	मंगला गाउँपालिका, म्याग्दी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२५४३	२५४३	०	०	२५४३
१३५	रघुगंगा गाउँपालिका, म्याग्दी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१८३७	१८३७	०	१४३७	०
१३६	जैमिनी नगरपालिका, बागलुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२१८७	२१८७	०	०	०
१३७	बागलुङ नगरपालिका, बागलुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३६९१	३६९१	०	१४७६	२२१५
१३८	वडिगाड गाउँपालिका, बागलुङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१९३७	१९३७	०	७७४	११६२
१३९	गैंडाकोट नगरपालिका, नवलपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४४०५९	४४०५९	४२६०	०	७०००
१४०	बौदीकाली गाउँपालिका, नवलपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६९३८	६९३८	१५०	२७१५	४०७२
१४१	बुलिङटार गाउँपालिका, नवलपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९६	९६	०	०	०
१४२	बिनयी त्रिवेणी गाउँपालिका, नवलपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६३५०१	६३५०१	७५३५	२०७८६	३११७९
गण्डकी प्रदेश			४९२३४०	४९२३४०	४७६६५	१२११५८	१९३३३८
१४३	रामग्राम नगरपालिका, नवलपरासी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३०८७	३०८७	०	१७२६	१३६१
१४४	सुस्ता गाउँपालिका, नवलपरासी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९०२४	९०२४	०	०	०
१४५	सरावल गाउँपालिका, नवलपरासी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५७०६	५७०६	०	०	०
१४६	रोहिणी गाउँपालिका, रुपन्देही	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३६००	३६००	०	०	०
१४७	कपिलवस्तु नगरपालिका, कपिलवस्तु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७०७०१	७०७०१	०	०	२२४२१
१४८	बाणगंगा नगरपालिका, कपिलवस्तु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७८६३१	७८६३१	०	०	२८९१३
१४९	शिवराज नगरपालिका, कपिलवस्तु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४११२	१४११२	०	०	०
१५०	विजयनगर गाउँपालिका, कपिलवस्तु	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९९८२	९९८२	०	०	९९८२
१५१	रामपुर नगरपालिका, पाल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	९५५७	९५५७	०	०	०

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
१५२	पुर्वखोला गाउँपालिका,पाल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४४०	४४०	०	०	०
१५३	बगनासकाली गाउँपालिका,पाल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०११	१०११	०	०	०
१५४	माथागढी गाउँपालिका,पाल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७७०	७७०	०	०	०
१५५	रम्भा गाउँपालिका,पाल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४५९५	४५९५	०	०	०
१५६	भुमिकास्थान नगरपालिका,अर्घाखाँची	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८७५	८७५	०	०	०
१५७	मालारानी गाउँपालिका,अर्घाखाँची	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२६	२६	०	०	०
१५८	मुसिकोट नगरपालिका,गुल्मी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४६१८	४६१८	८०	१५७८	२३६७
१५९	चन्द्रकोट गाउँपालिका,गुल्मी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३७२१	३७२१	०	०	०
१६०	धुर्कोट गाउँपालिका,गुल्मी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१६७०	१६७०	०	६६८	१००२
१६१	सत्यवती गाउँपालिका,गुल्मी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११३९	११३९	०	५३७	०
१६२	भूमे गाउँपालिका,रुकुमकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	११०	११०	०	४३	६४
१६३	रोल्पा नगरपालिका,रोल्पा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७२६	७२६	०	०	०
१६४	प्युठान नगरपालिका,प्युठान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१५३	१५३	०	०	०
१६५	ऐरावती गाउँपालिका,प्युठान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३७७	३७७	१८८	०	०
१६६	झिमरुक गाउँपालिका,प्युठान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८८५	८८५	०	०	०
१६७	सरुमारानी गाउँपालिका,प्युठान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१९०२	१९०२	०	०	०
१६८	घोराही उप महानगरपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४०२२	१४०२२	०	०	०
१६९	लमही नगरपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६३४	६३४	०	०	०
१७०	गढवा गाउँपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५९७३१	५९७३१	२६०	२३७८८	३५६८२
१७१	दैगीशरणा गाउँपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३२७१	३२७१	०	०	०
१७२	बबई गाउँपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१७५०	१७५०	०	०	२२६७
१७३	राजपुर गाउँपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१२३३	१२३३	०	०	०
१७४	शान्तिनगर गाउँपालिका,दाङ	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५४९८	५४९८	०	०	०
१७५	डुडुवा गाउँपालिका,बाँके	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२९९७५	२९९७५	०	०	१४९७५
१७६	बाँसगढी नगरपालिका,बर्दिया	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१७३०८	१७३०८	१०२	६३५२	७१२१
१७७	बारबर्दिया नगरपालिका,बर्दिया	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४५३२	१४५३२	०	०	०
१७८	मधुवन नगरपालिका,बर्दिया	दहत्तर बहत्तर शुल्क	७१९४	७१९४	०	०	०
लुम्बिनी प्रदेश			३८२५६६	३८२५६६	६३०	३४६९२	१२६१५५
१७९	आठबिसकोट नगरपालिका,रुकुम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६६	६६	०	०	०
१८०	चौरजहारी नगरपालिका,रुकुम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२६२६	२६२६	०	०	०
१८१	मुसिकोट नगरपालिका,रुकुम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२०६२	२०६२	०	०	१२३७
१८२	सानेभेरी गाउँपालिका,रुकुम	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५४४९	५४४९	०	१२८९	३२६९

सि.नं.	स्थानीय तह	राजस्व शीर्षक	प्राप्त रु. हजारमा		बाँडफाँड रु. हजारमा		
	नाम	शीर्षक	प्राप्त	जम्मा प्राप्ती	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह
१८३	बनगाड नगरपालिका,सल्यान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	३८२	३८२	०	०	०
१८४	त्रिवेणी गाउँपालिका,सल्यान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१८४४	१८४४	०	०	०
१८५	दार्मा गाउँपालिका,सल्यान	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१५८	१५८	०	०	०
१८६	भेरी नगरपालिका,जाजरकोट	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०६	१०६	०	०	०
१८७	चामुण्डा विन्द्रासैनी नगरपालिका,दैलेख	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६०३	६०३	०	०	०
१८८	गुरास गाउँपालिका,दैलेख	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६७५	६७५	०	०	८८५
१८९	भगवतिमाइ गाउँपालिका,दैलेख	दहत्तर बहत्तर शुल्क	०	०	०	०	०
१९०	भैरवी गाउँपालिका,दैलेख	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१००	१००	०	०	०
१९१	पञ्चपुरी नगरपालिका,सुर्खेत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२७४५	२७४५	०	०	४०४९
१९२	लेकवेशी नगरपालिका,सुर्खेत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४२२६९	४२२६९	०	१६९०६	२५३५९
१९३	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका,सुर्खेत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२४४८५	२४४८५	२०७७	६१०५	९५६३
१९४	बराहताल गाउँपालिका,सुर्खेत	दहत्तर बहत्तर शुल्क	२३१६१	२३१६१	०	०	७११३
कर्णाली प्रदेश			१०६७३१	१०६७३१	२०७७	२४३००	५१४७५
१९५	बडिमालिका नगरपालिका,बाजुरा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८४८	८४८	०	०	०
१९६	दिपायल सिलगढी नगरपालिका,डोटी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	६४०	६४०	०	०	३६९
१९७	दोगडाकेदार गाउँपालिका,बैतडी	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१४१२	१४१२	०	५६५	८४७
१९८	परशुराम नगरपालिका,डडेलधुरा	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८८८०	८८८०	०	०	०
१९९	बेदकोट नगरपालिका,कञ्चनपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	८५५५	८५५५	०	०	०
२००	भिमदत्त नगरपालिका,कञ्चनपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	५३७	५३७	०	०	०
२०१	दोधारा चाँदनी नगरपालिका,कञ्चनपुर	दहत्तर बहत्तर शुल्क	४०५	४०५	०	०	०
२०२	बर्दगोरिया गाउँपालिका,कैलाली	दहत्तर बहत्तर शुल्क	१०४००	१०४००	०	०	०
सुदूरपश्चिम प्रदेश			३१६७७	३१६७७	०	५६५	१२१६
कुल जम्मा २०७७/०४/०१-२०७८/०३/१४			३५११३८३	३५११३८३	१५७८८४	६११४९२	१४८३३२६

अनुसूची २० ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त भएको लिखित सुभाब

संक्षिप्त प्रश्नावली

(१) जलस्रोत, सिंचाई र ऊर्जा क्षेत्र अर्न्तगत रोयल्टीको संभावना भएका क्षेत्र (स्रोत) हरु के के हुन सक्दछन् ?

उत्तर:

- जलस्रोत, सिंचाई तथा ऊर्जा क्षेत्र अर्न्तगत रोयल्टीको संभावना भएका क्षेत्र ।
- पानीको परिमाण प्रयोग भए अनुरूप सिंचाई आयोजनामा रोयल्टी
- जल विद्युत बाहेक अन्य स्रोतबाट उत्पादित विद्युत
- प्रसारण लाइनले प्राप्त गर्ने आम्दनीमा रोयल्टी

(२) जलस्रोत, सिंचाई एवम् ऊर्जा मन्त्रालयसँग सम्बन्धित कानून, ऐन, नीति, नियमावली आदिमा रोयल्टी सम्बन्धी विषयमा परिमार्जन वा थप व्यवस्था हुँदैछ भने परिमार्जन गर्न खोजिएको व्यवस्था के के होला ?

उत्तर: -रोयल्टी सम्बन्धमा देहाय बमोजिम विषय छलफलको क्रममा रहेको ।

क. अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले विद्युतको व्यापारिक उत्पादन शुरु गरेको पन्ध्र वर्ष सम्म प्रति जडित किलोवाट वार्षिक दुई सय रुपैया र प्रति युनिट (किलोवाट घण्टा) सरदर बिक्रि मुल्यको पाँच प्रतिशतका दरले नेपाल सरकारलाई भगता रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ । उल्लिखित अवधि पछि अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिले प्रति जडित किलोवाट वार्षिक दुई हजार रुपैया प्रति युनिट (किलोवाट घण्टा) सरदर बिक्रि मुल्यको बाह्र प्रतिशतका दरले नेपाल सरकारलाई ऊर्जा रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ ।

ख. क्याप्टिभ तथा सह-उत्पादन प्रयोजनका लागि स्थापित विद्युत केन्द्रको लागि प्रति जडित किलोवाट वार्षिक दुई सय रुपैयाका दरले नेपाल सरकारलाई क्षमता रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ ।

ग. क्याप्टिभ तथा सह-उत्पादन प्रयोजनका लागि स्थापित विद्युत केन्द्रबाट बढी भएको विद्युत प्रणालीमा बिक्री गरिएको भएमा प्रति युनिट (किलोवाट घण्टा) सरदर बिक्रि मुल्यको बाह्र प्रतिशतका दरले नेपाल सरकारलाई ऊर्जा रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ ।

घ. विद्युत प्रसारण शुल्क प्राप्त गरेमा प्राप्त शुल्कको पाँच प्रतिशतका दरले नेपाल सरकारलाई रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ ।

(३) हाल ऊर्जाको क्षेत्रमा जलविद्युत क्षेत्र बाहेक अन्य क्षेत्रहरुमा रोयल्टी संकलनको कानूनी व्यवस्था भएको देखिँदैन । भविष्यमा ठूला खाले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, जियोथर्मल ऊर्जा, बायोमास आदिबाट ऊर्जा

उत्पादन गर्ने अवस्था सृजना हुँदा के कसरी रोयल्टीको कानूनी वा नीतिगत व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुन्छ होला ?

उत्तर: - सबै स्रोतबाट उत्पादित विद्युतमा रोयल्टी प्रस्तावित विद्युत ऐनमा रहेको ।

(४) ठूला खाले सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, जियोथर्मल ऊर्जा, बायोमास आदि क्षेत्र सम्बन्धी कानून निर्माणको लागि केही अध्ययन भएको छ वा छैन? छ भने उक्त अध्ययनमा रोयल्टी सम्बन्धी के कस्ता सुझावहरू प्राप्त भएका छन् ।

उत्तर: बुँदा २ मा उल्लेख भए बमोजिम स्रोत रहेको क्षेत्र बाहिर क्षेत्र समेत लाभन्वित हुने हुनाले स्रोत रहेको क्षेत्र बाहिर क्षेत्र समेत लाभन्वित हुने हुनाले ।

५) जलस्रोत अर्न्तगत सिंचाई, खानेपानी, बोटलिङ उद्योग, जल यातायात, पानीको मनोरञ्जनात्मक उपयोग, आदिमा रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु के सान्दर्भिक हुन्छ? यदि छ भने कस्तो प्रकारको रोयल्टीको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त होला त ?

उत्तर:- सिंचाई, खानेपानी, बोटलिङ उद्योगतमा पानीको परिमाण प्रयोग भए अनुरूप न्यूनतम रूपमा रोयल्टी लिन उपयुक्त हुने ।

(६) के अन्तरबेसीन प्रकृतिका सिंचाई एवम् खानेपानी आयोजनाहरूबाट रोयल्टी संकलन गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ त ?

उत्तर:- स्रोत रहेको क्षेत्र बाहेकको अन्य क्षेत्रले समेत लाभ लिने हुनाले न्यूनतम रोयल्टी संकलन गर्न उपयुक्त नै हुने ।

(७) कुन कुन अवस्थामा रोयल्टीको दर वा रोयल्टी निर्धारणको विधि परिमार्जन/पुनरावलोकन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ होला ?

उत्तर:- रोयल्टीका आयोजनाको संभाव्यता निर्धारण हुने हुनाले विद्युत आयोजनाको रोयल्टी दर परिवर्तन गरी रहन उपयुक्त नहुने । परिवर्तन गरिएको अवस्थामा नयाँ दर पुरानो आयोजनालाई लागु नहुने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने ।

(८) हाल प्राप्त भैरहेको रोयल्टी वितरणलाई के कसरी वितरण गर्दा संयन्त्र एवम् ढाँचा न्यायोचित वितरण सुनिश्चित हुन्छ होला ?

उत्तर:- हाल मधेश प्रदेशमा न्यूनमत रोयल्टी प्राप्त हुने हुनाले रोयल्टी वितरणको ढाँचा परिवर्तन हुन आवश्यक रहेको । प्रसारण लाइनको आम्दानीमा रोयल्टीको व्यवस्था गरिएमा केहि मात्रामा मधेश प्रदेशमा पनि रोयल्टीको रकम वृद्धि हुन सक्ने ।

(९) अध्ययनको लागि थप सुझावहरू ।

अनसूची २१ खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्राप्त लिखित सुभावरु

(१) हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननबाट प्राप्तहुने रोयल्टी संघ, प्रदेश वा स्थानीयतह कहाँ जम्मा हुने गरेको छ ?

स्थानिय तहमा

(२) हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननमा संघीय सरकारले निश्चित क्षेत्रमा सिधै रोयल्टी संघमा नै संकलनगर्ने संभावना छ कि छैन ? हालको कानूनी व्यवस्थाबारे संक्षिप्त जानकारी ।

स्थानिय सरकार संचालन ऐन, २०७४, खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली, २०५६, को परिच्छेद ७

(३) हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खनन गर्न सकिने नेपालको कुल संभावित परिमाण के कस्तो देखिन्छ ? संक्षिप्तजानकारी ।

नदिजन्य तराईका — खोला नाला- वर्षेनि निश्चित परिणाममा

खानीजन्य Lesser Himalaya Quartzite, Low grade Limestone, Dolomite आदिको पर्याप्त मात्रामा भण्डार रहेको ।

(४) हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको बारेमा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदनहरुको जानकारी । संभव भएसम्म डिजिटल कपी उपलब्ध गराउनुहोला ।

Mineral Resource of Nepal तथा खानी तथा भूगर्भ विभागको वार्षिक बुलेटिन (संलग्न छ)

(५) हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदिको उत्खननको लागि खानी तथा भूगर्भ विभागको तर्फबाट लाईसेन्स प्राप्त गरेका उत्खनन कर्ता एवम् कम्पनीहरुको विवरण ।

स्थानिय निकायबाट जारी हुने

खानी तथा भूगर्भ विभागको सहमति रहने

हाल खास खनिज अन्तर्गत ३ वटा बालुवा खानीको अनुमति जारी हुने प्रकृत्यामा रहेको ।

(६) नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थ उत्खननको संभावना के कस्तो देखिन्छ ? संक्षिप्त जानकारी ।

पेट्रोलियम पदार्थ सम्बन्धि जानकारी <http://www.petroleumnepal.gov.np/> बाट उपलब्ध हुने ।

(७) नेपालमा कोईला उत्खननको संभावना र कोईला उत्खननको संभावना भएका स्थानहरु एवम् संभावित उत्खनन परिमाण बारे संक्षिप्त जानकारी ।

उत्खनन अनुमति विभागको www.dmgnepal.gov.np बाट हेर्न सकिने ।

Mineral Resource of Nepal बाट हेर्न सकिने (संलग्न छ)

सम्भावित स्थान दाङ्ग, पाल्पा, रोल्पा, प्यूठान, सल्यान

(८) कोईला उत्खननको लागि अनुमति प्राप्त उत्खननकर्ता एवम् कम्पनीहरुको विवरण ।

उत्खनन अनुमति विभागको www.dmgnepal.gov.np बाट हेर्न सकिने ।

(९) खानी तथा भूगर्भ विभागसँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको प्रभावकारी संकलन र वितरणको लागि थप संयन्त्रको आवश्यकता, नीतिगत एवम् संस्थागत सुधारको आवश्यकता बारे संक्षिप्त जानकारी ।

मन्त्रालय तथा वित्त आयोगसँग छलफलमा रहेको ।

(१०) नयाँ पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूको बारेमा संक्षिप्त जानकारी एवम् थप सुझावहरू ।

फलाम, युरेनियम, REE, सम्बन्धि अन्वेषण कार्य भईरहेको

खनिज कार्यको अनुमति दिने प्रावधान

साधारण निर्माणमुखी खनिज बाहेकका खनिजहरूको यस विभागबाट खोजतलास उत्खनन् अनुमति प्रदान गर्ने गरिएको छ। खनिज खोजतलासको अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा संस्थाले खनिजको भण्डारको आवश्यक अध्ययन गरी खनिज उत्खनन् योजना (Mining Scheme) पेश गरेपछि सो मुताविक उत्खनन् प्रस्ताव क्षेत्रमा नीजि जग्गा बाहेक पर्ती जग्गा वा वन रहेको क्षेत्रफल एकिन गरी सो को वन ऐन, नियमावली र भोगाधिकार प्राप्त गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि मुताविक वनक्षेत्रको भोगाधिकार प्राप्त भएपछि मात्र उत्खनन् अनुमति प्रदान गर्ने गरिएको छ। साथै उत्खनन् कार्य गर्नु अगाडी विद्यमान वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावलीमा व्यवस्था भए अनुसार वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन समेत सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृत गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सडक, खोलानाला, विद्यालय वा अन्य कुनै सार्वजिक संरचनाहरू उत्खनन् प्रस्तावित क्षेत्रबाट ५० मीटरसम्मको दुरीमा वा सो भन्दा टाढा भएपनि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने देखिएमा सम्बन्धित निकायको सहमति सिफारिस प्राप्त भएपश्चात मात्र वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन सवीकृत गर्ने गरिएको छ । यसरी अनुमति प्राप्त अनुमतिकर्ताले नियमानुसार उत्पादित परिमाणको आधारमा यस विभागमा रोयल्टी र सो को १०% ले हुन आउने स्थानीय विकास शुल्क वापतको रकम सम्बन्धित स्थानीय निकायमा नै तिर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

उत्खनन् प्राप्त खानीहरूको नियमित तथा आवश्यकता अनुसार विभागबाट अनुगमन हुने तथा आवश्यक निर्देशन दिने गरिएको छ। साथै हरेक महीनाको उत्पादन वापतको रोयल्टी अर्को महीनाको ७ गतेभित्र विभागमा दाखिला गर्नुपर्ने, हरेक वर्षको नविकरणका बखत वातावरणीय समिक्षा प्रतिवेदन (Environmental Audit Report) अनिवार्य रूपमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था पनि रहेको छ ।

साधारण निर्माणमुखी खनिज कार्यको अनुमति दिने प्रावधान

साधारण निर्माणमुखी खनिजको हकमा स्थानीय निकायबाट प्राप्त उत्खनन् योजना (Mining Scheme) अनुसार निजी जग्गामा मात्र सहमति प्रदान गर्ने गरिएको छ । सडक, खोलानाला, विद्यालय वा अन्य कुनै सार्वजिक संरचनाहरू उत्खनन् प्रस्तावित क्षेत्रबाट ५० मीटरसम्मको दुरीमा वा सो भन्दा टाढा भएपनि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने देखिएमा सम्बन्धित निकायको सिफारिस सहमति लिएर मात्र प्रदान गर्ने गरिएको छ। यसरी प्राप्त उत्खनन् योजना (Mining Scheme) स्वीकृत भएपश्चात विद्यमान वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावलीमा व्यवस्था भए अनुसार वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन समेत सम्बन्धित विभागबाट स्वीकृत गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सडक, खोलानाला, विद्यालय वा अन्य कुनै सार्वजिक संरचनाहरू उत्खनन् प्रस्तावित क्षेत्रबाट ५० मीटरसम्मको दुरीमा वा सो भन्दा टाढा भएपनि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने देखिएमा सम्बन्धित निकायको सहमति सिफारिस प्राप्त भएपश्चात मात्र वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन सवीकृत गर्ने गरिएको छ। यसरी वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन समेत स्वीकृत भएपश्चात उत्खनन्का लागि विभिन्न शर्तहरू तोकिएको सम्बन्धित स्थानिय निकायलाई उत्खनन् सहमति प्रदान गरी सम्पूर्ण सक्कल फाईल नै सम्बन्धित स्थानिय

निकायमा पठाईने र तहाबाट नै उत्खनन् अनुमतिपत्र जारी हुने तथा सो को नियमन, नविकरण, अवधि थप, दर्ता खारेजी लगायतका कार्य हुने एवं उत्पादन रोयल्टी र स्थानिय विकाश शुल्क बुझिलिने व्यवस्था रहेको छ ।

अनुसूची २२ नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट प्राप्त भएका लिखित सुझावहरू

१. दूरसंचार क्षेत्रबाट हाल रोयल्टी प्राप्त हुदै आएका क्षेत्रहरू के-के हुन् ?

- दूरसंचार ऐन, २०५३ ले रोयल्टी कूल आम्दानीको ४% रोयल्टी लिने व्यवस्था गरेकोले सो बमोजिम दूरसंचार सेवा, Internet सेवा, नेटवर्क सेवारोयल्टी प्राप्त हुने क्षेत्र हुन् ।

२. दूरसंचार क्षेत्रबाट उल्लेख्य परिमाणमा रोयल्टी संकलन हुन् सक्ने सम्भावित क्षेत्रहरू के के हुन् ?

- भविष्यमा OTT सेवालाई अनुमतिपत्रको दायरामा ल्याएमा रोयल्टी संकलन हुन सक्ने ।

३. नयाँ सम्भावित स्रोतहरूबाट रोयल्टी संकलनको लागि पर्याप्त कानूनी एबम नीतिगत व्यवस्था छ वा छैन ? भने के कस्तो व्यवस्था छ

- स्पस्ट कानुनि एबम नीतिगत व्यवस्था नरहेको ।

४. रोयल्टी परिमार्जन /पुनरावलोकनको लागि केहि अध्ययन भएको छ वा छैन, छ भने संक्षिप्त विवरण,

- छैन ।

५. विद्यमान रोयल्टीका दरहरू समयक्रम अनुसार परिमार्जन गर्ने के कस्तो अभ्यास रहेको छ

- परिमार्जन सम्बन्धी व्यवस्था नरहेको ।

६. दूरसंचार क्षेत्रमा रोयल्टी संकलन सम्बन्धी गर्ने पर्ने कानूनी सुधारक बिषयहरू के के हुन् ?

- रोयल्टीका दरहरू दुरसंचार सेवा अनुसार फरक फरक कायम भएमा सेवा अनुसारको रोयल्टीका दरहरू हुन् उपयुक्त हुने ।

७. रोयल्टी संकलनबाट प्राप्त राजस्वलाई के कस्तो संयन्त्र र वितरणको विधि अनुसार वितरण गर्दा समग्र दूरसंचार क्षेत्रको विकास हुन्छ होला ?

- हाल रोयल्टी रकम नेपाल सरकारको खातामा जम्मा हुने भएकाले त्यसको सट्टामा सो रकम नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको कोषमा जम्मा गरी प्राधिकरणले सो रकम दूरसंचार कै विकासमा लगाउने गरी नीति बनाउन उपयुक्त हुन्छ ।

अनुसूची २३ आयोगबाट मस्यौदा प्रतिवेदन माथि प्राप्त सुझावहरू र प्रतिवेदनमा गरिएको परिमार्जन

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
१	अध्ययन सारांशमा निम्न तल उल्लेखित अनुसारको ToR बुँदाहरूमा आधारित रही सारांश तयार गर्नुहोस् ।	तयार गरिएको ।
क	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको अध्ययनबाट पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतको विवरण	समावेश गरिएको
ख	संकलन गर्न सकिने पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको विवरण	हालको विद्यमान व्यवस्था अनुसार दूरसंचार क्षेत्रबाट प्राप्त भएको रोयल्टी आयोगको सिफारिस मार्फत वितरण गर्न सकिने देखिएको र यस सम्बन्धी विवरण प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको ।
ग	संकलन गर्न नसकिने पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको विवरण	अन्य क्षेत्रहरूबाट हाल विद्यमान कानूनी व्यवस्था अनुसार संभावना नरहेको ।
घ	मौजुदा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था सम्बन्धी निष्कर्षको सार संक्षेप	समावेश गरिएको ।
ङ	रोयल्टी संकलन र बाँडफाँटको लागि मौजुदा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थामा गर्नुपर्ने सुधारको सार संक्षेप ।	परिच्छेद ४ मा समावेश गरिएको ।
च	अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी तथा नीतिगत अभ्यासबाट हामीले सिक्नुपर्ने व्यवस्था सम्बन्धी सार संक्षेप	समावेश गरिएको ।
छ	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित संस्थागत संयन्त्रहरू/सरोकारवालाहरूसँग सम्बन्धित अध्ययन र ति सरोकारवालाहरूसँग गरिएको छलफल तथा राय/सुझावबाट प्राप्त निष्कर्षको सार ।	सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरूसँगको सुझाव एवम् उपलब्ध विभिन्न दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट प्रतिवेदन तयार गरिएको ।
ज	रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा समाजमा पर्ने सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव र त्यसबाट हुने विवाद र समाधान सम्बन्धी निष्कर्षको सार संक्षेप ।	साधन स्रोतको उपलब्धताको आधारमा सामाजिक आर्थिक प्रभावको दायरा बृहत रहेको र यस सम्बन्धी विवरण मुल प्रतिवेदन एवम् अनुसूचीमा समेत समावेश गरिएको ।
झ	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँडलाई सिफारिस गरिएको आधार र हिस्सा सम्बन्धी ढाँचाको सार संक्षेप ।	हाल वित्त आयोगले अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा व्यवस्था गरिए बमोजिम प्रभावको आधारमा समन्यायिक ढंगबाट नै वितरण गर्नु उपयुक्त देखिएकोले यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण प्रतिवेदनमा समावेश नगरिएको ।
२	परिच्छेद एक : अध्ययन पृष्ठभूमि	
	पृष्ठभूमिको पहिलो र तेस्रो बुँदामा भाषागत स्पष्टता नभएकोले स्पष्ट पार्नुहोस् ।	अध्ययनको पृष्ठभूमि TOR मा उल्लेख गरिएको विषयवस्तु नै राखिएको ।

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
३	अध्ययन विधि	
	गरिनेछ, बनाउनेछ, गराउनेछ आदि भविष्यकालमा लेखिएकोलाई गरिएको छ, बनाएको छ, गराएको छ, भनी भूतकालमा लेखनुपर्ने ।	सुझाव अनुसार परिमार्जन गरिएको ।
४	विज्ञ टोलीको निर्माण	
	Delphi Panel ले के कस्तो र कहाँ कुन कामको लागि सहयोग गरियो उल्लेख गर्नुहोस ।	Delphi Panel को भूमिका प्रतिवेदनमा प्रष्ट पारिएको ।
५	सन्दर्भ सामग्रीहरूको पुनरावलोकन	
	कुन कुन लेख, प्रतिवेदन र आधिकारिक संस्थाको वेबसाईट के, कति पुनरावलोकन गरियो संक्षेपमा उल्लेख गर्दै पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको Literature Review Chapter संलग्न गर्नुहोस् ।	अध्ययन कार्यको सिंहावलोकन र पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूको बारेमा Chapter संलग्न गरिएको ।
६	सरोकारवालाहरूसँग छलफल	
	यस अध्ययनको लागि चित्र नं १ मा देखाईएको सरोकारवालाहरू प्रयाप्त नदेखिएकोले थप गर्नुपर्ने । कुन कुन सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरियो र छलफलबाट आएका राय सुझावहरू उल्लेख गर्नुहोस । सम्भव भए छलफल गरिएको सरोकारवालाहरूको नाम, पद र संस्थाको नाम उल्लेख गर्नुहोस ।	छलफल एवम् समन्वय गरिएका सरोकारवालाहरूको नाम, पद र संस्थाको नाम प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको ।
७	स्थलगत अध्ययन भ्रमण	
	स्थलगत अध्ययन भ्रमणको लागि के योजना थियो ? स्थलगत अध्ययन भ्रमण कहाँ गरियो ? नगरिएको भए किन गरिएन ?	कोभिडको कारणले प्रतिकुल अवस्था रहेकोले स्थलगत भ्रमण गर्न नसकिएको, स्थलगत भ्रमणको लागि भ्रमण, यातायात खर्च एवम् सम्बन्धित विज्ञको प्रयाप्त शुल्कको समेत यस अध्ययनमा समावेश नभएको अवस्थामा संभव भएसम्म आयोगका प्रतिनिधिहरू सहित ईन्द्रावती मेलम्ची बेसीनको भ्रमण गर्ने योजना रहेको ।
८	तथ्यांक विश्लेषण र संश्लेषण	
	कुन कुन सरोकारवाला निकायबाट तथ्यांक संकलन गरियो ? त्यसको विश्लेषण र संश्लेषण सहित प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने ।	तथ्यांक संकलन गरिएका निकायहरू एवम् स्रोतहरूको प्रतिवेदनको मुल भाग, सन्दर्भसूची एवम् अनुसूचीमा समेत उल्लेख गरिएको । यस अध्ययनबाट प्राप्त सारहरू प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको ।
९	संचार र संवादको सुनिश्चिता :	
	यस शिर्षकमा उल्लेख भए बमोजिम अध्ययनको लागि काम गरेको छ ? के विशेषज्ञ टोलीले अध्ययनको लागि आयोगसँग सम्पर्क गरेको छ ???	यस अध्ययनको लागि आयोगको तर्फबाट समन्वयकर्ता ई. पोष्टराज पौडेलसँग सम्बन्धित सरोकारवालहरूसँग समन्वयको लागि पत्र पठाई एवम् सँगै छलफलमा जानको लागि समेत अनुरोध गरिएको, आयोगको तर्फबाट विज्ञ टोलीले नै सम्बन्धित सरोकारवालासँग समन्वय गर्दा हुने मौखिक जानकारी प्राप्त भएपछि विज्ञ टोलीले सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरेको । साथै

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
		यस अध्ययनको विषयमा आयोगमा माननीय सदस्य जुद्ध गुरुङ ज्यू, माननीय सदस्य विपिन निरौला ज्यू, पोष्टराज पौडेल ज्यू र विज्ञको टोलीको तर्फबाट प्रस्तुती समेत भएको । सम्झौता अनुसार बुझाउनुपर्ने प्रतिवेदनहरु समेत पेश गरिएको ।
१०	तलिका २ : विशेषज्ञहरुको टोली :	
	विशेषज्ञ टोलीले ToR अनुसार गर्नुपर्ने Specific कार्यहरु उल्लेख गर्नुहोस । यसमा उल्लेख भएका कार्यहरु सामान्य किसिमको भयो ?	अध्ययन पश्चात प्रारूप प्रतिवेदन समेत आयोगमा पेश गरिसकिएको र अन्तिम प्रतिवेदन समेत तयार भएको ।
	Delphi Panel का सदस्यहरुले कुन कुन कामको लागि के कस्तो सहयोग गरेका थिए ? उल्लेख गर्ने ।	Delphi Panel का सदस्यहरुको भूमिका प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको । यस बारे प्ररभिभक प्रतिवेदन माथि छलफल गर्दा उल्लेख्य रुपमा प्रकास पारिएको ।
११	परिच्छेद दुई :	
	प्राकृतिक स्रोतहरुको सट्टा पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्ने ।	साधन र स्रोतको उपलब्धता अनुसारको अध्ययन एवम् विश्लेषण गरी प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको ।
१२	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको अध्ययन विश्लेषण सँगसँगै रोयल्टी संकलन सम्बन्धी संभावनाको अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्ने ।	हाल दूरसञ्चार क्षेत्रबाट मात्रै रोयल्टी संकलनको संभावना देखिएको र यस सम्बन्धी अध्ययन र आवश्यक अनुसूची प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको ।
१३	पानीको स्रोतहरु	
	अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजना बाहेक खानेपानीका अन्य स्रोतहरुबाट पनि रोयल्टीको संकलन गर्ने संभावना रहेकाले ती स्रोतहरुको सम्बन्धमा अध्ययन विश्लेषण गर्नुहोस् । जस्तै : खानेपानी संस्थान, ग्रामीण खानेपानी, शहरी खानेपानी, केयुकेएल जस्ता संस्था उपभोक्ता समितिबाट संचालित खानेपानी ।	नेपालको संविधानले पानीको उपयोगमा रोयल्टी लिने परिकल्पना नगरेको बारेमा प्रष्ट रुपमा खानेपानी मन्त्रालयबाट सुझाव प्राप्त भएको, यस क्षेत्रबाट संभावना नरहेको संभावनाको बारेमा यस प्रतिवेदनमा अध्ययन गरिएको । खानेपानी संस्थान, ग्रामीण खानेपानी, शहरी खानेपानी, केयुकेएल जस्ता संस्था उपभोक्ता समितिबाट संचालित खानेपानी आयोजनाहरुमा मुलभूत रुपमा आयोजनाको मर्मत संभार र जरिवाना सम्बन्धी रहेको । आयोगले यस सम्बन्धमा खानेपानी मन्त्रालय एवम् सम्बन्धित निकायसँग व्यापक छलफल गर्नुपर्ने देखिएको ।
	पानीको व्यवसायिक उपयोग बोटलिङ बाहेक ट्यांकरबाट वितरण गरिने व्यवसायिक उपयोग सम्बन्धी अध्ययन गर्नुपर्ने ।	यस सम्बन्धी प्राप्त अध्ययन प्रतिवेदनको सार प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको ।
	नेपालको शहरी क्षेत्रमा उल्लेख्य संख्यामा स्वच्छ पिउने पानीसँग सम्बन्धित कम्पनी भन्नाले के भन्न खोजिएको हो ? ति कम्पनीहरुले के कस्तो पानी सम्बन्धी व्यवसायिक उपयोगको काम गर्छन् ? उल्लेख गर्नुहोस् ।	उद्योग विभागमा दर्ता भएका र उद्योग विभागबाट प्राप्त कम्पनीहरुको विवरण, उद्देश्य सम्बन्धी विवरण प्रतिवेदन एवम् अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको ।
	अन्तरबेसीन सिंचाई बाहेक सिंचाईका अन्य स्रोतहरुबाट पनि रोयल्टी संकलन गर्ने सम्भावना रहेकाले ती स्रोतहरुको अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्ने । जस्तै : सतह सिंचाई आयोजना, भूमिगत सिंचाई आयोजना, बहुउद्देश्यीय सिंचाई	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त सुझावको आधारमा अन्तरबेसीन सिंचाईहरुबाट भविष्यमा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने संभावना देखिएको । नेपाल सरकारले अन्तरबेसीन मोडलमा विकास गर्न लागेका सिंचाई आयोजनाहरुको विवरण प्रतिवेदनको अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको । साथै अन्य क्षेत्रहरुबाट रोयल्टी संकलनको संभावना नरहेको ऊर्जा, जलस्रोत तथा

क्रस	प्राप्त सुभावा	परिमार्जन
	आयोजना, सरकार र उपभोक्ताको र संयुक्त व्यवस्थापनमा आधारित सिंचाई आयोजना, उपभोक्ताबाट सञ्चालित सिंचाई आयोजना आदि ।	सिंचाई मन्त्रालयबाट सुभावा प्राप्त भएको ।
	अन्तरवेसीन सिंचाई तल्लो तटीय क्षेत्रमा कसरी नकरात्मक प्रभाव पार्छ अलिक सान्दर्भिक भएन ।	अन्तरवेसीन सिंचाईको तल्लो तटीय क्षेत्र भन्नाले स्रोत नदीबाट पानीलाई पथान्तरण गरिएको विन्दुबाट स्रोत नदीको तल्लो तटीय क्षेत्र हो । यस क्षेत्रमा नकरात्मक प्रभाव नपर्ने भन्ने हुँदैन । प्रशस्त नकरात्मक प्रभावहरु पछिन् ।
	भूमिगत जलस्रोतको दोस्रो बुँदाको अन्तिम हरफमा दीगो नकरात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरुको संचालनको लागि समेत रोयल्टी संकलन गर्न सकिन्छ भनेर के कस्तो कार्यक्रम संचालनको लागि भन्न खोजिएको हो ? प्रष्ट पार्नुहोस् । साथै भूमिगत जलस्रोत सम्बन्धी थप विश्लेषण सहित रोयल्टी संकलनको संभावनाबारे उल्लेख गर्नुहोस् ।	ऊर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त सुभावा अनुसार यस क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको संभावना छैन । २०७२ सालको भुकम्प पश्चात धादिङ लगायतका कतिपय जिल्लाहरुमा पहाडी भूगोलको भूमिगत क्षेत्रबाट समेत पानीको उपयोग हुने अवस्था सृजना भएकोले यस्तो अवस्थामा मुलको आसपासको क्षेत्रमा पानीका मुलहरु सुक्न जाने समेत संभावना रहन सक्छ । त्यसैले यस्ता प्रभावहरुलाई न्यूनीकरण गरी प्रभावित क्षेत्रमा खानेपानी आयोजनाहरुको निर्माण एवम् वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न थप लगानीको आवश्यक पर्न सक्ने हुन्छ । यस विषयमा आयोगबाट वा खानेपानी मन्त्रालयबाट थप अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
	माछापालन सम्बन्धी शिर्षकको Content एकदमै थोरै देखियो । माछापालन सम्बन्धी आवश्यक अध्ययन विश्लेषण सहित रोयल्टी संकलन सम्बन्धी संभावना उल्लेख गर्नुहोस् ।	ऊर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त सुभावा अनुसार यस क्षेत्रबाट तत्कालै रोयल्टीको संभावना देखिँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत यस क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलनको खासै अभ्यास नदेखिएको र नेपालको सन्दर्भमा अध्ययन प्रतिवेदनहरु समेत उपलब्ध नभएको ।
	जल यातायात सम्बन्धी शिर्षकको Content पनि थोरै देखियो । नेपालका नदीहरुबाट समुद्रसँग जलयातायात जोड्ने उपाय के छ ? पानीजहाज चलाउन सक्ने सम्भावना सहित जलयातायातको अध्ययन विश्लेषण गरी रोयल्टी संकलन गर्नसक्ने संभावना उल्लेख गर्नुहोस ।	ऊर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट प्राप्त सुभावा अनुसार जल यातायात क्षेत्रबाट समेत तत्कालै रोयल्टी संकलन गर्न सकिने संभावना नरहेको । यस सम्बन्धमा थप अध्ययन गरी जलयातायात सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था एवम् नेपाल सरकारले चालेका कदमहरु प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको ।
	जल मनोरन्जन सम्बन्धी शिर्षकमा विभिन्न जविआहरुको जलाशयहरु, रारा ताल, फेवाताल लगायतका विभिन्न ताल तलैयाहरु आदिमा व्यवसायिक र्याफ्टिङको सम्भावना रहेको भनी उल्लेख भएकोमा र्याफ्टिङको सट्टा बोटिङ हुनुपर्ने । किनकी र्याफ्टिङ त बगेको पानीमा मात्र गरिन्छ ।	प्राप्त महत्वपूर्ण र सान्दर्भिक सुभावलाई प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको ।
	हाईड्रोजन ऊर्जा सम्बन्धी शिर्षकको Content एकदमै कम छ । पानी लगायत विभिन्न पदार्थबाट हाईड्रोजन उत्पादन गर्न सक्ने उल्लेख भएको छ । विभिन्न पदार्थ भन्नाले कुन कुन पदार्थ हुन् ? हाईड्रोजन ऊर्जाको रुपमा विद्युतलाई संचय गर्न सकिने संभावना के छ ? उल्लेख गर्नुहोस् ।	हाईड्रोजन ऊर्जा सम्बन्धी प्रयाप्त विवरणहरु मुल प्रतिवेदन, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास सम्बन्धी अध्ययन र अनुसूचीमा समेत समावेश गरिएको छ ।
	पानीको औद्योगिक उपयोग सम्बन्धी शिर्षकमा नेपालको	यस विषयमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल र अध्ययन गर्नुपर्ने देखिएको ।

क्रस	प्राप्त सुभावा	परिमार्जन
	सन्दर्भमा पानीको उपयोग सम्बन्धी अध्ययन गर्नुहोस् । पानीको औद्योगिक उपयोगको विश्लेषण सहित रोयल्टी संकलनको संभावना उल्लेख गर्नुहोस् ।	
१४	अन्य प्राकृतिक स्रोतहरु :	
	सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी शिर्षकमा १ वर्ग किमि क्षेत्रफल जमिनमा फरक फरक (३५, ३३.५ र ५० मे.वा) मेगावाट उत्पादन गर्न सकिने उल्लेख भएको छ । त्यसैगरी सौर्यबाट विद्युत उत्पादन पनि फरक फरक मेगावाट उल्लेख भएको पाईएकोले वास्तविक रूपमा कून चाहिँ उपयुक्त हो विश्लेषण गर्नुहोस् । नेपालमा सौर्य ऊर्जाको लागि बढी सम्भावित क्षेत्रको अध्ययन विश्लेषण सहितको रोयल्टी संकलनको संभावना उल्लेख गर्नुहोस् ।	अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको तथ्यांक सही तथ्यांक हो । यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको तथ्यांकको स्रोत प्रतिवेदनको अध्ययन गर्दा यो कुरा प्रष्ट हुन्छ । साथै विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) हाल संसदमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको र यसै विधेयकमा प्रस्ताव भए बमोजिम निर्माण गरिने नियमावलीबाट रोयल्टी सम्बन्धी थप व्यवस्थाको बारेमा जानकारी हुने ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । संभवभएसम्म उपलब्ध तथ्यांकहरु प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।
	वायु ऊर्जा सम्बन्धी शिर्षकको पहिलो बुँदाको अन्तिम हरफमा वायु ऊर्जाबाट समेत रोयल्टी संकलनको व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ भनी उल्लेख भएकोले किन आवश्यक छ र कहाँ वायु ऊर्जाको संभावना छ ?	हाल विद्युत विकास विभागबाट एक कम्पनीले मुस्ताङमा वायु ऊर्जा उत्पादनको लागि अनुमति पत्र प्राप्त गरेको र तत्कालै वायु ऊर्जा उत्पादनको संभावना नदेखिएता पनि भविष्यमा रहेको संभावना मात्रै औल्याउन खोजिएको । नदीका किनारहरु, मुस्ताङ, मनाङ लगायतका उच्च वायुको वेग भएका जिल्लाहरुमा वायु ऊर्जाको संभावना रहेको देखिएको । वायु ऊर्जाको घनत्व सम्बन्धी विवरण र प्राप्त विवरण प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको ।
	वायु ऊर्जा सम्बन्धी शिर्षकको तेस्रो बुँदामा सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी बुँदा उल्लेख भएको हटाउनुपर्ने ।	हटाईएको ।
	भूतापीय ऊर्जा शिर्षकमा देशको ३५ स्थानमा तातोपानीको मूल भेटिएको भनिएकोमा चित्र नं २ मा जम्मा ३० स्थानमा मात्र देखाईएको छ । अनुसूची र चित्रमा तालमेल नदेखिएको ।	प्रतिवेदनमा उल्लेखित विवरण सही भएको । चित्र र अनुसूचीको स्रोत समेत उल्लेख गरिएको ।
	फोहोरबाट ऊर्जा शिर्षकमा फोहर के कती कारणले प्राकृतिक स्रोत हो उल्लेख गर्नुहोस् । नेपालको प्रमुख शहरमा फोहोरबाट ऊर्जाको संभावना रहेको उल्लेख भएकोमा फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादन गर्ने विधिको सम्बन्धमा व्याख्या गर्नुहोस् ।	अप्रत्यक्ष रूपमा शहरी क्षेत्रमा संकलन हुने स्रोतहरु देशकै स्रोतहरु हुन् । विश्वमा यस क्षेत्रबाट समेत ऊर्जा उत्पादन हुँदै आएकोमा जुनसुकै क्षेत्रबाट प्राप्त हुने ऊर्जालाई समेत प्राकृतिक स्रोत नै मान्न सकिन्छ । ऊर्जाको उत्पादनको विधि अहिलेको अध्ययनको लागि आवश्यक नदेखिएको ।
	हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि शिर्षकमा नेपालको संविधानले उत्खनन् एवम् प्रयोग व्यवस्था भनिएकोमा संविधानको कून धारा वा अनुसूचीमा उल्लेख भएको हो ? स्पष्ट पार्नुहोस् । यस सन्दर्भमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६४ ले गरेको व्यवस्थालाई नेपाल	हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो सम्बन्धी संविधानले गरेको व्यवस्था अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ । साथै आर्थिक ऐन २०७५ मा दफा ३४ व्यवस्था नदेखिएको , खानी तथा भूगर्भ विभागमा हुंगा, गिटी, बालुवा क्षेत्रबाट प्रत्यक्ष रूपमा रोयल्टी प्राप्त नहुने जानकारी खानी तथा भूगर्भ विभागबाट प्राप्त भएको ।

क्रस	प्राप्त सुभावा	परिमार्जन
	सरकार आर्थिक ऐन, २०७५ को दफा ३४ ले खारेज गरेको अवस्था छ । प्रदेश खारेज हुनु अघिको व्यवस्थालाई आधार मानी रहेको र केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन २०७५ को दफा ४७ को उपदफा ९ ले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा दफा ६२ पछि दफा ६२(क) र (ख) को थप व्यवस्था गरिएको व्यवस्था समेत उल्लेख गर्दै कुन कुन प्रदेशले हुंगा, गिटी, बालुवाबाट रोयल्टी प्राप्त गरिरहेको छ उल्लेख गर्नुहोस् ।	साथै विभिन्न प्रदेशबाट आव २०७७/७८ मा विभिन्न २०२ स्थानीय तहबाट प्राप्त रोयल्टीको विवरण यस प्रतिवेदनको अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको छ ।
	तापीय ऊर्जा शिर्षकमा पनि रोयल्टी संकलन सम्बन्धी सम्भावनाको संक्षिप्त रूपमा अध्ययन गर्नुहोस् ।	नेपालमा तातोपानीका मुलहरुको उपयोगिताबाट स्थानीय सरकारहरुले स्थानीय स्तरमा नै करहरु संकलन गरेको देखिन्छ । तत्कालै यस क्षेत्रबाट संघ स्तरमा रोयल्टी संकलन गर्ने अवस्था देखिँदैन । विद्युत विकास विभागबाट अनुमतिपत्र लिई यस्ता आयोजनाहरु अगाडि बढेमा विद्युत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन एकीकरण गर्न बनेको विधेयक (प्रस्तावित विद्युत ऐन २०७७) को व्यवस्था अनुसार नै रोयल्टी संकलन हुन सक्नेछ ।
१५	परिच्छेद तीन :	
	प्राकृतिक स्रोतबाट रोयल्टी एवम् विभिन्न शुल्कहरु संकलन गर्ने सम्बन्धमा नेपालको संविधान (२०७२) मा महत्वपूर्ण व्यवस्थाहरु गरिएको भनी उल्लेख भएकोले ती व्यवस्थाहरु के के हुन् प्रष्ट पार्नुहोस् ।	रोयल्टी बाहेक नेपाल सरकारले ऐन कानून बमोजिम लिने विभिन्न राजस्व भनेर बुझ्नुपर्दछ ।
	पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थामा प्राकृतिक स्रोतको कानून तथा नीति सम्बन्धी नाममात्र उल्लेख भएको, सो कानून, नीतिले रोयल्टी संकलन सम्बन्धी व्यवस्थाको दफा सहित उल्लेख नभएकोले ती व्यवस्थाहरु उल्लेख गर्नुपर्ने साथै संकलन गरिएको सबै कानून तथा नीति सम्बन्धित कानून तथा नीतिगत व्यवस्था सहित उल्लेख गर्नुहोस् ।	अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुमा हाल दूरसञ्चार क्षेत्रबाट मात्रै रोयल्टी संकलनको व्यवस्था भएको र विद्युत क्षेत्रमा हुँदै गरेको व्यवस्था उल्लेख गरिएको ।
	तलिका ४ को अन्तमा उल्लेखित प्राकृतिक स्रोतहरूसँग सम्बन्धित विषयमा केही प्रदेशहरु एवम् स्थानीय तहहरुले समेत ऐन, नियमावली, कार्यविधि र मापदण्ड समेत बनाएको पाईएको भन्ने उल्लेख भएकोले कुन कुन प्राकृतिक स्रोतको लागि के कस्तो ऐन, नियमावली, कार्यविधि एवम् मापदण्ड बनाईएको स्पष्ट पार्नुहोस् ।	गण्डकी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशसँग सम्बन्धित विवरण उल्लेख गरिएको । यस विषयमा आयोगलाई थप अध्ययनको लागि सुभावा गरिएको ।
	पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतहरुको हालको मौजुदा कानूनी प्रावधानबाट रोयल्टी संकलनको के कति	प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको र विस्तृत विवरणको लागि आयोग मार्फत थप अध्ययनको लागि सुभावा गरिएको ।

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
	सहजीकरण भएको देखिन्छ ? ति कानून तथा नीतिगत व्यवस्था के कस्तो सुधारको आवश्यकता देखिन्छ निष्कर्षमा लेख्नुहोस् ।	
१६	परिच्छेद चार : कानूनी तथा नीतिगत सुधार	
	जलस्रोतको क्षेत्रमा तेस्रो बुँदामा जलस्रोत ऐन बाहेक खानेपानी, भूमिगत जलस्रोत, माछापालन, जलयातायात, जलमनोरञ्जन सम्बन्धी छुट्टा छुट्टै कानून तथा नीति सम्बन्धी के कस्तो व्यवस्था रहेको छ । रोयल्टी संकलनको लागि ती कानून तथा नीतिमा के कस्तो सुधारको आवश्यकता पर्छ ।	जलस्रोत ऐन बाहेक अन्य कुनै ऐन कानूनमा उल्लेखित विषयमा विगतमा रोयल्टीको व्यवस्था भएको देखिँदैन । यस विषयमा आयोगबाट वा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयको तर्फबाट आवश्यक अध्ययनको लागि सुझाव गरिएको छ ।
	विद्युत क्षेत्रमा जलविद्युत बाहेक अन्य शक्तिबाट उत्पादन हुने ऊर्जा (जस्तै सौर्य, वायु, आणविक, भूतापीय, जैविक पदार्थ, गुरुत्व बल आदि) बाट ऊर्जा संकलन नहुनको कारण विश्लेषण गर्दै रोयल्टी संकलनको व्यवस्था गर्न के कति नीतिगत तथा कानूनी सुधार गर्नुपर्छ ।	यस अध्ययनको को साधनस्रोत र कार्य क्षेत्रको आधारमा यो अध्ययन संभव छैन । यस विषयमा आयोगबाट वा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयको तर्फबाट आवश्यक अध्ययनको लागि सुझाव गरिएको छ ।
	लगानी बोर्डको सार्वजनिक नीजि सहकारी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७६ ले २०० मेगावाट भन्दा बढीको सौर्य ऊर्जाको लागि जलविद्युत रोयल्टी सरह रोयल्टी बुझाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी २०० मेगावाट भन्दा बढी रोयल्टी बुझाउनुपर्ने तर सो भन्दा कमको लागि रोयल्टी नलाग्नुको कारण के हो ? विश्लेषण गर्नुहोस् ।	परिमार्जित प्रतिवेदनमा संक्षिप्त रूपमा समावेश गरिएको ।
	बैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रमा १०० किलोवाट भन्दा माथिको आयोजनाबाट रोयल्टी लिने गरिएको भनिएको १ मेगावाट भन्दा माथिको हुनुपर्ने ।	सच्याईएको ।
	बैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रको दोस्रो बुँदामा उल्लेख गरिएको फोहोरबाट ऊर्जामा बायोग्याँस प्लान्ट एवम् ठूला खाले परम्परागत ऊर्जाको प्रयोग गर्ने अवस्थामा रोयल्टी संकलन गर्न सकिने र ठूला आयोजनाहरू निर्माणको लागि विद्युत विकास विभागसँग अनुमति लिएर गर्नुपर्ने व्यवस्था सम्बन्धी ऐन, नियमको कुन दफामा उल्लेख गरिएको छ ? स्पष्ट गर्नुहोस् ।	विद्युत् ऐन, २०४९ ले उत्पादक कम्पनीबाट रोयल्टी सङ्कलन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनको दफा ११ ले उत्पादक कम्पनीले जडित क्षमता तथा प्रति एकाइ बिक्री मूल्यका आधारमा केन्द्र सरकार/विद्युत् विकास विभागलाई रोयल्टी तिर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी, विद्युत् नियमावली, २०५० ले अनुमति पत्र दस्तुर र अनुमति पत्र नवीकरण दस्तुर जस्ता दस्तुर सङ्कलनको व्यवस्था गरेको छ ।
	प्रस्तावित विद्युत ऐन, २०७७ को परिच्छेद ९, दफा ३१ लाई उल्लेख गर्नुहोस् ।	समावेश गरिएको ।

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
	<p>दूरसञ्चार क्षेत्रमा कुन कुन क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन भैरहेको छ । दूरसञ्चारबाट हाल संकलित रोयल्टी कहाँ जम्मा हुने गरेको र कसरी खर्च भै रहेको छ ? दूरसञ्चारबाट प्राप्त हुने रोयल्टीलाई अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्था ऐन, २०७४ बमोजिम बाँडफाँड गर्न के कस्तो नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थामा सुधार गर्नुपर्छ ।</p>	<p>दूरसञ्चार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी हाल नेपाल सरकारको राजस्व खाता मार्फत अर्थ मन्त्रालयमा संकलन हुँदै आएको छ र वार्षिक बजेटबाट यो बजेट विनियोजन हुने गरेको अवस्था । नेपाल दूरसंचार ऐन २०५३ को दफा २४ र ३२ मा रोयल्टी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल दूरसंचार नियमावली २०५४ (परिच्छेद -७, बुँदा नं २६) को बुँदा नं १ नियम १० को उपनियम (५) र (६) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने र सो अवधि भित्र नबुझाएमा बुझाउन बाँकी रहेको रकमको दुई प्रतिशतका दरले प्रत्येक महिना थप दस्तुर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । हालको लागि दूरसञ्चार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी लाई अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ७ बमोजिमको अनसूची ४ मा भएको व्यवस्था अर्न्तगतका ५ बटा प्राकृतिक स्रोत मध्य ५ औं नं बुँदामा रहेको पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको रूपमा परिभाषित गरेर नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणसँग छलफल गरेर अगाडि बढदा आयोग मार्फत यो रोयल्टी वितरणको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्ने अवस्था देखिन्छ ।</p>
	<p>हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि शिर्षकमा स्थानीय तहले संकलित रोयल्टीको ६० प्रतिशत आफुले राखेर बाँकी ४० प्रतिशतमा पठाउनुपर्ने व्यवस्थालाई आधार मानी राजस्वको हिस्सा प्राप्त गर्ने प्रदेश कुन कुन रहेको छ ? स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा दफा ६२ पछि दफा ६२(क) र ६२ (ख) थप गरी संशोधन गरिएको सन्दर्भमाम कानूनी तथा नीतिगत के समस्या रहेको छ ? खानीबाट उत्खनन् गरिने हुंगा, गिटी, बालुवा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको लागि सर्वोच्च अदालतले संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई पठाएको आदेश र सो सम्बन्धी मन्त्रालयले गरेको कानूनी व्यवस्था के रहेको छ ।</p>	<p>हुंगा, गिटी, बालुवा, माटो आदि शिर्षकमा स्थानीय तहले संकलित रोयल्टीको ६० प्रतिशत.....</p>
१७	<p>परिच्छेद पाँच : रोयल्टी संकलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास</p>	
	<p>पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई अध्ययनमा समावेश गर्नुहोस् । अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको सार कुरालाई संक्षेपम उल्लेख गर्नुपर्ने । केही बुँदामा फरक विषयबस्तु फरक फरक रहेकोले शिर्षक अनुसार विषयबस्तुको व्याख्या गर्नुपर्ने र रोयल्टी सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासबाट हाम्रो देशले अबलम्बन गर्नुपर्ने गर्न सकिने अभ्यास के कति हुन सक्छ र ती अभ्यासको</p>	<p>पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुसँग रोयल्टीसँग सम्बन्धित प्रयाप्त प्रतिवेदन र अध्ययनहरु व्यापक खोजी गर्दा समेत प्राप्त गर्न नसकिएको र उपलब्ध प्रतिवेदनको सार प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको ।</p>

क्रस	प्राप्त सुभावा	परिमार्जन
	लागि नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था परिवर्तन गर्नुपर्ने भएमा ती के के हुन सक्दछन् ।	
१८	परिच्छेद ६ : विद्यमान संस्थागत संयन्त्र	
	विद्यमान संस्थागत संयन्त्रमा संस्थागत संयन्त्रको लिस्टिङ मात्र भयो । लिस्टिङ भएका संस्थागत संयन्त्रहरु पनि सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतसँग मेल छैन । मौजुदा संस्थागत संयन्त्रले गर्ने प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित काम कारवाही उल्लेख गर्दै संस्थागत संयन्त्रहरुलाई Adjust गर्नुहोस् ।	सुभावा प्रष्ट नभएको । सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित निकाय र संयन्त्रहरु प्रतिवदेनमा उल्लेख गरिएको । सुधार के के गर्नुपर्ने हो प्रष्टसँग आउंदा थप प्रष्ट पार्न सकिने ।
	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित विभिन्न संस्थागत संयन्त्रहरु/सरोकारवालाहरूसँग गरिएको छलफल/प्रश्नोत्तरबाट आएको राय सुभावाहरु उल्लेख गर्नुहोस् ।	सम्बन्धित सरोकारवाला संयन्त्र/निकायहरुबाट प्राप्त सुभावाहरुको आधारमा रहेको प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्राप्त सुभावाहरुलाई प्रतिवदेनको मुल अंश एवम् अनुसूचीमा समेत समावेश गरिएको छ ।
	हालको लागि पहिचान गरिएका प्राकृतिक स्रोतबाट रोयल्टी संकलन र वितरणको व्यवस्थापनको लागि अलग्गै संरचना स्थापना गर्नुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा संयन्त्र/सरोकारवालाहरूसँग छलफलबाट मात्र यकिन गर्नपर्ने देखिएकोले सरोकारवालाहरूसँग आवश्यक छलफल तथा राय सुभावा लिने ।	यस अध्ययन प्रतिवदेनले थप संयन्त्र वा निकायहरुको आवश्यकता नरहेको प्रष्ट रुपमा उल्लेख गरेको र यस विषय लगायत विभिन्न विषयहरुमा आयोगले विभिन्न सरोकारवाला संयन्त्र र निकायहरूसँग छलफल र परामर्शलाई निरन्तरता दिनुपर्ने आवश्यकता देखिएको ।
१९	परिच्छेद सात : सामाजिक आर्थिक प्रभाव	
	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभावको अध्ययन गर्न ToR ले दिईएकोमा प्राकृतिक स्रोतको उपभोगबाट पर्ने सामाजिक आर्थिक प्रभाव उल्लेख भएकोले ToR अनुसार अध्ययन गर्नुपर्ने ।	रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा समाजमा पर्न सक्ने सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरु यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनको मुल सार पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको पहिचान एवम् रोयल्टी संकलनको संभावना रहेको र यो विषयबस्तु अध्ययनको सामान्य भारको शिर्षक रहेकोले यस सम्बन्धी थप अध्ययन गर्नु पर्ने भएमा थप अध्ययन गर्न आयोगले कदम चाल्नुपर्ने ।
	अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजनाको सामाजिक आर्थिक प्रभावको अनुसूची १२ मा सामाजिक कार्यक्रम उल्लेख गर्नुभन्दा यस्तो आयोजनाबाट रोयल्टी संकलन र वितरण गर्दा समाजमा के कस्तो सामाजिक र आर्थिक प्रभाव पर्न सक्छ सो सम्बन्धी विवरण उपयुक्त हुन्छ ।	मेलम्ची खानेपानी आयोजना अन्तरबेसीन खानेपानी आयोजना भएकोले यसले समाजमा प्रत्यक्ष रुपमा विभिन्न विकास निर्माणका कामहरु भण्डै भण्डै हरेक वर्ष हुँदै आएका छन् र यसले सामाजिक आर्थिक विकासमा सकारात्मक योगदान दिएको छ भन्ने पृष्ठभूमि सार्थक रहेकाले उल्लेख गरिएको । हाल रोयल्टी संकलन हुँदै आएको दूरसञ्चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले सम्बन्धित क्षेत्रको विकासमा चाल्न खोजेका सकारात्मक कदमहरु समेत अनुसूचीमा समावेश गरिएको ।
२०	परिच्छेद आठ : रोयल्टी वितरणका आधार र विधि	
	रोयल्टी वितरणका आधारहरुमा पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरुको आधारहरु के के हुनसक्छ, विश्लेषण गरी	आयोगले हाल अबलम्बन गर्दै आएको प्रभावमा आधारित मोडल नै उपयुक्त मोडल हो भन्ने प्रतिवदेनमा प्रष्ट रुपमा उल्लेख गरिएको छ । नयाँ संभावनाहरुको बारेमा थप संभावनाको

क्रस	प्राप्त सुभाव	परिमार्जन
	सुभाव दिनुहोस् ।	अध्ययनको लागि सुभाव गरिएको ।
	रोयल्टीको हिस्सा निर्धारणमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकार बीचको रोयल्टी बाँडफाँड सम्बन्धी हिस्साको सुत्र सामान्य भयो । पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको Specific रोयल्टी बाँडफाँड सम्बन्धी उदाहरण सहित समिकरण उल्लेख गर्नुहोस् ।	यस अध्ययनको सन्दर्भमा यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको विवरण नै प्रयाप्त देखिन्छ । आयोगको लागि विस्तृत मोडलहरूको आवश्यकता रहेको अवस्थामा थप अध्ययनको लागि सुभाव गरिएको ।
२१	परिच्छेद नौ : सम्भावित विवाद एवम् निरुपणका उपायहरू	
	ToR अनुसार पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी संकलन तथा वितरण गर्दा हुन सक्ने विवाद र समाधानको उपायहरू उल्लेख गर्नुहोस् न कि प्राकृतिक स्रोत परिचालनका कारण उठ्न सक्ने सम्भाव्य विवाद र समाधान ।	यस अध्ययनको लागि उपलब्ध भएको साधन, स्रोत र समयको आधारमा यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको विवरण नै प्रयाप्त छ ।
	विवाद निरुपण	
	संस्थागत सुदृढिकरण शिर्षकमा के कति सुधार गर्नुपर्ने स्पष्ट उल्लेख गर्नुहोस् ।	यस अध्ययनको लागि उपलब्ध भएको साधन, स्रोत र समयको आधारमा थप विस्तृत अध्ययन गर्न संभव नदेखिएको ।
	न्यायिक शिर्षकमा कुन कुन मोडलमा जाँदा उपयुक्त हुन्छ सुभाव सहित निष्कर्ष दिनुहोस् ।	यस अध्ययनको लागि उपलब्ध भएको साधन, स्रोत र समयको आधारमा थप विस्तृत अध्ययन गर्न संभव नदेखिएको ।
	सम्भाव्य मुद्दा र विवाद तथा समाधानका उपायहरू	
	यस शिर्षकमा व्यक्तिगत र सामुहिक धेरै परामर्शहरू तथा जिल्लाहरूमा आयोजना भएका कार्यशालामा आधारित भएर प्राकृतिक स्रोत परिचालन र लाभको बाँडफाँडको क्रममा विवाद उत्पन्न गर्नसक्ने प्रमुख विषयलाई तालिका १५ मा व्यवस्थित गरिएको छ भनेर कुन परामर्श तथा कार्यशालाको कुरा गरिएको र प्राकृतिक स्रोत परिचालन र लाभको बाँडफाँड ToR अनुसार उल्लेख नभएको विषयमा विवाद तथा समाधानको उपाय उपयुक्त भएन ।	यस अध्ययनको लागि अत्यन्त न्यून साधन स्रोतको व्यवस्था भएको भएतापनि अध्ययन टोली एवम् डेल्फी प्यानल एवम् यस क्षेत्रका विभिन्न विज्ञहरूले प्राकृतिक साधन स्रोतको परिचालन सम्बन्धी विगतमा गरेका अध्ययनहरूलाई समेत आधार मानी यो प्रतिवेदनमा महत्वपूर्ण विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । उल्लेखित विवरणहरू यस अध्ययनको लागि उपयुक्त विषयवस्तुहरू हुन् ।
२२	परिच्छेद दश : निष्कर्ष र सुभाव	
	निष्कर्ष शिर्षकमा प्रत्येक परिच्छेदको निष्कर्षलाई उल्लेख गर्नुहोस् ।	सुभाव बमोजिम अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिएको ।

क्रस	प्राप्त सुझाव	परिमार्जन
	आयोगले भावी रोयल्टी सम्बन्धी सिफारिसलाई उपयोगी हुने सुझावहरू दिनुहोस् ।	सुझाव बमोजिम अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिएको ।
२३	सन्दर्भ सूची	
	प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको स्रोतहरूको सन्दर्भ सामग्रीको सूची उल्लेख गर्नुहोस् ।	प्रतिवेदनमा सन्दर्भ सूची समावेश गरिएको ।
	अनुसूचीहरू :	
	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी संकलन र वितरणसँग सम्बन्धित अनुसूचीहरू मात्र राख्नुहोस् ।	यो अध्ययनको मुल उद्देश्य पानीजन्य एवम् अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको पहिचान समेत रहेकोले समावेश गरिएका अनुसूचीहरू सान्दर्भिक रहेकोले प्रतिवेदनमा राखिएको एवम् थप सान्दर्भिक विवरणहरू समेत अनुसूचीमा थप गरिएको ।
	अन्तमा परामर्शदाताबाट Comments Incorporate सहितको विवरण Tabular Form मा (कहाँ कुन बुँदामा उल्लेख गरिएको) पेश गर्नुहोला ।	प्राप्त सुझावहरू समेत आयोगको सम्पत्तिको रूपमा रहने गरी मुल प्रतिवेदनको अनुसूचीमा नै समावेश गरिएको । साधन, स्रोत र समयले संभव हुने परिमार्जनका विषयहरू सम्बन्धित परिच्छेदहरूमा समावेश गरिएको । साधन, स्रोत र अध्ययनको कार्यक्षेत्र भन्दा व्यापकताको रूपमा अपेक्षा गरिएका विषयवस्तुहरूलाई आयोगको तर्फबाट थप अध्ययनको लागि सुझाव गरिएको छ ।

अनुसूची २४ मेलम्ची नगरपालिकामा गरिएको अन्तरकृया कार्यक्रमबाट प्राप्त सुभावाहरु

अन्तरकृया कार्यक्रममा उपस्थितिको विवरण

* बैठक सन्देश *

आज मिति २०७८ कालाउच २१ गते इन्जिनियरको दफ्तर श्री प्रहृलक स्मृति तथा वलित अराधना, खैरपुरकोड द्वारा आधीको सहयोग तथा परामर्शित। डम्बर बहादुरकोडले विभिन्न इन्जिनियर फर स्मृतिगत उभलपत्रगत सा.ली कोडकोड, काठमाडौं द्वारा। संजालित कार्यक्रम "नेपालमा पानीको रकम र अन्य प्राकृतिक स्रोतको इन्जिनियरको रोगलीको संभावना अध्ययन" को उभलगत परामर्श श्री डम्बर बहादुर अर्याल, न्या. नगर प्रमुख, मेलम्ची न.पा. को अध्यक्षतामा विभिन्न महत्त्वपूर्णको उपस्थिति परामर्श तथा हलफल मेलम्ची न.पा. को कार्यालयमा सम्पन्न गरियो।-

नाम	पद	सम्पर्क नं.	हस्ताक्षर
१. श्री डम्बर बहादुर अर्याल	नगर प्रमुख	९८५९९६०५८६	[Signature]
२. रमणु पलाद पुलात	बाइ.सं. ११	९८२२९०००६९९	[Signature]
३. बालकृष्ण देउजा	सं.न.पा. ६	९८५९००६०००	[Signature]
४. जित बहादुर ठाकी	इन्जिनियर	९८२११०६६६८	[Signature]
५. चन्द्र बहादुर तामाङ	कडा हाउस प्र. नं. ११-११	९८२९०६०५८०	[Signature]
६. कृष्ण व. दुलाल	९८५९९८६१७५	[Signature]	[Signature]
७. जीविन्द धर्ले	प्र. नं. ११-११	[Signature]	९८२९९२९८६
८. दिनेश धर्ले	प्र. नं. १०-११	[Signature]	९८६०२९९८६३
९. जयराज धौराणी	९८२९०२९८६६	[Signature]	[Signature]
१०. युजत दुलाल	वातावरण प्राधिकृत, मैग्ना	९८४३२६६६८६६	[Signature]
११. ई. खिमानन्द कँडेल	परामर्शदाता (ERISDA)		
१२. रूचिमान श्रेष्ठ	कार्यक्रम संचालक (ERISDA)	९८५९२९००५५	[Signature]

प्राकृतिक स्रोतहरुको धनी क्षेत्रको रुपमा रहेको मेलम्ची नगरपालिकामा अध्ययन टोलीको तर्फबाट जलविद्युत विज्ञ ई. खिमानन्द कँडेल ज्यूले कार्यपत्र प्रस्तुत गरी सकेपछि नगर प्रमुख डम्बर बहादुर अर्याल, मेलम्ची खानेपानी आयोजनासँग सम्बन्धित स्थानीय सरोकारवाला विभिन्न व्यक्तित्वहरूसँग गरिएको छलफलबाट यस अध्ययनको लागि महत्त्वपूर्ण सुभावाहरु प्राप्त भएका छन् जो यस प्रकार रहेका छन् :

१. मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको अध्ययन प्रतिवेदनमा यस आयोजनाले मेलम्ची क्षेत्रमा पार्ने विभिन्न प्रभावहरुको बारेमा उल्लेख भएतापनि दीर्घकालीन रुपमा नकरात्मक प्रभाव न्यूनीकरणको लागि जल

- पथान्तरणसँग सम्बन्धित यस आयोजनाको जल अन्य नदी बेसीनमा उपयोग भए बापत कानूनी तथा नीतिगत परिमार्जन गरी रोयल्टीको व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नुपर्ने ।
२. नेपाल सरकारले रोयल्टीको व्यवस्था नगरेको अवस्थामा पनि तल्लो तटीय क्षेत्रको नकरात्मक प्रभावलाई दीर्घकालीन रूपमा सम्बोधन गर्ने जिम्मा मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले लिनुपर्ने ।
 ३. यही मिति २०७८ साल असार १ गते र २०७८ साल श्रावण १६ गते गरी दुईपटक मेलम्ची ईन्द्रावती क्षेत्रमा आएको अकल्पनीय प्राकृतिक प्रकोपबाट प्रभावित नदी तटीय क्षेत्रका जनताहरूको पुनर्स्थापनाको लागि नेपाल सरकारले यथाशिघ्र कार्यक्रम ल्याउनुपर्ने ।
 ४. माथि उल्लेखित बाढीबाट नदी किनारामा जम्मा भएको विशाल परिमाणको ढुंगा, गिटी, बालुवा महत्वपूर्ण प्राकृतिक स्रोत समेत भएकोले यसलाई उपयोग गर्ने प्रष्ट व्यवस्था समेत नेपाल सरकारले अविलम्ब गर्नु आवश्यक छ ।
 ५. मेलम्चीमा आएको जस्तो बाढी अन्य नेपालका खोला नदी किनारामा समेत आउन सक्ने भएकोले यस्तो अकल्पनीय क्षती भएको अवस्थामा राज्यका विभिन्न निकायहरूबाट पूर्वाधार निर्माण एवम् सामाजिक आर्थिक उत्थानसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू स्वतः प्रभावित क्षेत्रमा आकर्षित गर्ने गरी सरकारी संयन्त्रहरू परिचालन गर्नुपर्ने ।
 ६. सिन्धुपाल्चोक हिमाली जिल्ला समेत भएको अवस्थामा व्यापक संभावना रहेको जुगल हिमाललाई आरोहणको लागि अनुमति दिने व्यवस्था नेपाल सरकारले गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
 ७. नेपाल सरकार, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग एवम् सम्बन्धित सरकारी निकायहरूले खानी तथा खनीज क्षेत्रमा व्यापक अध्ययन अनुसन्धान गरी नयाँ संभावनाहरू खोज्नुपर्ने ।
 ८. मेलम्ची नगरपालिकामा संचालित १० वटा विभिन्न क्रसरहरूबाट यस आर्थिक वर्षमा स्थानीय सरकारले उत्खननको ६० प्रतिशत रकम राखी बाँकी ४० प्रतिशत भण्डै (१० करोड) प्रदेश सरकारमा ढुंगा, गिटी, बालुवा आदिबाट रोयल्टी संकलन गरी पठाएको छ ।
 ९. हाल ढुंगा, गिटी, बालुवा आदिको उत्खननलाई ठेक्कापट्टा गरी एकमुष्ट रोयल्टी लिने गरी गरिँदै आएको अभ्यासलाई परिमार्जन गरी ढुंगा, गिटी, बालुवा आदिको घाटगद्दी (संकलन) र विक्री वितरणलाई अलग अलग गरी कर वा रोयल्टी लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ ।
 १०. मेलम्ची क्षेत्रमा मेलम्ची बजार देखि तल्लो तटीय क्षेत्रमा क्रसर उद्योगहरूले ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खननको लागि काम गर्दै आएको भएता पनि मेलम्चीको माथिल्लो तटीय क्षेत्रमा बाढीले ल्याएको ढुंगा, गिटी, बालुवा बेचबिखन गर्दा ढुवानी खर्च बढी लाग्ने भएकोले यस सन्दर्भलाई ध्यान दिँदै मेलम्ची खोलाको केही माथिसम्मको भागको ढुंगा, गिटी, बालुवालाई समेत उपयोग गर्ने प्रष्ट नीति सम्बन्धित निकायले गर्नुपर्ने देखिन्छ र यस विषयमा आयोगले समन्वय गर्न सक्ने संभावना रहेको छ ।
 ११. दीर्घकालीन रूपमा नदी किनाराबाट ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खननको बिकल्पको रूपमा खानीजन्य ढुंगा, गिटी, बालुवाको उपयोग गर्ने योजना नेपाल सरकारले अगाडि सार्नु उपयुक्त देखिन्छ ।
 १२. बाढी अगाडि मेलम्ची क्षेत्रमा भण्डै १ दर्जन व्यवसायिक माछापालन व्यवसाय संचालन हुँदै आएका थिए । मेलम्चीबाट ठूलो परिमाणमा पानी काठमांडौ लैजाँदा हिउँदको समयमा नदी किनारा क्षेत्रमा व्यवसायिक माछापालन र माछा मारेर जीविकोपार्जन गर्दै आएका दनुवार, माभी, तामाङ समुदायका जलारीहरूको आय आर्जन नराम्रोसँग प्रभावित हुने निश्चित देखिन्छ ।
 १३. मेलम्ची दोभान देखि दोलालघाटसम्मको क्षेत्रमा र्याफ्टिङ व्यवसायको समेत संभावना रहेको छ ।
 १४. हिउँदको समयमा पानी कम हुँदा व्यापक रूपमा पर्यावरणीय असर पर्ने, सुरुङ निर्माण गर्दा पानीका मुलहरू आंशिक रूपमा सुक्ने, सर्ने लगायतका समस्या देखिएको ।

१५. मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले निर्माणका क्रममा जम्मा गरेको ठूलो परिमाणको डेब्रिज (Mucking Material) को कारणले समेत तल्लो तटीय क्षेत्रमा बाढीबाट ठूलो असर पर्न गएको स्थानीयको बुझाई देखिन्छ । आगामी दिनमा समेत नदी किनाराको डेब्रिजलाई उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न नसक्दा पुनः अकल्पनीय क्षती हुन सक्ने संभावना देखिन्छ ।
१६. (१७) मेलम्ची क्षेत्र धान उत्पादनको लागि पकेट क्षेत्र रहेको थियो । यहाँबाट खुमल ४, पोखरेली, बास्मती, मकवानपुरे लगायतका धान काठमाडौंमा समेत आपूर्ति हुँदै आएको थियो । सुख्खा याममा पानी कम हुँदा प्रयाप्त सिंचाईको लागि समस्या हुने ।
१७. मेलम्ची नगरपालिका वडा नं १३ मा ५०२ घरधुरीलाई खानेपानी आपूर्ति गर्ने गरी आधारित खानेपानी आयोजना निर्माणको क्रममा रहेको अवस्थाले पहाडी क्षेत्रमा समेत भूमिगत जलस्रोतको उपयोग शुरुवात हुँदै गरेको ।
१८. प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय रुपमा उपयोग गर्नुपर्ने प्राकृतिक स्रोत -जस्तै हुंगा, गिटी, बालुवा, काठ आदि) उपभोक्ताहरूलाई विशेष आर्थिक सहूलियतमा दिने नीति नेपाल सरकारले अबलम्बन गर्नुपर्ने सुझाव प्राप्त भएको छ ।
१९. मेलम्चीको बाढी अकल्पनीय प्राकृतिक विपत्ति रहेको, मेलम्ची खानेपानी आयोजना निर्माणको कारणले नदी किनारामा जम्मा भएको हुंगा, गिटी, बालुवा आदि समेत बाढीले बगाउँदा मेलम्ची किनारामा व्यापक क्षती भएको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले मेलम्ची ईन्द्रावती नदीको दुवै किनारामा व्यवस्थित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम अगाडि बढाउन सबै सरोकारवालाहरूबाट जोडदार माग भएको ।
२०. मेलम्ची नगरपालिकाको तर्फबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा मेलम्ची नगरपालिका क्षेत्रमा संचालित क्रसर उद्योगहरू यस प्रकार रहेका छन् ।
१. ए कोन एग्रीगेट प्रालि, मेलम्ची १३
 २. मेलम्ची ईन्द्रावती फटक्वेश्वर क्रसर उद्योग, मेलम्ची १३
 ३. जाल्पा ईन्फ्रास्टक्चर प्रालि, मेलम्ची १३
 ४. गंगा ईन्द्रावती क्रसर उद्योग प्रालि, मेलम्ची १३
 ५. प्रतिष्ठित विजनेश प्रालि, मेलम्ची १३
 ६. सोना क्रसर उद्योग प्रालि, मेलम्ची १३
 ७. रक्तमाला क्रसर उद्योग प्रालि, मेलम्ची १२
 ८. पाल्चोक ईन्फ्रास्टक्चर प्रालि, मेलम्ची १२
 ९. पाल्चोकीमाई रोडा हुंगा क्रसर उद्योग, प्रालि, मेलम्ची १२
 १०. जुगल एण्ड जुगल क्रसर उद्योग प्रालि, मेलम्ची १३

अनुसूची २५ मेलम्ची अन्तरकृया र स्थलगत अधुयन गर्दाका तस्वीरहरु

मेलम्ची नगरपालिकामा छलफल र सहभागिहरुको सामुहिक तस्वीर, मेयर ज्यू लगायत ।

मेलम्चीका बहुउद्देशीय माछा पालन व्यवसाय

मेलम्चीमा १० कसर संचालनमा छन् ।

२०७८ सालको बाढी पश्चात मेलम्चीको अवस्था

अनुसूची २६ : ढुंगा, गिटी, बालुवा उत्खनन् सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम

सर्वोच्च अदालतबाट
३० पुस २०७८
आदेश नं. १९१/२०
२०७८

सर्वोच्च अदालत
काठमाडौं

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
आदेश
मुद्दा नं.- ०७७-WO-१०९९
मुद्दा :- उत्प्रेषणसमेत।

वातावरण कानून समाज नेपालको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत अध्यक्ष
पदमबहादुर श्रेष्ठ ----- १ निवेदक

विरुद्ध
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय सिंहदरवार काठमाण्डौ समेत ----- १ विपक्षी

आज पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता पदम बहादुर श्रेष्ठका साथै विद्वान अधिवक्ताहरु श्री हरिशचन्द्र सुवेदी, श्री विष्णु कुमार थोकर, श्री पदम बहादुर शाही, श्री राजु फुयाल, श्री विश्वजित तिवारी र श्री राम शर्मा तथा नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डे, गण्डकी प्रदेशको तर्फबाट मुख्य न्यायाधिवक्ता श्री रोहितराज बास्तोला तथा मधेश प्रदेशको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रक्षाराम चमारले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यसमा निवेदकले नेपाल भित्रका नदीहरुबाट नदीजन्य पदार्थ ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवाको अनियन्त्रित उत्खननका कारण मानव जीवन, वस्ती, र वातावरणमा परेको प्रतिकूल असरको विषयलाई उठाएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा यस अदालतका एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७८।४।१७ मा वर्तमानमा भइरहेका उत्खनन कार्यहरुलाई व्यवस्थित गर्न नदीको सतह गहिरो नहुने, किनारा नभत्किने, भूक्षय रोकिने सहितका समुचित विकल्पहरुको बारेमा वृहत् छलफल आवश्यक रहेको कुरा उल्लेख गर्दै यस विषयमा बनेका निति, गरिएको अध्ययन र गुरुयोजना वा योजनाहरुसमेत भए सो समेत लिई अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति

६।५

आदेश २०७८/१९/१५

२०७८।४।२८ गते उपस्थित हुनु र सो मिति सम्म संघीय सरकारले जारी गरेको ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन् विक्रि तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७७ को दफा १७ को विपरितको कार्य कोही कसैबाट हुन नदिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ (२) (ख) बमोजिम अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिएको देखिन्छ। सो आदेशलाई परिवर्तन गर्नुपर्ने कुनै कारण नदेखिंदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९(२)(क) बमोजिम निरन्तरता प्रदान गरिएको छ।

साथै रिट निवेदनमा नदी दोहनका जे-जस्ता दृष्टान्तहरू पेश गरिएको छ सोबाट उल्लिखित ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा विक्रि तथा व्यवस्था सम्बन्धी मापदण्ड, २०७७ र प्रदेश स्तरबाट जारी भएका कार्यविधिहरूको प्रभावकारितामा गम्भीर प्रश्न चिन्ह खडा भएको देखिन्छ। देशभरी भइरहेको नदीजन्य पदार्थहरूका अनियन्त्रित दोहनबाट मुलुकको पारिस्थितिकी प्रणाली र जनजीवनमा गम्भीर असर परेको एवं विकास र वातावरण बीच गम्भीर-असन्तुलनको स्थिति उत्पन्न भएको अवस्था छ।

नेपालको संविधानको धारा ३० द्वारा नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक प्रत्याभूत गरिएको र राष्ट्रको विकास सम्बन्धी कार्यमा वातावरण र विकास बीच समूचित सन्तुलनको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने दायित्व राज्य उपर सुम्पिएको अवस्था छ। यी हक तथा दायित्व एवं संविधानको धारा ५१ (ड), (च) र (छ) मा उल्लिखित प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्धन र उपयोग सम्बन्धी निति र सो अन्तर्गतका पर्यावरणीय दीर्घो विकासका सिद्धान्त तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतामा समाहित गर्ने वर्णित भू-उपयोग, भूमिको उत्पादनशीलता, भूमि व्यवस्थापन, वातावरण अनुकूलन, गुणस्तरीय तथा दीर्घो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने, त्यसैगरी जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्ने समेतका दायित्वहरू राज्यले गम्भीरताका साथ बहन गर्नुपर्ने हुन्छ।

नेपालले अंगिकार गरेको संघीय व्यवस्था अन्तर्गत वन तथा वातावरणको व्यवस्थापन, भू-उपयोग, वातावरण अनुकूलनका विषयहरू संघको क्षेत्राधिकार (अनुसूची ५, क्र.स. २७, २९) मा परेको देखिन्छ भने प्रदेश भित्रको राष्ट्रिय वन, जल उपयोग र वातावरणको व्यवस्थापन

(अनुसूची ६, क्र.सं. १९) प्रदेशको क्षेत्राधिकारमा परेको देखिन्छ। त्यसैगरी प्रदेश, सीमा नदी, जलमार्ग, वातावरण संरक्षण, जैविक विविधताको विषय संघ र प्रदेशको साझा सूचीमा (अनुसूची ७, क्र.सं. १३) परेको देखिन्छ। त्यसै गरी वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता (अनुसूची ८, क्र.सं. १०) जलाधार खानी र खनिज पदार्थको संरक्षण (ऐ. क्र.सं. २१) स्थानीय तहको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने देखिन्छ भने यी र त्यस्तै प्रकृतिका विषयहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा सूची (अनुसूची ९, क्र.सं. ७, ८, ९) मा पनि पर्ने देखिन्छ। यी संवैधानिक व्यवस्थाहरूको समग्रतामा अर्थ गर्दा नदी प्रणालीको संरक्षण, नदीजन्य पदार्थको दोहन, व्यवस्थापन, वातावरण तथा जैविक विविधताको संरक्षणको कार्यमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले मिलेर कार्य गर्नुपर्ने भन्ने नै हुन्छ। तसर्थ यस सन्दर्भमा संघीय सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय, ७ वटै प्रदेश सरकार र ७५३ वटै स्थानीय तहसँग आवश्यक समन्वयसमेत गर्दै प्रस्तुत विषयमा विष्णुत अध्ययन गरी ६ महिनाभित्र यस अदालतमा प्रतिवेदन गर्नु भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालयको नाउँमा नेपालको संविधानको धारा १३३(२) तथा (३) बमोजिम यो आदेश जारी गरिएको छ। सो गर्ने सन्दर्भमा;

क. प्रदेश सरकार र स्थानीय-तहहरूसमेत सँगको परामर्श र समन्वयमा संघीय सरकारको विशिष्ट श्रेणीका अधिकृतको अध्यक्षतामा कृषि, भू-उपयोग, वन, जलाधार संरक्षण, वातावरण संरक्षण, जल प्रकोप, खानी, भौगर्भिक अध्ययन, जलवायु परिवर्तन समेतसँग सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्रालयका उपयुक्त तहको प्राविधिक तथा विज्ञ जनशक्तिलाई संलग्न गराई निवेदक एवं वातावरणसँग सम्बन्धित नागरिक संस्था र डिसिमोड जस्ता पर्वतीय क्षेत्रमा काम गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाका सम्बन्धित विशेषज्ञहरूलाई आमन्त्रण गरी एउटा उच्च स्तरीय अध्ययन समिति गठन गर्ने।

ख. हाल विभिन्न प्रदेश र स्थानीय तहमा भैरहेको नदीजन्य पदार्थको उत्खननको अवस्था के छ, हालसम्म सरकारी स्तरबाट के कस्तो अध्ययन भएको छ, कुन भौगोलिक र वातावरणीय क्षेत्रको के कस्तो भूभाग वा नदीहरूबाट के कस्तो रोह रितसँग

विकास निर्माणको लागि आवश्यक पर्ने ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवाको मागलाई वर्तमान समयमा र दीर्घकालसम्म संवोधन गर्न सकिन्छ;

ग. वातावरणीय चाप र जलवायु परिवर्तन समेतको कारण हाल सृजित परिस्थिति समेतले गर्दा नदी प्रणालीको सतह गहिरिने, किनारा च्याप्ने, भत्कने, अनियन्त्रित पहिरो खस्ने आदि समस्याहरू परेको सन्दर्भमा सो रोक्न राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय स्तरमा समेत के-कस्ता गुरुयोजना र आवधिक कार्यक्रमहरू निर्माण गरिनु आवश्यक हुन्छ;

घ. राजनितिक स्वार्थको आडमा गरिने अवाञ्छित गतिविधि रोक्न र विकास तथा वातावरण बीच उचित सन्तुलन कायम गर्न के-कस्तो नितिगत, कानूनी र संस्थागत संरचना आवश्यक हुन्छ भन्नेसमेतको प्रतिवेदन गर्नु।

साथै प्रस्तुत विषय नागरिकको हक तथा राज्यको नागरिक प्रतिको हक दायित्वसँग जोडिएका राष्ट्रिय महत्व तथा गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको विषय हुँदा उपर्युक्त विषयमा उच्च-स्तरीय अध्ययन समिति गठन गर्ने, गराउने कार्य सम्पन्न गर्ने, गराउने र पेशीमा बहस पैरवीको लागि आफु सहितको टिम बनाई नेपालको पर्यावरणीय स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित यस विषयमा न्याय निरोपणको लागि बहस पैरवी समेतमा उपस्थित हुनु भनी विद्वान महान्यायाधिवक्तालाई लेखी पठाउनु।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति संवत् २०७८ साल फागुन महिना १२ गते रोज १ शुभम्